

117 771

T.C.

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİMDALİ

RUSYA FEDERASYONUNDA DIŞ TİCARET, PARA VE MALİYE
POLİTİKALARI, 1992-2000

MASTER TEZİ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Hazırlayan

Ali BAŞARAN

Tez Danışmanı

Prof.Dr.Oğuz ESEN

117771

Ankara – 2001

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Ali BAŞARAN'a ait Rusya Federasyonunda Dış Ticaret, Para, Maliye Politikaları, 1992-2000 adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İktisat Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan:.....

Prof.Dr. Yurdakul ÇALDAĞ

Üye: .....

Prof.Dr. Oğuz ESEN (Danışman)

Üye: .....

Prof.Dr. Tuba ONGUN

IV

okudum, sonrada yabancı dildeki yayınlara yöneldim, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası kütüphanelerini taradım. Bundan sonrada yüzlerce internet sitesinden Rusya Ekonomisi hususunda bilgiler edindim. Bunlarda yeterli olmayınca Moskova'ya gittim. Moskova'da bankacılarla, öğretim üyeleriyle, iş adamlarıyla, danışmanlarla, gazetecilerle, büyük elçilik çalışanlarıyla görüşmelerde bulundum, Moskova'daki kütüphaneleri taradım. Tüm bunlardan sonra yazdığımın daha iyisini yazabilir miydim diye sorduğumda, Rusça bilseydin yazabilirdin cevabını kendime veriyorum. Fakat yüksek lisans öğrenim süresinin Rusça öğrenmeye yeterli olmaması bu ihtimali ortadan kaldırdı.

Bu eser Rusya Ekonomisine bir nebze ışık tutar, ülkemiz aydın ve işadamları bu eserden müstefit olursa külfet nimete dönüşecek, ülkeme için yararlı bir çabanın memnuniyetini duyacağım.

Tezime katkılarından dolayı Ömer Şahin, Halil Şahin, Hüseyin Öz, Ahmet Memetov, Mehmet Selçuk Caner, Cem Tezelman, Gökhan Bayar, Sevilay Bayar, Aydın Sezer, Cenk Başlamış, Dimitri Portanski, Lev Jakobson, Aleksandır Simirnov, Murat E. Arzuman, Adnan Anaçali ve RTİB, Yapı Kredi Moscow, Garanti Bank Moscow, T.C. Moskova Büyük Elçiliği, Dış Ticaret Müsteşarlığı çalışanlarına, GÜ Kütüphanesi çalışanları şahsında tüm kütüphanecilere, ayrıca Salih Köksal'a şükranlarımı sunarım.

Akademik çalışmalarımızı destekleyen, kolaylaştıran, bizi yüreklendiren, A.Ü. Beypazarı Meslek Yüksek Okulu Müdürü Prof. İlhan Karaçal'a, Moskova Devlet Üniversitesi ile akademik işbirliği anlaşması akdeden üniversitemizin önceki rektörü Prof. Günal Akbay'a ne kadar çok teşekkür etsem azdır.

Hocam Prof. Oğuz Esen'in yol göstermesi ve tavsiyelerinin kıymetini ancak ben biliyorum, onu hep şükranla ve minnetle anacağım.

İçindekiler

GİRİŞ	1
BÖLÜM I : SSCB DEVRİNDE İKTİSAT POLİTİKALARI	10
1.1 SAVAŞ KOMÜNİZMİ DÖNEMİ, 1917-21	10
1.2 YENİ İKTİSAT POLİTİKASI, 1921-1928	11
1.3 İDARİ KOMUTA EKONOMİSİ DÜZENİNİN KURULMASI, 1928-40	12
1.4 NİKİTA KURUŞÇEV, SİSTEMİN ELEŞTİRİSİ, 1953-64	15
1.5 LEONİD BREJNEV NOMENKLATURANIN KORUNMASI, 1964-82	19
1.6 GORBAÇOV, PERESTROİKA PİYASA EKONOMİSİ VE DEMOKRASİYE GEÇİŞ FİKİRLERİ, İDARİ KOMUTA EKONOMİSİ VE SSCB'NİN SONU, 1985-91	24
1.7 GEÇİŞ TEORİLERİ	30
BÖLÜM II : DIŞ TİCARET POLİTİKALARI, 1992-2000	39
2.1. SSCB DEVRİNDE DIŞ TİCARET POLİTİKASI	39
2.1.1 Dış Ticaret ve Plan	40
2.1.2 Ticaret Politikaları	41
2.1.3 Dış Ticarete İç Engeller	42
2.1.4 İktisadi Birliklik Sorunları	44
2.1.5 Batıyla Ticaret	45
2.1.6 Dış Ticaret Dengesi	46
2.1.7 SSCB'nin Dış Borcu	48
2.1.8 Doğrudan Yabancı Yatırımlar	49
2.2. 1992-1996 ARASINDA DIŞ TİCARET	49
2.2.1 Dış Ticaret Düzenin Kuruluşu	49
2.2.2 1991'de Dış Ticaretin Durumu	54
2.2.3 İhracat Düzenlemesi 1992-1995	57
2.2.3.1 İhracat kısıtlamaları	59
2.2.3.2 İhracat vergileri	61
2.2.3.3 Merkezden dış ticaret	62
2.2.4 İthalat Düzenlemesi	63
2.2.5 Eski Sovyet Cumhuriyetleriyle Ticaret	66
2.2.6 Ticaretin Yapısında Değişim	69
2.2.7 Döviz Kontrolü	73
2.2.8 Uluslararası Ticari Kuruluşlarla İlişkiler; GATT/Dünya Ticaret Örgütü	73
2.3. 1997-2000'DE DIŞ TİCARET POLİTİKASI	73
2.3.1 Dış Ticaret Politikasının Ana Hatları	73
2.3.2 1999-2000 İtibariyle Dış Ticaretin Durumu ve Dış Ticaret Düzenlemeleri	75
2.3.2.1 Yabancı Sermaye	75
2.3.2.2 Dış Ticaret Düzenlemeleri	77
BÖLÜM III: PARA POLİTİKALARI 1992-2000	79
3.1 SSCB DEVRİNDE PARA POLİTİKASI	79
3.2 1987-1991 PARA, BANKA, KREDİ VE DÖVİZ POLİTİKALARI	85
3.2.1 SSCB Banka ve Kredi Mevzuatının Değişimi ve Rusya Federasyonunda Banka ve Kredi Mevzuatının Oluşumu	85
3.2.2 Kredi Politikaları	89

VIII

EK-1: Temel iktisadi ve sosyal göstergeler, 1992-2000	202
Özet	214
Summary	216

Tablolar Cetveli

Tablo 1: SSCB'de İktisadi Büyüme (Yıllık iktisadi büyüme oranları)	21
Tablo 2 : Üretim, girdi ve verimlilik büyüklüğü, SSCB-ABD 1961-1988	22
Tablo 3: 1980 başlarında SSCB'nin teknolojik göstergesi	24
Tablo 4: Sovyet dış ticaretinin ülke gruplarına göre dağılımı, 1946-1988, yüzde olarak	45
Tablo 5: Dış ticaret, 1986-89, yüzde değişim yıllık ortalama	47
Tablo 6: Dış Borç ve Rezervler, milyar dolar, 1985-1989	49
Tablo 7: Eski SSCB ülkeleri ve diğer dünya ülkeleri ile Rusya'nın dış ticareti	66
Tablo 8: Rusya Dış Ticareti, 1990-1995	72
Tablo 9: Yabancı yatırımlar, 1998-99 (milyon \$)	76
Tablo 10: 01.01.2000 Tarihi İtibariyle Toplam Yabancı Sermaye Yatırımları	76
Tablo 11: Rusya Federasyonu Dış Ticareti, 1992-1999	78
Tablo 12: Rusya Federasyonu Dış Ticaretinde İlk 10 Ülke, 1999	78
Tablo 13: Gelir ve Fiyatlar, 1986-1989, yıllık % büyüme	90
Tablo 14: Para ve kredi, 1985-1989, yıllık % büyüme	90
Tablo 15: SSCB Toplam İç Kredi 1987-91	92
Tablo 16: Etkin Munzam Karşılık 1991-1995	94
Tablo 17: Para toplamalarının büyüme oranları, 1992	99
Tablo 18: Rusya federal bütçesi, 1992-96	105
Tablo 19 : Hükümete, işletmelere ve BDT ülkeleri ile ticarete RMB kredileri 1992-93	106
Tablo 20: RMB Tekrar Finansman Oranı	117
Tablo 21: 1995-2000 Tüfe, kur, faiz artışı	139
Tablo 22: 1998-2000 aylara göre tüketici fiyatları yıllık yüzde değişim	139
Tablo 23: 1998-2000 aylara göre ticari banka kredi faiz oranı	139
Tablo 24: 1998-200 aylara göre ticari bankaların mevduata verdiği faiz oranı	140
Tablo 25: 1998-200 aylara göre M2 Milyar Ruble	140
Tablo 26: SSCB Bütçesi 1931-1988	145
Tablo 27 : SSCB'de mali durum 1985-1988 (GSMH'nin %'si)	148
Tablo 28: 1992'de destekler	156
Tablo 29: Bütçe açığı, M2, enflasyon, kur, sanayi üretimi, 1992-1995	165
Tablo 30: Bütçe gelirleri, 1992-96	166
Tablo 31: Hükümet harcamaları, ...	167
Tablo 32: İktisadi göstergeler	168
Tablo 33: Bütçe dengesi, 1991-2000	169
Tablo 34: 2000 yılı mali bütçesi ve temel hedefler	188

GİRİŞ

Doğu Avrupa, Balkanlar, Karadeniz ve Hazar Denizi Havzası, Türkistan'da, kısaca yakın çevremizde yaşananlar Moskovadaki değişimden kaynaklandı.

Tezimde Doğu Bloğunun ve alternatif iktisadi sistemin merkezi olan Rusya'nın son 8 yılda yaşadığı iktisadi dönüşümün dış ticaret, para ve maliye politikalarını bir arada ele almam gerektiği kanısındaydım, çünkü bu politikaların birbirinden bağımsız yürütülemeyeceği yargısındaydım.

Rusya'da uygulanan dönüşüm politikalarının diğer geçiş ekonomilerini, gerek örnek alma, gerekse politika değişikliğine zorlama yönünden etkilediğini varsayarak diğer geçiş ekonomilerini anlamak için Rusya Federasyonunda yaşanan dönüşümü anlamamanın zorunlu olduğu fikri kendiliğinden zihnimde doğdu.

SSCB idarecilerinin yurttaşlar için değişim istediği düşüncesinden yola çıktım.

Rusya'da izlenen politikaların ana çerçevesine yurt dışından etki oldukça kuvvetlimiydi ? Aynı ülkede aynı zamanda Kapitalizm ve Sosyalizm bir arada nasıl var olabilir ? Bu sorular oldukça ilgimi çekti ?

Rusya ekonomisi hususunda tez yazmaya yönelten daha başka gereçlerde vardı. 20.yy iktisadi ve siyasi politikalarına yön veren, farklı bir iktisadi ve sosyal sistemi temsil eden bir ülkenin iktisat politikalarını temelden değiştirmeye başlamasıyla, dünya iktisadi ve siyasi sistemi yeniden şekillenmeye başladı, dolayısıyla dönüşümü kavramak, küresel bakışı

değil ? Çünkü bugünkü durumun kökenleri ta Stalin dönemine, totaliter döneme dayanıyor⁽¹⁾.

Yaşanan dönüşüm ne, ne neye dönüşüyor, nasıl dönüşüyor? Dönüşümü kavramak için Sosyalizm ile Kapitalizmin toplum, birey, fizik ve fizik ötesi hakkında ortak ve farklı yönlerini bilmek gerekir. Dönüşüm sadece iktisadi hayatta yaşanmamaktadır. 1992-2000 yıllarında Rusya'da uygulanan dış ticaret, para ve maliye politikaları dönüşümün iktisadi boyutunun veçhelerindedir. Bu öğeleri kavramak için neyin, neye, neden dönüştüğünün farkında olmak gerekir.

Kapitalist ve sosyalist toplum tiplerini Sanayi Toplumu adlı eserinde inceleyen Raymond Aron farklılıkları mülkiyette, ekonominin düzenlenişinde, işçiler ve işverenlerde, hakim hareket unsurunda, kaynakların dağılımında aramıştır⁽²⁾.

Sosyalizm ve kapitalizmin doğuşu, tabiatı ve işleyişi, yok oluşu konumuzu çepeçevre kuşatmaktadır. Joseph Alois Shumpeter, 1942'de yayımlanan ve 1947'de değişiklik yapılan "Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi" adlı ünlü eserinin ikinci bölümünde "Kapitalizm yaşamaya devam edebilir mi ?" diye soruyor, "hayır yaşamaya devam edeceğini sanmıyorum" cevabını veren Shumpeter, alışılmışın zıddına, kapitalist rejimin alın yazısını, ne nüfus çoğalmasına, ne sermayenin aynı şekilde artmasına, ne de para sistemlerinin kaprislerine bağlı olmayacağını belirtmektedir. Oysa bu üç unsur kapitalist toplumun ana eksenini teşkil ederler. O, bu tür toplumun özelliğini, sistemin işleyiş biçiminde görüyor ve bunun için de: "kapitalist mekanizmayı çalıştıran ve çalışmasını sürdüren; yeni üretim yöntemleri, yeni ulaşım metotları, yeni pazarlar, yeni sınıai örgütlenmelerinin tipleri ve çeşitleri

⁽¹⁾ Mikhail Sergiyeviç GORBAÇOV: Gorbaçov Türkiye'de İstanbul ve Ankara Konferansları, (YKY, İstanbul 1997), 13.

⁽²⁾ Raymond ARON: Sanayi Toplumu, (İstanbul 1978), 94-108.

bırakmak yeterlidir⁽⁶⁾. “Ter kokulu pis ideoloji gömleğini artık sıyırıp çıkaralım” diyen Soljenitsin, Marksizm’in, devlet gücüyle ayakta durduğu kanaatindeydi⁽⁷⁾.

Kapitalizmin son bulacağı iddia edilmişken yaşananlar ne idi ? Daha on yıl öncesine kadar dünyanın ortalama üçte biri sosyalist, beşte biri kapitalist, geri kalan yarısı da “kapitalist anayolla sosyalist anayol arasında” ayrı bir şeritten ilerliyorlardı. Geçtiğimiz on yılın büyük bölümünde, Birleşik Devletler ve Batıdaki diğer anahtar ülkeler, muhafazakar, özel teşebbüs yanlısı partiler tarafından yönetildiler. Batı Avrupa’nın demokratik sosyalist partileri, piyasanın ve teşebbüsçülüğün erdemlerini yeniden keşfettiler. Üçüncü dünya demeye alıştığımız ülke ekonomileri durgunluk içine girdi, yapısal uyarlanma ve özelleştirme günün gereği olarak sunuldu.

Bugün dünya nüfusunun yüzde doksanı dış ticarete, sabit sermaye ve portföy yatırımlarına açık, konvertibil para ve pazarı esas alan iktisadi düzende yaşamakta veya bu düzeni hedeflemektedir.

Shumpeter yanıldı mı ? Kapitalizm dünyaya egemen mi olacak, yıkılmayacak mı? Schumpeter sanayi sonrası toplum ortamında sosyalizmin bazı çok önemli zayıflıklarını teşhis edememiştir. İlk olarak Schumpeter, sadece geleceğin merkezi planlama bakanlıklarının teşebbüsleri “olabildiğince ekonomik bir biçimde üretim yapma”ya yönelteceklerini ileri sürmektedir ki, hızlanan teknolojik değişim çağında daha da hayati bir önem kazanan savdır⁽⁸⁾ Fakat, yine Schumpeter, şirket yöneticilerinin hangi güdülerle, kaynaklarda veya yeni teknolojinin alınmasında, ekonomi yapmaya

⁽⁶⁾ Aleksandır SOLJENİTSİN: Sovyet Liderine Açık Mektup, (1974), 45.

⁽⁷⁾ Orhan TÜRKDOĞAN: a.g.e., 220.

⁽⁸⁾ Larry DIAMOND ve Marc F.PLATTNER: Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler, Çev. Ergün ÖZBUDUN ve Levent KÖKER, (Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara 1994), 175.

gerçekleşeceği ve imparatorluğun parçalanmasına mı, yoksa yeniden yapılanmasına mı yol açacağı sorusudur. Bu süreç Mikhail Gorbaçev tarafından 1982 yılında başlatılan reform hareketi başarılı olsa da, olma da, gerçekleşecektir. Aslında Gorbaçev'in Perestroika'sı yıkılmakta olan Rus ekonomisini canlandırmada ne kadar başarılı olursa, Rus İmparatorluğunun çözülüşü de o kadar hızla cereyan edecektir..."Perestroika "tepeden inme bir devrim"dir - böylesi devrimlerin başarıya ulaştığı az görülür"⁽⁹⁾.

"Komünizm sonrası dünya sistemi, ne Marksist teorinin ne de geçmişteki komünist uygulamanın artık halk politikası olarak fazla bir şey ifade edemediği bir sistem olacaktır. En basit şekliyle komünizm sonrası sistem, kendilerini komünist olarak ilan etmiş kişilerin, komünist doktrini sosyal politika olarak görmeyecekleri, yönetimde meşru hale getirmeyecekleri, aleni olarak reddetmekten korkmayacakları bir sistem olacaktır"⁽¹⁰⁾.

Glasnost ve perestroikayı kim istedi ? Reformların kaynağı hususunda iki görüş ileri sürülmektedir. İlki ülke halkı için liderlerin verimlilik ve refah artışı arayışı. İkincisi Nomenklatura'nın kapitalist sistemde daha çok çıkar temin edebileceğini görmesi, kapitalist sistemle elinin altındakilerin meşru sahibi olmasının kendisi için daha iyi olacağını nomenklaturanın fark etmesi. Weisskopf'un da işaret ettiği gibi, "yalnıza birkaç yıl önce komünizmin ve merkezi planlamanın mükemmelliğini gururla iddia eden aynı Rusların bir çoğu, bugün kapitalizmin ve serbest piyasanın en ateşli savunucuları arasındadır"⁽¹¹⁾. 1992'den başlayarak eski sistemden çıkar sağlayanlar daha

⁽⁹⁾ Peter F. DRUCKER: Yeni Gerçekler, Çev. Birtane Karanakçı, (Ankara 1994), 32.

⁽¹⁰⁾ Zbigniew BRZEZİNSKI: Büyük Çöküş, Çev. Gül KESKİL ve Gülsev PAKKAN. (Türkiye İş Banlası Kültür Yayınları, Ankara, 1994), 280.

⁽¹¹⁾ Murat ARIK: "Komünizm Sonrası Geçişin Çelişkileri", Avrasya Etüdleri, 16 (Sonbahar-Kış 1999), 60.

j.Vergi düzenlemeleri.

Bu listeyi daha da uzatmak mümkündür. Görüldüğü üzere iktisadi yapı yeni baştan kurulmaktadır.

Tezim dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Sovyet Sosyalizminin kuruluşu ve ilerleyişini inceledim. Yine ilk bölümde geçiş teorilerine yer verdim. Diğer üç bölüm, dış ticaret, para ve maliye politikalarına ayrıldı. Bu bölümlere başlamadan önce Sovyet devrinde izlenen politikalar izah ediliyor, sonra da dönem dönem politikalar açıklanıyor. Yeri geldiğinde politikalar arası etkileşimden söz ediliyor. Maliye politikasının dış ticaret ve para politikalarını da yönlendirmesinden dolayı bu bölümde karşılıklı etkileşimden daha fazla söz ettim.

Dördüncüsü istihdamın değiştirilmesiydi. Çalışmaya müsait vücuda sahip tüm şahıslara (erkek, kadın) çalışma emredildi. Troçki tarafından kurulan ve yönetilen Umumi Çalışma Teşkilatı tarafından bu emre riayet denetlendi. Çalışmaktan kaçanlar için 28 Kasım 1919 tarihli kararlarla ciddi cezalar getirildi.

Beşincisi 1918'de ücretlerin yapılan işe göre sınıflandırılmasıydı. Tehlikeli şartlar altında ağır iş yapanlara en yüksek seviyeden (en alt seviyenin dört katı) ücret ödenmeye başlandı.

Sonuncusu savaş komünizmi döneminde para değişim aracı olma niteliğini kaybetti. Devlet işletmeleri arasındaki ödemeler defter kayıtları vasıtasıyla yapılıyordu. 1920'de posta hizmetleri, gaz, elektrik ve kamu ulaşımı parasız sunuluyordu. Ayrıca Yiyecek Komiserliği tarafından sağlanan gıda maddeleri de parasız arz edilecekti.

1.2 YENİ İKTİSAT POLİTİKASI, 1921-1928

YİP döneminin en göze çarpan özelliği piyasa ve sosyalizmi bir araya getirme çabasıydı. Tarım köylülerin eline bırakıldı. Köylülerin ürünlerine el koymaktan YİP döneminde vazgeçildi, köylülere ürünlerini serbestçe satma ve diledikleri mamulleri serbestçe alma izni verildi.

Sanayi ve tarım ile sanayi ve tüketiciler arasındaki piyasa bağlarının yerini devlet ürün denetimi ve dağıtımı aldı. Sanayi üretiminin $\frac{3}{4}$ 'ü devletleştirilmiş işletmelerin elindeydi, bu durum anahtar endüstriler yoluyla ekonominin tümünü denetim altında tutma imkanı sağlıyordu. Bu endüstriler yakacak, metal, savaş sanayi, ulaşım ve dış ticaretti.

(1) Paul R. GREGORY, Robert C. STUART: Russian and Soviet Economic Performance and

arası Sovyet iktisat tarihinde en önemli dönemdir, 1928'den sonraki 10 yıl yakın tarihin de önemli zaman dilimlerinden biridir. Nisan 1929'da benimsenen I. Beş yıllık planın uygulaması sırasında devlet işletmelerinin özerkliğine büyük ölçüde son verildi. Öte yandan küçük ölçekli sanayi ve ticaret kuruluşları da yeniden denetim altına alındı. Eldeki kaynakların ve işgücünün sınırlılığı nedeniyle hedeflere ulaşmada sıkıntılar baş gösterince tarım ve tüketim malları aleyhine ağır sınaie ağırlık verme yoluna gidildi. Zamanından önce, Aralık 1932'de tamamlandığı açıklanan I. Plan sonuçta çelik sanayi, elektrik üretimi ve makine yapımı gibi dallarda çarpıcı artışlar elde edilmesini sağladı. 1937'de SSCB toplam sanayi üretiminde ABD'nin ardından dünyada ikinci sıraya yerleşti. Sermaye birikiminin en ağır yükü ise kırsal alanlara bindi. Geleneksel tarım yapısını değiştirerek sanayi için gerekli sermaye birikimini sağlama açısından büyük önem taşıyan kolektivizasyon başlangıçta köylülerin kolhoz'lara gönüllü olarak katılması temelinde yürütüldü. Bu uygulama 1929'da "kulakların sınıf olarak tasfiye edilmesi" hedefinin benimsenmesiyle zora dayalı bir biçim kazandı. Ciddi kıtlıklar ve aksamalar pahasına 1936'da kolhozların bütün köylere yayılmasıyla süreç tamamlandı, 25 milyon kadar köylü ailesi kolektifleştirildi. Sanayiye sürekli kaynak aktaran Sovyet tarımı 1913'deki düzeyine ancak 1930 sonlarında ulaşabildi. Kolektifleştirmenin Ukrayna'da yol açtığı kıtlık döneminde bile Stalin buğday stoklarını ihraç edip karşılığında makine almayı sürdürdü.

1934'de doğrudan doğruya parti üyelerine ve eski Bolşeviklere yöneltilmiş yeni bir terör dalgası başlatıldı. Ağustos 1936, Ocak 1937 ve Mart 1938'in ünlü "Moskova duruşmalarında Zinovyev, Kamenev, Buharin, Rikov, ve daha yüzlerce eski önder baskı ve işkenceyle imzalatılmış ifadelerine dayanılarak "karşıdevrimcilik"ten "Nazi ajanlığı"na kadar her şeyden suçlu bulunup idam edildiler.

Sovyet toplumunun en seçkin ve verimli kesimleri ağır kayıplara uğradı. Stalin'in ekonomik alandaki dönüşümlerine yaşamın hemen her alanında totaliter bir yapının egemen kılınması eşlik etti. Böylece bireyin

kompozisyonu tarımdan sanayiye özellikle ağır sanayiye doğru değiştirildi. Kaynaklar tüketimden sanayiye aktarıldı.

1.4 NİKİTA KURUŞÇEV, SİSTEMİN ELEŞTİRİSİ, 1953-64

Stalin'in Mart 1953'te ölümünden sonra yakın çevresinde yer almış parti önderlerinin giriştiği iktidar mücadelesinde L. Beria ve ardından Malenkov'u saf dışı ederek Eylül 1953'te öne çıkan Kruşçev Batı Sibirya ve Kuzey Kazakistan'da geniş alanların ekime açılması gibi iddialı tarım projeleriyle ve ustalıkla siyasal manevralarla konumunu kısa sürede güçlendirdi.

Mevcut sistemi "kusursuzlaştırma" düşüncesiyle ilk kısmi reform denemelerine Kuruşçev'le başlandı. Kruşçev dönemi, Sovyet ekonomisi hakkındaki kanaatlerde kayda değer ölçüde değişimin işaretini verdi. Kruşçev'in Stalinizm'den uzaklaşma yönündeki izlediği politikanın en açık delili 14-25 Şubat 1956'da toplanan XX. Parti kongresinde iki önemli konuşmasıdır. 14 Şubatta sunduğu Merkez Komitesi raporunda Doğu ile Batı arasında savaşın kaçınılmaz olduğu görüşünü reddederek "farklı sosyal sistemlere sahip ülkeler arasında barış içinde bir arada yaşama Leninist ilkesinin bundan böyle SSCB dış politikasının temelini oluşturacağını açıkladı. 24-25 Şubat günlerinde verdiği ünlü "gizli söylev"indeyse Stalin'in hiçbir yasallık ilkesine riayet etmediğini söyledi. 1956'da Stalin'in işlediği suçlarla ilgili olarak Kuruşçev'in yaptığı açıklamalar (Glasnost'un ilk parıltısı) parti üyeleriyle sınırlı kalmıştı. Böylece başlayan Stalin'in mirasını terk süreci 1956'dan 1962'ye kadar kısa ömürlü bir edebi Rönesansın kıvılcımı oldu.

---

(3) Vladimir L. KVINT: Geography, Culture and History, Emerging Market of Russia Sourcebook for Investment and Trade, John Willey and Sons Inc, Canada 1998, Chapter 2, page 11.

kurnaz işçilerle yöneticiler durumu kendi lehlerine çevirip disiplini gevşetmeyi başarmışlar, hak etmedikleri halde fazla mesai primi almanın yollarını bulmuşlardı. Sovyetler Birliğinde kapitalizm 1957'de henüz kesinlikle geri getirilmiş değildi. 1957 reformunun gerçek anlamı tamamen başka bir düzlemdeydi. Reformlardan amaç, bir ademi merkezleşme görüntüsü altında, hakim bürokrasinin fiili iktidar temelini genişletmek ve tek tek işletmeleri daha yakından kontrol edebilmektir⁽⁷⁾. Arkasından 1958'de, içeriği üç yıl sonra tek tek işletmelerin "eylemsel yönetim" hakkının tanınmasıyla açıklığa kavuşturulan işletme içi demokrasi reformlarının filizleri yaratıldı. Fakat plan en büyük karar mercii olarak varlığını sürdürdüğü için, bu reform önlemleri de hiçbir şeyi esaslı olarak değiştirmede. Kaldı ki biçimsel ademi merkezleşme, daha 1962'de yoğun ekonomik zorluklara tepki olarak, bu arada sovnarhozların sayısı da sınırlanmak suretiyle önemli ölçüde geri alındı. Ancak bu kez de, Liberman grubunun eleştirisi başladı ve bunu geniş bir açık tartışma izledi. Yedi yıllık planın gözler önündeki başarısızlığı ve boş vaatlerden hayal kırıklığına uğramış kitlelerin büyüyen hoşnutsuzluğu karşısında, işletme özerkliğinin savunucuları ilk kez kamuoyu önüne çıkmaya cesaret ettiler. Evsei Liberman'ın "Plan, karlar ve ikramiyeler" başlıklı makalesi Pravda'da 1962 yılında yayınlandı. Bu makale merkezi plancılarının işletme idarecilerine nasıl rehberlik yapabileceklerine dairdi. Liberman bu makalesinde planlı ekonomi ile piyasa ekonomisi ilişkisinde sonuncu yararına açıkça köklü bir dönüşüm talep etti. Kruşçev parti örgütünde reforma girişmeyi düşündüğü zaman parti tepe yönetimi onu 1964'te görevden aldı.

Kruşçev döneminde Rusya dünyanın teknolojik lideri olarak kendini gösterdi. Dünyanın ilk nükleer santrali 1954'de, ilk nükleer buzkırını 1956'da, ilk roketi uzaya 1957'de, ilk insanlı uzay uçuşu Nisan 1961'de Kruşçev döneminde yapıldı. Bunlar karşısında ABD kongresinde SSCB başarılarının sebebini araştırmak için bir komisyon kuruldu.

⁽⁷⁾ Antonio CARLO: a.g.e., 154.

Teşkilatlanma reformları; Sovyet ekonomisinde yetki silsilesini değiştirmeye yönelik reformlar,

Planlama reformları; ulusal iktisadi planlama sistemini değiştirmeye yönelik reformlar,

Adem-i merkezileşme reformları, yetki ve sorumluluğu firma ve bireylere devretmeye yönelik reformlar.

1.5 LEONİD BREJNEV NOMENKLATURANIN KORUNMASI, 1964-82

Merkez komitesince "ileri yaşı ve bozulan sağlığı" nedeniyle istifasını sunduğu bildirilen Kruşçev'den sonra, Ekim 1964'de Leonid Brejnev'in birinci sekreter, Aleksei Kosigin'in de başbakan olarak ağırlıklı bir konum taşıdığı kolektif bir önderlik oluşturuldu.

Liberman'ın modeli 1964'de deneme olarak iki işletmede devreye sokuldu bunun sonrasında 1965'de Kosigin'in önerisi üzerine, Liberman'ın görüşlerine büyük bölümüyle uyan, geniş kapsamlı reform yasaları kararlaştırıldı. 1965'deki ademi merkezileşme ancak üretim yönetimiyle sınırlı olan 1957 reformlarının tersine gerçekte bizzat üretim ve bölüşüm süreciyle ilgiliydi ve bu nedenle siyasal açıdan çok daha köklü sonuçlar getirdi; karar yetkisi basit bir şekilde merkezi devlet organından yerel organa aktarılmadı, fakat kısmen doğrudan üretim birimine-yani işletme yöneticisine- devredildi.

1966-67'de tarım reformları yapıldı. 390 tarımsal işletme (sovhoz) deneme olarak kazancın azamileştirilmesi ilkesine göre çalışacaktı. Yaratacakları kazancın bir bölümü, bu işletmelere, kendi finansmanları için bırakıldı.

Brejnev döneminde Kruşçev dönemindeki kısmi özgürlük havası kayboldu, Brejnev muhalif yazarları mahkum etti. Ekonomiyi harekete

düşürmek, kaliteyi artırmak, zamanında teslimi sağlamak, üretim süresini azaltmaktı. Bu amaçlara planlama, iş görü göstergeleri, ödüller ve finansman ile ulaşılmaya çalışılacaktı.

Kruşçev Parti aygıtını tedirgin etmişken Brejnev Parti kadrolarının yer değiştirmesini büyük ölçüde yavaşlatarak kendini koruma altına almaya çalıştı. 18 yıllık Brejnev döneminde Parti aygıtı yaşlandı, ekonomik büyüme ise yavaşladı, bu döneme durgunluk yılları denilmesinin sebebi budur.

Tablo 1: SSCB'de İktisadi Büyüme (Yıllık iktisadi büyüme oranları)

SSCB	Amerikan tahminleri	Resmi Sovyet rakamları
1885-1913	3,3	-
1928-40	5,4	14,6
1950-60	6,0	10,1
1960-70	5,1	7,0
1970-80	3,7	5,3
1980-88	-	3,3
1971-75	3,7	5,1
1976-80	2,7	3,8
1981-85	2,2	3,1
1980-84	2,0	3,2
1984-88	-	3,5
1928-84	4,3	8,8
1928-84 etkin yıl	4,8	9,7
1950-84	4,4	7,6

Kaynak: Russian and Soviet Economic Performance and Structure, 62.

savunmuşlardı. Bilgi sorunun yanında bir diğer husus çalınma arzusuuydu. Bertrand Russell de, demokratik olmayan sosyalizmin, bireysel girişim ve bilimsel yenileşme açısından doğuracağı sorunları tahmin ederken benzer bir çizgide düşünüyordu. Sosyalizmin bireyi nasıl etkileyeceği üzerinde odaklaşırken şu öğüdü vermişti: "Platonun devletiyle More'un Ütopyasını okuyun –ikisi de sosyalist eserdir- ve kendinizi, anlatılan toplumda yaşıyor tasavvur edin. Can sıkıntısının sizi ya intihara, ya da isyana sevk edeceğini göreceksiniz...Tehlike ve macera dürtüsünün, insan tabiatında derin kökleri vardır ve bunu inkar eden bir toplum uzun süre istikrarını koruyamaz..."⁽⁹⁾.

Demokrasi ve yenileşme konusunda da Russell şunları yazmıştı "Almanya ve Rusya'da gördüğümüz gibi, bilimsel araştırma hürriyeti, diktatörlükle bağdaşamaz. Hitler Yahudi fizikçilere tahammül edebilmiş olsaydı Almanya pekala savaşı kazanabilirdi. Stalin, Lysenko'nun teorilerini kabul ettirmek için ısrar etmeseydi, Rusya'nın daha çok tahılı olurdu. ...Gelecek 15 yıl içinde savaş olmazsa, bu sürenin sonunda Rusya'nın bilimsel savaş tekniğinin Batıninkinden çok daha aşağı olacağından ve bu aşağılığın doğrudan doğruya diktatörlüğün sonucu olduğundan şüphe etmiyorum. Dolayısıyla, güçlü demokrasiler var oldukça, demokrasinin uzun vadede muzaffer olacağına inanıyorum. Bu gerekçeyle kendime, gelecek hakkında nispi bir iyimserlik hakkı tanıyorum. Bilimsel diktatörlükler, yeterince bilimsel olmadıkları için yok olacaktırlar"⁽¹⁰⁾.

⁽⁹⁾ Jagdish BHAGWATI: "Demokrasi ve Gelişme", Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler, Editörler Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Çev. Ergun Özbudun ve Levent Köker (Ankara, 1994).

⁽¹⁰⁾ Bertrant RUSSEL: The Impact of Science on Society, Simon and Schuster, New York 1953, 68-69.

Sovyet ekonomisi sadece teknoloji yarışında geri kalmıyordu, inanılmaz derecede savurgan halede gelmişti. Rekabet etmek, mantıklı ve yeniliklere açık olmak için hiçbir dahili teşvik görmeyen Sovyet sanayi sektörü ve Orta Avrupa'da ki kopyaları zaman içinde bürokratik verimsizliğin ve doğal kaynakların tüketilmesindeki müsrifliğin abidesi olmuştu. Jan Winiecki'nin 1987'de Londra'da yayınlanan "Ekonomik Görüntü: Doğu ve Batı" adlı makalesinde Sovyet tipi ekonomilere üretime oranla tüketilen enerjinin Batı Avrupa ekonomisiyle kıyaslandığında 2-3 misli fazla olduğunu açıkça ortaya koymaktaydı. Ekonomik israf ve ona bağlı endüstriyel ve teknolojik geri kalmışlık Sovyetlerin dünya ticaretine katılımını engelleyen önemli sebeplerdendi. Sovyetler giderek üçüncü dünya ülkelerinin pek çoğu gibi sadece maden ihraç eder duruma gelmişti.

Alkolizm yaygınlaşmaya devam ederken sağlık hizmetleri giderek bozuldu. 1987 Martında Sovyet Sağlık Bakanı hastanelerin çoğunda sıcak su ve asgari sıhhi donanımın bulunmadığını ve kanalizasyon sisteminin de yetersiz olduğunu açıklamak zorunda kaldı. Amerika'da 71,5 olan ortalama yaşam düzeyi Brejnev döneminde erkeklerde 66'dan 62'ye düştü.

1958'lerde Birinci Sekreter Nikita Kruşçev muhtemelen Sovyet "Sputnik"ini uzaya fırlatmakta Amerikalılardan önce davrandıkları için ve büyüme oranının abartıldığı Sovyet istatistiklerine güvendiği için, 1970 başlarında SSCB'nin ekonomik alanda dünyada birinci duruma geleceğini ve böylelikle ulusun dünyanın en yüksek hayat standardına kavuşacağını her fırsatta söylemekten çekinmiyordu. Aslında 1960'ların ortalarına doğru tüm bu böbürlenmeler giderek artan durgunluğun acı gerçeğini saklamak için kullanılan bir maske haline gelmişti bile⁽¹²⁾.

---

(12) Zbigniew BRZEZINSKI: a.g.e., 39.

tarikh boyunca yapılmış olan reformlardan hangisinin örnek alınacağıydı. Daha açık konuşmak gerekirse, Stalinizm de reddedilecek miydi? Eğer reddedilecekse, bu ne adına yapılacaktı? Leninizm, Stalinizmin panzehiri olarak kabul edilecek idiyse, Leninist deneyimin hangi yönü övülecekti? YIP mi, yoksa militan ve ideolojik motivasyonlu bir parti mi canlandırılacaktı? Ve daha da somut bir mesele; Stalinizmin sadece geçmişteki değil, henüz devam etmekte olan çağdaş kalıntıları da reddedilecekse, bu, Leninizm'in gerçek mirasının esas özünü de bir anlamda suçlamak sayılmayacak mıydı ?

Gorbaçov yüksek iktisadi büyüme oranını yakalamak için sanayiinin teknik seviyesini yükseltecek bir yatırım atağı ile işletmelerde disiplinin sağlayarak emek verimliliğinde artışı gerekli görüyordu. Yatırımları artırdı, artan yatırımlar dolayısıyla bütçe açığı 1985'de GSYİMH'nin %2.4'ü iken 1988'de %9.2'ye çıktı.

1986'da toplanan 27. kongrenin onayladığı 12. beş yıllık plan (1986-90), büyümeyi 1981-85'te sağlanan %3'lük orandan %4-5'e çıkarmayı hedeflemişti. Yavaşlayan büyüme hızını tersine çevirmek için yatırımlar birkaç belli başlı sektörde yoğunlaştırılacaktı; bu alanlar, kimyasal maddeler, bilgisayar, biyoteknoloji, yeni malzemeler ve daha özgül olarak, modernleşmesi gereken tesis ve makinelerin kapsamı nedeniyle mekanik mühendislik endüstrileriydi⁽¹⁴⁾.

1986-87'de yeni teknolojiler geliştirmesi maksadıyla 23 teknoloji araştırma kompleksi kuruldu. 1986'da Gospriemka (Devlet Kalite Kontrol Kurulu) ihdas edildi. Denetçiler fabrikalarda malların kalitesini murakabe ettiler. İdareci ve işçilere belirlenen standartlara uygun üretim yapmamaları halinde prim ve ikramiye verilmedi. 1986 yazında ücret reformuna start

⁽¹⁴⁾ Andrei GROMIKO: Kommunist, No.5, Mart 1985'den aktaran Basile Kerblay: "Sovyet Toplumunda Yeni Yönelimler", Gorbaçov'un Rusyası, Haz. Cem Akaş ve Sevin Okyay, (İstanbul 1995), 73.

savunma, KGB ve yatırımlarda kesintiyi öngörüyor, 1991 sonuna kadar hane halkı mallarında %75-80 oranında serbestleştirmeyi hedefliyordu. İlk yüz güne küçük ölçekli işletmeler özelleştirilecekti, 500 günün sonuna kadar büyük ölçekli işletmelerin %70'i özelleştirilecekti. Şatalin planı asıl önemli görevi, Sovyetler Birliğinin kendisine veriyordu. Cumhuriyetler dışarıya karşı ortak gümrükler uygulayacaklar, ortak para tedavülde kalacak, bağımsız bir merkez bankası ile iki katmanlı bankacılık sistemi kurulacaktı. Cumhuriyetler kendi doğal kaynaklarını kontrol edecek, özelleştirmeyi kendileri düzenleyecekti. Cumhuriyet yasaları Sovyet yasalarının üzerinde olacaktı. Şatalin planı açıkça Sovyetlerin dağılma aşamasında olduğuna işaret ediyordu⁽¹⁶⁾.

Gorbaçov Şatalin planını reddetti. Yeltsin ise Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti meclisine Şatalin planını kabul ettirdi. Ekim 1990 Gorbaçov orta yolu bulan bir planı Sovyet meclisine sundu, bu plan "Başkanlık Planı" olarak bilinir. Fiyat denetimlerinin kaldırılması, sanayiinin özelleştirilmesi, piyasa tipi bir sistemin kurulması bu planda da mündemiçti, bu plan bir zaman süreci ile kendini bağlamıyor kademeli bir geçişi hedefliyordu.

Haziran 1991'de Grigory Yavlinsky Harvard Üniversitesinden bir grup iktisatçı ile birlikte serbest piyasaya hızlı geçiş için bir başka plan önerdi. Medyada "Büyük Pazarlık" olarak adlandırılan bu planı Rusya kabul ederse Batı 100 milyar \$ sağlayacaktı. Temmuz 1991'de Gosplan ve Gosstab ilga edilerek komuta ekonomisinin ana direkleri devrildi. Komuta ekonomisine son verilirken yerine yeni bir iktisadi sistem devreye girmedi. Ağustosta Gorbaçov IMF ve Dünya Bankası üyeliği için müracaat edince dünya dehşete kapıldı. Sovyetleri dünya ekonomisine entegre etme çabası apaçık ortadaydı⁽¹⁷⁾.

⁽¹⁶⁾ Ömer KOCAMAN: a.g.e, 27-28.

⁽¹⁷⁾ Ömer KOCAMAN: a.g.e., 29.

düşünmeksizin benimsemek de aynı şekilde tahrip edici olacaktır. Ekonomi konusunda bilgim yok ve bu alan belirli öneriler öne sürmeye kalkışacağım en son alandır. Devlet tekelinden özel işletmelere ve kooperatiflere geçiş ne tür yöntemlerle gerçekleştirilebilir, ne tür mali koşulların öngörülmesi gerekmektedir, halen devletin elinde bulunan varlıklardan-yani, özellikle, ulaşım araçlarından, ticaret filosundan, ormanlardan, sulardan, toprak ve yer altı zenginliklerinden-, ne kadarlık bölümü yine onun elinde kalmalı, ne kadarlık bölümü bölgesel ve yerel kurumlara devredilmelidir; sosyal sigortaları, eğitimi, konut yapımını, finanse edecek olan hangi bütçedir; nasıl bir çalışma düzeni gerekecektir: ekonomistler biri birinden "epey ayrı düşünmekle beraber, bütün bu konularda hanidir bir dolu somut araştırma hazırlamış durumdadır." "Mülkiyetin ve karın baskısını, ulusal topluluğun sağlığını kemiren bir toplumsal hastalığa dönüşerek yozlaşmaya bırakmamak gerekmektedir. Her üretim tipi için, yüksek bir vergi artışı yoluyla, kaçınılmaz bir anti-tekel düzenleme bütün alışılmışın dışındaki büyümeyi frenleyecektir. Bankalara gelince, mali yaşamın yönlendirici merkezleri olarak gereklidirler, ancak tefecilikle beslenen asalak urlara dönüşmelerine ve de ülkenin tüm yaşamını de-facto yönetmelerine izin verilmemelidir". "Şu da çok açık ki, olayın genelinde, komünizmden çıkışımızın bedeli köleleşme olmamalıdır: Ne yer altı kaynaklarımız, ne topraklarımızın üstü, ne de özellikle ormanlarımız yabancı kapitalistlere dağıtılmalıdır. Bizim kendi yalap şaplığımızla talan edilmiş olanı yabancı sermayeye çağrı çıkarılarak kurtarmak istemek düşüncelerin en tehlikelidir. Onlar, yüksek bir kazanç olanağı gördükleri anda içimize doluşacaklardır. Ne ki biz, Batının sermayesini, onlar için avantajlı ama bizim için alçaltıcı koşullarla ülkemize çekmeye çalışmayalım: "Gelin ve efendilerimiz olun". Kendimizi böylesine kelepirtirmek onarılmaz bir hata olur ve sömürge haline geliriz. (Her ne kadar üç çeyrek yüzyıllık Sovyet iktidarı bizi düpedüz bir sömürge indirdiyse de: öyle değil mi?...)

Yabancı sermayeye izin verilmelidir-ama onu sıkıca yönlendirerek: ülkemize getireceği ekonomik canlanma, bundan sağlayacağı karla da, topraklarımızın

---

(18) Ömer KOCAMAN: a.g.e., 1-2.

Caner geçiş dönemindeki politikaları Şöylece sıralıyor⁽¹⁹⁾.

Politik ve yasal düzenlemeler; demokratik sistemin geliŐtirilmesi, mülkiyet haklarının yerleŐmesi, sermaye piyasası için gerekli makroekonomik politikalar, fiyatların serbest bırakılması, dış demeler dengesi açıklarının giderilmesi.

Devlet maliyesi ve sermaye piyasaları reformu; merkez bankasının kurulması, bütçe ve vergi reformu, sermaye piyasalarının kurulması ve geliŐtirilmesi, endüstri ve Şirket yönetimi reformu, zelleŐtirme, Şirket yönetimi-hissedarlar arası iliŐkilerin düzenlenmesi, rekabetçi piyasaların oluşturulması, sosyal güvenlik ve istihdam piyasaları reformu, dış ekonomik ilişkiler, dış ticaretin liberalizasyonu, dış hesapların konvertibilitesi, yabancı yatırımların baŐlatılması.

1990'larda merkezi planlı sosyalist ekonomilerden kapitalist piyasa ekonomilerine nasıl dnleceğine dair iktisatçılar ve diğer aydınlar yığınla yazın ürettiler. İdari iktisadi yapının yerini piyasa ekonomisinin alması için gerekli iktisadi reform politikaları hususunda Batı, Doğu Avrupa ve Sovyet iktisatçıları arasında geniş bir mutabakat vardı. Öncelikle geçişin başarısı için hızlılık zorunluydu. İkinci olarak geniş kapsamlı i ve dış liberalizasyon ile birlikte katı makroekonomik istikrar politikası ile tamamı ile yeni doėmuŐ bir piyasa ekonomisine doğru kapsamlı bir değişimi geçiş iermeliydi. İ liberalizasyon fiyat, alış, satış, üretim, girişim hürriyetini uzlaŐtırmalıydı. Dış ticaret liberal ize edilmesi lzumluydu bu ise tek bir kuru gerektiriyordu⁽²⁰⁾.

Batılı anlamda piyasa ekonomisine geçiş hususunda yazarlar arasında tama yakın mutabakat vardı. Görüş ayrılığı sıra ve hız hususunda ortaya çıkıyordu. Bütçeden, özelleştirmeden, mülkiyet haklarından, sermaye

⁽¹⁹⁾ M.Selçuk CANER: Türkiye-Rusya İlişkileri (Dn/Bugün/Yarın), (Moskova, 1999), 19-20.

⁽²⁰⁾ Anders ASLUND: The Past Soviet Economy: Soviet and Western Perspectives, Punters Publisher, London 1992, 168.

işletmelerinin özelleştirilmesi. Şok tedavi kavramı ekonominin hızlı dönüşümünü ifade eder. Şok tedavi mümkün olan en kısa birkaç yıl içinde sosyalist sistemin kapitalist piyasa ekonomisine dönüşümünü amaçlar⁽²¹⁾.

Şok tedavinin fikri kökeninde James Buchanan, Milton Friedman ve Friedrich Hayek gibi yeni liberal düşünürler vardır. Bu bakış açısı piyasa ekonomisinin ve özel mülkiyetin "liberal demokratik refahı, düzenlemeyi ve devlet müdahalesinin reddi" ile birleşen ilişkiler üzerine kuruludur. Şok tedaviler devlet düzenlemelerini hükümet yağmacılarının piyasalara müdahalesi ve rant gözetme/rant sağlaması olarak görürler.

Şok tedavi yaklaşımı, piyasa ve piyasa kurumları devlet müdahalesinin olmaması durumunda kendiliğinden hızla ortaya çıkacağı öncülü üzerine kuruluydu. Devlet sosyalizmi çağında iktisadi hayatın hemen hepsini kapsayan devlet ve onun müdahalesinin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Devletin katkısı merkezi plan sistemini ilga etmek, devlet varlıklarını özelleştirmek, piyasa ve özel mülkiyete uygun yeni yasal çerçeveyi çizmek olacaktı. Yeni piyasa ilişkilerini ve mevcut işleyişi yeniden yapılandırmak özel ellere bırakıldı, rehberlik ve bu sürecin düzenine hükümetin katkısı çok az olacaktı.

Tekrar belirtelim ki şok tedavi programı, devlet elini ekonominin üzerinden çekince piyasa ekonomisinin otomatik olarak birden bire inkişaf edeceğine olan inanca dayanıyordu. Serbestleştirme kaynak dağılımı düzenleyecek, piyasasının gelişimine ve sonra da hızlı iktisadi büyümeye yol açacaktı. "İktisadi problemler kendilerini çözer: piyasalar merkezi planlama bürokratlarının bu alanı terk eder etmez ortaya çıkar"⁽²²⁾.

⁽²¹⁾ David M. KOTZ and Fred WEIR: Revaluation From Above: The Demise of the Soviet System, London:Routledge, 1997, 161.

⁽²²⁾ Jeffrey SACHS: Poland's Jump to the Market Economy, Mass.;MIT Press, Cambridge 1993, 13.

1991'e gelinceye kadar merkezi planlamanın parçalanması ve cumhuriyetler arası bağların zayıflamasının etkisiyle Sovyet ekonomisi hızla daralmıştı. Bazı sert icraatlar hızla yapılmalı düşüncesi doğmuştu. Bu noktada Batı iktisadi düşüncesi önemli bir rol oynamaya başladı. Harvard'da profesör Jeffrey Sachs 1989'da yeni komünist sonrası hükümete danışmanlık yapmaya başlamıştı. Birkaç yıl önce Sachs Bolivya'nın enflasyon ve dış borç ödeme krizini çözmesi için politikalar seti geliştirmiş ve bu seti Polonya'ya uyarlamıştı. Böylece şok tedavi doğdu. 1990'da şok tedavi Polonya'da uygulandı ve devlet sosyalizminden kapitalizme geçişin en iyi yolu olarak ilan edildi. IMF şok tedaviyi Doğu Avrupa'nın sorunlarına hakiki çözüm olarak tanıtmaya başladı. Polonya tecrübesi Yeltsin'e yakın iktisatçılar üzerinde epeyce etki bıraktı.

1991 Ağustosundaki başarısız darbe girişiminden sonra Yeltsin Rusya için düşündüklerini uygulamak için büyük bir fırsatla karşı karşıya kaldı. Bu sırada Yeltsin yeni bir hükümet arıyor ve reform programı üzerindeki rekabeti yüreklendiriyordu.

1991 güzünde Gennady Burbulis Yegor Gaidar'ı Yeltsin'le tanıştırdı. Sovyetler birliğindeki Grigory Yavlinsky gibi diğer liberal iktisatçılar SSCB'yi bir şekilde sürdürmeyi umarlarken Gaidar Rusya'nın kendi yolunu tutması stratejisini tercih etmişti. Bu, Yeltsin ve yardımcısı Gennady Burbulis'a daha cazip geldi⁽²⁴⁾. Gaidar Doğu Avrupa reformlarını ayrıntılı inceledi ve Polonya tarzı şok tedavinin Rusya için en iyi iktisadi reçete olduğunda karar kıldı. Böylece Yegor Gaidar'ın liberal takımı diğer gruplara karşı zafer kazanmış oldu.

⁽²⁴⁾ David M. KOTZ and Fred WEIR: a.g.e., 166.

BÖLÜM II : DIŞ TİCARET POLİTİKALARI, 1992-2000

2.1. SSCB DEVRİNDE DIŞ TİCARET POLİTİKASI

Merkezi planlı ekonomi devrinde dış ticaret, iç üretim ve dağıtımla benzer ilkelerle yürütülüyordu. Fiziki ölçülere benzer göstergelerle ölçülen dış ticaret dengesi, iç üretim ve tüketim arasındaki fark tarafından tayin ediliyordu. Bu rejim iç üretim ve tüketimi merkezi planlara göre dengelerdi, ihracat ve ithalat doğrudan devlet buyruklarıyla düzenlenirdi⁽¹⁾.

İdari komuta ekonomisinde dış ticaret Dış Ticaret Bakanlığının tekelindeydi. Dış Ticaret Bakanlığı, Gosplan ve Bakanlar Konseyi kararları doğrultusunda dış ticareti yürütüyor, dış alım ve satımlar Dış Ticaret Birimlerince (DTB) gerçekleştiriliyordu. DTB Dış Ticaret Bakanlığına bağlı faaliyetlerini sürdürüyorsa da mali olarak bağımsızlardı. Bir DTB, ihracat, ithalat ya da her ikisini birden gerçekleştirebilirdi. DTB genelde ürün bazında kurulmuştu. Bazı DTB'ler bir ürün, alan ya da bölge ile ilgili dış ticareti gerçekleştiriyordu. Sözelimi Amerikan Ticaret Şirketi ABD ile ticaret işlemleri yapıyordu. Dış ticaret işlemleri yanında DTB'ler teknik ve mali hizmetlerden sorumluydular. DTB gelirleri dış ticaret hacminin bir oranı olarak hesaplanıyordu⁽²⁾.

Dış ticaretin mali yönü Dış Ticaret Bankası (Vneshekonbank) tarafından düzenleniyordu. Dış Ticaret Bankası geleneksel olarak Gosbank'a bağlı olarak faaliyet gösteriyordu. Vneshekonbank dünyadaki başlıca dövizle işlem yapan merkezlerle yakın işbirliği içindeydi. Vneshekonbank'ın çok sayıda yabancı banka muhabiri yanında Sovyetlere ait yurt dışındaki

---

⁽¹⁾ Sergei GLAZIEV: "The Origin of Russian Trade Policy", Trade in the New Independent States, (Washington, D.C.: The world Bank, Studies of Economies in Transformation 13, 1994) 58,

DTB mekanizması iç üretici veya tüketiciler ile dış dünyayı birbirine bağlayan bir mekanizma idi, bu mekanizmada yer almak tamamıyla devletin takdiri idi. DTB müsaade edilen ihraç ürünlerini iç üreticilerden iç ruble fiyatlarından satın alıyorlar ve bu ürünleri dış piyasalarda alıcılara uzlaşılabilir fiyatlardan (genellikle dünya piyasa fiyatları) satıyorlardı. COMECON ülkeleri arasındaki ticarete valuta ruble kullanılıyordu. İthalatta ise bir DTB bir malı dış piyasadaki satıcı ile uzlaşılabilir fiyattan satın alıyor, fakat iç tüketiciler bu ithal edilen mallar için iç ruble fiyatını ödüyorlardı. Bu alışverişlerin mali yönü Dış Ticaret Bakanlığı ile beraber dış ticaretle ilgili çeşitli mali organların sorumluluğu altındaydı. Eğer ithal edilen ürünler iç fiyatlardan satılırsa bu da DTB'nin ödediği fiyattan daha yüksekse, aradaki artı fark devlet bütçesine gelir kaydedilirdi. 1970 sonlarında artı fark devlet gelirlerinin %10'unu teşkil ediyordu.

2.1.2 Ticaret Politikaları

Sovyetler Birliğinin kasıtlı olarak ticaretten kaçınma politikası takip ettiği sıkça tartışılırdı. Bu iddia, Sovyet dış ticaret hacmi Sovyet iç üretim hacmine kıyaslandığında elde edilen sonuç ile, SSCB ile kabaca aynı iktisadi gelişme düzeyine haiz piyasa ekonomilerinde aynı kıyaslama yapıldığında çıkan sonuca dayanır. Çeşitli etkenler (doğal kaynaklar gibi) bu tür farklılıkları açıklayabilirse de Sovyetler Birliğindeki durumun çeşitli mühim sebepleri vardır.

İlkin Marksist-Leninist düşünce dünyası uluslararası ticaretin mümkün faydaları hususundaki geleneksel Batı savlarını, özellikle karşılaştırmalı üstünlükler fikrini, reddeder. Bu tutum tuhaf değildi, çoğu Batı iktisadi yasası yeni Sovyet (sosyalist) iktisadi ortamına uygulanamayınca reddedildi. Özellikle Batı piyasaları düzensiz dalgalanmalara maruz kaldıkça Sovyet iktisadi başarısını tehlikeye atabilir olarak algılandı.

İlkin bir dış ticaret kararının muhtemel fayda veya zararını tayin etmeye yarayacak müşterek bir ölçüt yoktu. Dış ticaretin avantajlı mı yoksa dezavantajlı mı, Sovyet ekonomisi için karlı mı zararlı mı olduğuna karar vermek imkansızdı. Bu gerçeğin anlamı ülkenin uzmanlaşmadan sağlayacağı kazançların bilinmemesiydi. Örneğin Sovyet makineleri ile Bulgar tüketim malları ticareti epey fazlaca kazançlı olsa bile bu kazancı Sovyet fiyat ve maliyet düzenlemeleri sebebiyle görmek, tespit etmek imkansızdı. Bu durumda uzmanlaşmadan elde edilecek kazançlar Sovyet tecrübesinde genel olarak doğmadı.

İkincisi kabul edilebilir bir para ve rasyonel ticari kararlar almak için bir aracın bulunmaması dolayısıyla Sovyet ticaretinin büyük kısmı iki taraflı veya takas anlaşmaları ile gerçekleştiriliyordu. Bu tür işlemler oldukça hantal ve yavaş yürüyor, ticareti sınırlandırıyor ve dünya piyasa fiyatlarında dengeyi gerektiriyordu.

Sovyet yetkilileri sözü geçen mahzurları yenmek, ithalat ve ihracatı rasyonel bir temel üzerinde değerlendirmek için dış ticaret etkinlik endekslerini (DTEE) geliştirdiler. Bu cetveller 1960'larda COMECON ülkeleri arasında potansiyel ihraç ve ithal ürünlerin iç ve dış maliyetlerinin oranını hesaplamaya yarayacak cetvelleri hazırlamak için kullanıldı.

Üçüncüsü Sovyet dış ticaretinin büyümesine bir diğer önemli iç engel, ticaret açıklarını kapatmak için uygun finansal düzenlemeleri tasarlamamanın zorluğuydu. Mal ve hizmet bedeli ödemelerinde konvertibl olmayan bir para kullanıldığı için her dış ticaret ortağıyla ticaret dengede olmak zorundaydı. Cari işlemler açığının doğduğu bir ticaret ortağına ödemeler konvertibl bir para, altın veya kredi anlaşmaları ile yapılıyordu.

arısında bağlantı olmadığı için iç fiyatları kullanarak ülke yararına dış ticaret kararları vermek mümkün değildi. Fiyatlar hususundaki belirsizlik dolayısıyla COMECON içi ticaretin hangi ülke/ülkelerin faydasına olduğu tartışması sürüp gidiyordu.

Tablo 4: Sovyet dış ticaretinin ülke gruplarına göre dağılımı, 1946-1988, yüzde olarak

	1946	1950	1953	1956	1959	1962	1965	1970	1975	1982	1988
Sosyalist	54,5	81,1	83,2	75,7	75,3	70,2	68,8	65,2	56,3	54,3	65,3
CMEA	40,6	57,4	59,3	49,6	52,0	57,5	58,0	55,6	51,7	49,1	59,7
Kapitalist	45,5	18,9	6,8	24,3	24,7	29,8	31,2	34,7	43,6	45,7	34,7
Gelişmiş	38,4	15,1	14,5	16,8	15,9	18,1	19,3	21,2	31,2	31,6	23,4
Az gel.	7,1	3,8	2,3	7,5	8,8	11,7	11,9	13,5	12,4	14,1	11,3

Kaynak: Vneshnaia torgovlia ve Statsticheski ezhegodnik Stran chlenov S.E.V.

2.1.5 Batıyla Ticaret

Sovyetlerin kapitalist ülkelerle ticareti II. Dünya Savaşı sonrasında artış gösterdi, 1960'da %19 iken 1988'de %35. Sovyetler Birliğinin sosyalist ülkelerle ticaretinde düşme eğilimi 1980'den sonra yükselişe geçti. 1970 ve 1980'lerdeki ticaret eğilimleri dünya petrol piyasasındaki önemli değişimden ve Sovyet tarafının teknoloji ithalatına bağımlılığa isteksizliğinden etkilendi. 1980 ortalarında Sovyetler Birliğinin sağlam paralarla gerçekleştirdiği dış ticaret 50 milyar dolar civarındaydı. Sağlam para karşılığı ticaretin büyük kısmı gelişmiş kapitalist ülkelerle, özellikle Batı Almanya, Fransa, İtalya ve Japonya.

1980'lerde Sovyetlerin sağlam para karşılığı ihracatında petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz ve askeri malzeme büyük yer tutuyordu. Makine

* Sosyalist ülkeler grubu: Çin, Vietnam, Kuzey Kore, Yugoslavya.

1970 başlarında Batı ile ticaret dengesinde iyileşme oldu. Batı Avrupa ülkeleri Doğu Avrupa pazarlarına girmek için hükümetlerce garanti edilen krediler vermeye razı oldular. 1970'lerde ve 1980'lerin başında hammadde fiyatlarındaki artış sayesinde SSCB'nin ihraç ettiği ürünler karşılığında konvertibil para kazanımı arttı. 1975-80 arasında Doğu Avrupa'nın sağlam para bazındaki borçları arttı. Batı ekonomilerindeki daralma ve karşılıklı yumuşama (detant) politikası borçların artmasına destek oldu. Verilen bu borçların sağlam para olarak geri ödenmesinde sorunlar yaşandı, sonradan borç geri ödeme sorunlarını doğurdu. 1970 sonlarında ve 1980 başlarında yaşanan daralma uluslararası borç alış verişini olumsuz etkiledi.

Neden Doğu Avrupa ekonomileri pazarlama sıkıntılarıyla karşılaştılar ? Sorunun büyük bölümü, özellikle imalat sanayi malları ile ilgili olanlar, dış ticaretin örgütlenmesiyle açıklanabilir, Sosyalist üreticiler ile Batı tüketicileri arasında iletişim sınırlıydı. İşletmeler ihracat için üretime, yedek parça üretimine de isteksizdi. Doğu Avrupa hükümetleri Batı hükümetlerinin sosyalist ülke ihracatına karşı ayrımcı tutum sergilediklerini savundular.

Tablo 5: Dış ticaret, 1986-89, yüzde değişim yıllık ortalama

	1986-89	1986	1987	1988	1989
İhracat hacmi	4.5	10.0	3.3	4.8	-
COMECON	1.7	3.9	0.9	-	1.9
Sosyalist harici ¹	6.5	15.5	6.0	6.3	-1.0
İthalat hacmi	1.3	-6.0	-1.6	4.0	9.3
COMECON	1.0	0.7	1.5	-	2.0
Sosyalist harici	1.8	-14.3	-2.3	8.6	18.5
Ticaret Hadleri	-5.2	-10.5	-2.0	-9.0	1.1
COMECON	-3.7	1.9	-5.6	-6.3	-4.5
Sosyalist harici	-6.4	-22.4	7.8	-11.2	3.3

1 Sosyalist harici ülkeler, COMECON, Çin Halk Cumhuriyeti, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Yugoslavya haricindeki tüm ülkeler.

Kaynak: The Economy of The USSR, 50.

Tablo 6: Dış Borç ve Rezervler, milyar dolar, 1985-1989

	1985	1986	1987	1988	1989
Dış borç ¹	28.9	31.4	39.2	43.0	54.0
Kısa vadeli	6.9	7.4	8.6	11.2	17.7
Dış borç ödemesi	-	7.8	8.8	8.2	9.4
(Mal ve hizmetlerin oranı) ²	(-)	(27.7)	(26.5)	(23.1)	(24.2)
Yabancı para rezervleri	12.9	14.7	14.1	15.3	14.7

Kaynak: The Economy of the USSR, 50.

1 Vneshekonombank imzaladığı veya garanti verdiği borçlar.

2 Konvertibl paralarla.

2.1.8 Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımlar Çarlık Rusya'sında ülkenin sanayileşmesinde araç olarak görüldü. SSCB devrinde doğrudan yatırımlara ideolojik kaygılar dolayısıyla karşı çıkıldı. Doğrudan yabancı yatırımlara SSCB döneminde hiç rastlanmadı. Perestroika zaman diliminde doğrudan yabancı yatırımlara bakış açısı değiştirilmeye çalışıldıysa da yabancıların mülkiyet haklarının olmaması doğrudan yabancı yatırımları imkansız kıldı.

2.2. 1992-1996 ARASINDA DIŞ TİCARET

2.2.1 Dış Ticaret Düzenin Kuruluşu

1988 Aralık ayında Bakanlar Konseyi "Devlet, Kooperatif ve Diğer İşletmelerin Dış Ticaret Faaliyetleri" başlıklı kararı kabul etti. Bundan önce tüm dış ticaret sıkı devlet denetimi altındaydı. Bu kararla özel ve devlet işletmelerine dış ülke ithalat ihracatçılarıyla doğrudan ticaret yapmasına izni verildi. Dış ticaret üzerindeki kısıtlamalar olduğu gibi kaldı, bunlardan biride çoğu ürün için gerekli olan, Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığında alınan,

daha az olduğundan devlet ihracatı izin belgeleriyle kontrol altında tutmaya çabalıyordu. Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı belli bazı malların ihracı için miktar kısıtları getirdi, yeni düzenlemeye göre ihracatçılar dış muhataplarıyla sözleşme yapacaklar sonra Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı fiyatın doğruluğunu kontrol etmeye yönelik bir ihracat müsaade belgesi düzenleyecekti. Devlet ihracatı denetim altında tutmaya çabalıyordu ama ihracat izin belgeleri rüşvet vererek kolayca elde edilebiliyordu⁽⁵⁾.

Ihracat bedelinin belli bir oranının (genelde %40'ı) resmi kurdan merkez bankasına satılması zorunluydu, bu ihracatçıları, döviz kazançlarını ülke dışında (illegal olarak) tutmaya veya döviz kazançlarını beyan etmemeye teşvik ediyordu. Takas ticareti resmi kurdan satış zorunluluğundan, desteklenen veya düşük fiyatlı nadir malların ihracatı üzerindeki kısıtlamalardan kaçınmakta kullanıldığı için yasaklandı.

İthalat sağlam paraların merkezden tahsisatı yoluyla denetim altında tutuluyordu, resmi kurda 1,6 ruble 1 dolardı, piyasa fiyatının %1. Hükümet dünya fiyatlarından ithal ürünleri satın alıyor ve bir kısım Rus işletmesine aldığı fiyatın çok küçük bir oranına satıyordu. Sonra da bu Rus işletmeleri mali yurtiçi fiyatlardan satıyordu, devlet desteğinin çoğunu ceplerine indiriyor, bir kısmını ise rüşvet olarak dağıtıyorlardı. 1992'de Rusya ithalatının %45'i merkezi idare tarafından gerçekleştiriliyor ve bu ithalat destekleniyordu. IMF verilerine göre ithalat destekleri 1992 GSMH'nin %17'sine tekabül ediyordu⁽⁶⁾.

Batılı gözlemci ve danışmanlar konvertibil para, ithalat ve ihracat kısıtlamalarının kaldırılmasını Rusya'ya tavsiye ediliyordu. Ekonomiyi dışa açmak tüketim malları temin edecek, dışarıdaki teknolojinin gelişini

---

⁽⁵⁾ Anders ASLUND: How Russia Became a Market Economy, (The Brooking Institution Press, Washington, D.C., 1995), 146.

⁽⁶⁾ Anders ASLUND: a.g.e., 146.

fiyatları. SSCB, sonra da Rusya Federasyonu büyük bir gaz ve petrol ihracatçısı, büyük bir tahıl ve nebatî yağ ithalatçısıydı.

Piyasalar dış ticarete bağlantılandığında ve iç fiyatlar arz ve talebe göre belirlendiğinde iç enerji fiyatları dünya fiyatlarına yükselecekti, enerji tüketen işletmeler için önemli bir şok doğacaktı. Bu şoku zamana yaymak için uzmanlar ham petrol, gaz ve petrol ürünlerinin ihracatına ihracat vergileri koymayı önerdiler. Bu ihracat vergisi hükümet gelirlerini artıracak ve istikrarı kolaylaştıracaktı⁽⁸⁾.

Hükümet ihracat, ithalat kısıtlamaları ya da ikisinin bir karışımı arasında iç üretim ve tüketimi korumak için tercih yapmak zorundaydı. Makroekonomik istikrarsızlık ve iç rekabetin olmaması ithalat kısıtlamalarının kullanımına karşı ileri sürülen savlardı. Fiyat kontrollerinden sonra fiyatların karmaşık artışı gümrük vergilerinin makulce hesaplanmasını imkansız kıldı. Politikayı tespit edenler koyulacak sınırlamaların getirisinin, tüketiciler pahasına bir kesimin eline geçmesinden endişe ediyorlardı. Dünyanın diğer ülkelerinde yaşanan tecrübeler ithalat kısıtlamalarını getirmenin kolay fakat kaldırmanın zor olduğunu, çünkü kısıtlardan istifade edenlerin şiddetli kulis yaptıklarını göstermişti. İthal kısıtlamaları ayrıca ulusal ekonominin rekabetçiliğini zayıflatıyordu⁽⁹⁾.

Bu bakış açısı ikinci seçeneğin şansını artırıyordu; enerji ve hammadde ihracatında kısıtlama. Bu seçenek kısıtlamaların kaldırılmasını önlemeye çalışacak güçlü rant gözetken topluluk kulisinin doğmasına meydan vermeden dış rekabetten korunmayı temin ediyordu. İhracat kısıtlarının yararı ihraç ürünleri üreticilerinin pahasına kullanıcılara akmasıydı. İhracatçılar ihracat kısıtlarının kaldırılması yönünde baskıya yöneldiklerinde tüketiciler

---

⁽⁸⁾ Anders ASLUND:a.g.e., 127.

⁽⁹⁾ Sergei GLAZIEV: a.g.e., 59.

hammadeler üretiminde çöküş, sanayi üretiminde düşüş ve hızla yükselen enflasyon. Bunlarla birlikte diğer istikrarsızlık kaynakları Rusya'nın ithalat ve ihracat performansını baltaladı. Ayrıca federasyon, yine bu dönemde üreticiler, bölgeler ve eski Sovyet Cumhuriyetleri ile mevcut iktisadi bağlantıların kopmasıyla yüz yüze geldi.

Enerji üretim ve ihracattaki düşüşle birlikte SSCB'nin kredi itibarındaki kötüye gidiş 1991'de ödemeler dengesi krizini doğurdu. COMECON (CMEA) ülkeleri arasında ticaretin 1991'de çöküşü Sovyet işletmeleri için tedarik bağlarını iyice kesintiye uğrattı ve ödeme krizini derinleştirdi.

Merkezi plan ekonomisi 1987'de devlet kesimini serbestleştiren Devlet İşletmeleri Kanununun benimsenmesiyle parçalarına ayrılmaya başladı. Devlet işletmelerinin kendi başlarına ticaret yapmalarına müsaade edildi ve araştırma geliştirme ile işgücü, verimlilik, karlılık yönetimini içeren geniş bir alan için sorumluluk verildi. Dönüşümü sarsıntısızca sağlamak ve iç fiyatlarla dış fiyatlar arasındaki kıyaslanamayacak derecedeki farktan dolayı kaynakların yurtdışına akımını önlemek amacıyla dış ticaret işlemlerine farklı döviz kurları uygulandı ve lisanslar getirildi.

Yeni dış ticaret düzeni merkezi plan düzeninden daha karmaşıktı. Farklı döviz kuru uygulaması önceki düzende olduğu gibi sapmalara yol açtı, piyasa ile resmi döviz kuru arasındaki fark kara borsayı teşvik ediyor ve desteklenen malların ithalatını körüklüyordu.

Yeni dış ticaret düzeni 1991'de SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerin egemenliklerini ilan etmeleri ve iktisadi hakları için Sovyet merkez yönetimiyle mücadeleye başlamaları ile sarsıldı. Dış ticaret bağımsızlık yolundaki en önemli km taşlarından biriydi. Cumhuriyet idareleri kendi işletmeleri için izin belgeleri (lisanslar) vermeye başladıl, dış ticaret işlemi yapan işletmelerin

---

⁽¹⁰⁾ Sergei GLAZIEV: a.g.e., 60.

için hazırda bulunmak üzere hükümete döviz temin edecek bir işleyiş düzeneği kurmak zorunluydu⁽¹¹⁾.

Ocak 1992'de dış ticarete oldukça geniş serbestleşme yapıldı. Tüm işletmelere dış ticaret yapma hakkı verildi. Hükümet Temmuz 1992'ye kadar konvertibiliteye yanaşmadı. Bunun sebebi Rus ihracatçılarının ihraç kazançlarını yurt dışına tutacağı korkusuydu. O ciddi bir sorundu, çünkü Rusya'nın rezervleri tükenmişti.

2.2.3 İhracat Düzenlemesi 1992-1995

Rus ihracat politikası uzun karmaşık bir hikayeydi. Dış ticaret alanında sorun doğal gaz, kömür, metaller, gübre, bazı kimyasal maddeler ve kereste gibi çoğu Rus ihraç ürününün iç fiyatının dünya fiyatlarıyla karşılaştırıldığında aşırı düşük olmasında yatıyordu. Bu fiyat farklılığı çekişme konusuydu. Hükümet ihraç ürünlerini vergilendirmeye kalkıştığında hiddetli bir eleştiriyile yüz yüze geliyordu. İhracatçılar o kadar güçlüydü ki ihracat vergilerinden muaf tutulabilmek için ihracatı durdurma şantajı yapabiliyorlardı. Hükümet özel ihracatçılar kümesi oluşturarak stratejik malların ihraç hakkını küçük bir gruba vermeyi denedi. Bu çaba başarısız oldu. Bu grubun dışında kalan işletmeler stratejik ihracatçı olmak için baskı yaptılar. Stratejik ihracatçıların sayısı hızla katlandı. Sorunu çözenin tek yolu ihraç ürünlerinin iç fiyatlarını serbest bırakmaktı. Bu çözüm uygulanabilirlikten oldukça uzaktı, hükümet bu politikayı uygulayacak itibar ve güçten yoksundu. Bunun sonucunda ihracat vergileri 1992'de beş kez değiştirildi. İhracat kotaları sadece kendilerine kota verilen küçük bir grubun yararınaydı. 1994'den sonra ihracat kotaları sınırlandırıldı, petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz, kömür, elektrik, nonferro metaller, selüloz, un, likör, balık ve kağıtla sınırlandırıldı. Böyle olsa da bu ürünler Rusya ihracatının %70'ine tekabül ediyordu.

⁽¹¹⁾ Sergei GLAZIEV: a.g.e., 59.

güvenlik veya milli endüstrileri korumak amacıyla ihracına miktar kısıtı getirilen mallar, (mefruşat, bazı kimyasallar, ferro metaller gibi).

İhracat anlaşmaları kayıtları, (Rusya ihracatının yaklaşık %50'si tabiiydi),

Tüm yurt dışına satılan ürünlerinin ihracat bedellerinin Rusya'ya getirilmesi için döviz kontrolü,

Sınırlı türdeki ham maddeler ve askeri teçhizat ihracatından alınan vergiler ile ihracat vergisi ve ihracat vergisine tabi malların sayısı zamanla azaltıldı.

2.2.3.1 İhracat kısıtlamaları

1992'den 1994 ortasına kadar ihracat kısıtları ihracatı düzenlemenin en önemli aygıtıydı. Çoğunlukla yakıtlar ve hammaddelere uygulanan ihracat kısıtları toplam ihracatın %70'ine tekabül ediyordu. Sermaye çıkışını denetlemek ve stratejik öneme haiz malların bedelinin yurda getirilmesini mecburi kılmak için şu mallara ihracat miktar kısıtları getirildi; ham petrol, işlenmiş petrol ürünleri, gaz, elektrik, selüloz, ferro olmayan metaller, bazı mineral gübreler, hububat, soya, ayçiçeği, balık, kabuklu hayvanlar, havyar ve eczalar. 1 Ocak 1994'den sonra ferro metal, odun, nadir metaller, tomruk ve biçilmiş kereste stratejik önemli maddeler listesine eklendi. Yaklaşık 200 dış ticaret birimi ve büyük işletmeye stratejik önemli malları ihraç etme yetkisi verildi. Mamul mallara ihracata kısıtı konmamıştı, tüm ihracat KDV ve tüketim vergisinin dışında tutulmuştu⁽¹²⁾.

İhracat vergileri uygulamaya girdikten sonra dahi ihracat vergilerinin etkinliği hakkındaki kaygı nedeniyle bazı enerji ve ham madde ihracatı üzerindeki miktar kısıtlarına son verilmedi.

⁽¹²⁾ Vladimir KONOLOV: "Russian Trade Policy", Trade in the New Independent States, (The World Bank/UNDP, 1994), 41.

kapıydı. İhalelerden pay satın alan şirketler genelde, ödeme yapmadan miktar kısıtından pay alan imtiyazlı şirketlerden daha başarılı ve daha etkin idiler.

İhracat kısıtlamaları sadece iç fiyatları düzenlemek ve işletme davranışlarını etkilemek için değil hükümete gelir kaynağı olarak da tasarlanmıştı. İhracat vergileri ve devlet ihracatı bütçe gelirlerinin %28'lik kısmını temin ediyordu. Enerji ve hammadde gelirlerinin %50'sini hükümete piyasa kurunun %40'ına tekabül eden resmi kurdan satışı zorunluluğu hükümete ek gelir temin ediyordu. Bu zorunluluk 1992 ortasında kaldırıldı.

2.2.3.2 İhracat vergileri

Dış ticaret üç mekanizma vasıtasıyla düzenleniyordu; iç piyasayı aniden dünya fiyatları ve rekabetine maruz bırakmamak için ihracat vergileri, ihracat denetimi ve döviz kazançlarının teslim zorunluluğu; stratejik hammaddeler için az başvurulan ihracat denetimi ve tüm döviz kazançlarının yarısının zorunlu olarak merkez bankasına resmi kurdan satılması.

İhracat vergileri yalnız hammaddelere, yakacak, metaller, kimyasallar, kereste ve asker teçhizatın içinde bulunduğu 150 kadar mala tatbik ediliyordu. İhracat gümrük vergileri çoğu malın gümrük değeri üzerinden alınıyordu. En yüksek oranlar iodin (%30) ve propilen (%40)'e tatbik ediliyordu. Birim üzerinden alınan vergiler de mevcuttu. Gümüş maden cevherinden ton başına 64,000,- ECU, germanyumdan 33,600,- ECU ve bazı nadir metallerden 21,000,- ECU vergi alınıyordu. Çoğu maldan alınan özel vergiler ton başına 100 ECU'den aşağıydı.

Hükümet yükselen enerji ve hammadde fiyatlarına imalat işletmeleri uyum sağladıkça, ihracat vergilerini tedricen azaltması öngörüldü. 1992 başında %25 olan ortalama vergi oranınının 1995 sonuna kadar %0'a

2.2.4 İthalat Düzenlemesi

1992'nin ilk yarısında Rusya'da ithalat kota ve vergileri yoktu. Bu durum bazı iç üreticilerden korumacı baskıların gelmesine yol açtı. Bilhassa IMF Rus hükümetini maliye politikaları uğruna gümrük vergileri koymaya zorladı. Temmuz 1992'de Rusya düşük tektip ithalat vergilerini uygulamaya koydu, Eylülde oran %15'e yükseltildi. Sergei Glaziev, Peter Aven'in ardından Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı olduktan, Aralık 1992'den Eylül 1993'e kadar, sonra çeşitli lobilerin etkisi altında daha korumacı politikalara yöneldi.

İthalata merkezi destekler önemli bir sorundu. 1992'de Rusya ihracatının %45'i merkezden ve destekli gerçekleştiriliyordu. IMF verilerine göre 1992'de GSMH'nin %17,5'u kadar ithalat desteği verildi. Bu desteğin çoğu kısmı bütçeye dahil değildi. 12,5 milyarlık kısmı mal kredileri ve Batı ülkeleri tarafından kendi zirai lobilerinin yararına verdiği kredilerle finanse edildi. Bu kredi ve ithalat destekleri sadece bir kısım kimsenin zenginleşmesine yardım etti, bu kimseler destekleri, dönüşümün sosyal maliyetlerini azaltan önemli bir öge olduğunu ileri sürerek haklı çıkartmaya çalıştılar.

Bahar 1993'de Maliye Bakanı Boris Fyodorov ve IMF merkezi ithalatın hacmi ve desteği 1993 GSMH'nin küçük bir oranına düşürmek ve 1994'de desteği kaldırmak için güçlerini birleştirdiler⁽¹³⁾.

İki federal kanun Rusya'nın ithalat rejimini şekillendirdi, Gümrük Vergileri Kanunu ve Gümrük Kodu kanunu. Bu kanunlar Avrupa Birliği gümrük uzmanlarının yakın işbirliğiyle hazırlandı. Harmonize mal cinsleri ve kod sistemi esasına dayanan gümrük sınıflandırması Ocak 1992'de yürürlüğe girdi⁽¹⁴⁾.

⁽¹³⁾ Ömer KOCAMAN: a.g.e., 68-69-70.

⁽¹⁴⁾ Vladimir KONOLOV:a.g.e., 37-38.

parçalardan alınan vergi %15'den %100'e, çeşitli makinelerden alınan vergi %5'den %25'e çıkarıldı. Eczalar için %0, petrol ürünleri için %1, plastikler, kimyasallar ve pamuk harici iplikler için %1-10 arası, tarım ürünleri için %5-10 arası, şeker için %20, sigara için %30, gübreler için %10, ayakkabı ve kumaş için %10-20, yün ve ham pamuk için %20-25, makine ve ekipman içinse %0-%20-%60 arası vergi getirildi. Tüketim vergileri lüks mallar, tütün mamulleri ve otomobiller için %10'dan %400'e kadar değişiyordu⁽¹⁶⁾.

1995 ilkbaharında özel vergi ve KDV'nin uygulamaya konması ve 1995 yazında yiyeceklerden alınan gümrük vergilerinin yükseltilmesi ithalat vergilerinin üç temel işlevlerinden birine, korumacılığa yoruldu. Yeni gümrük oranları koruma işlevini yerine getirmekten uzaktı, yine de yeni vergilerle geçen bir yıl sonrasında Rus çiftçilerinin yararlarının arttığı iddiası ileri sürüldü.

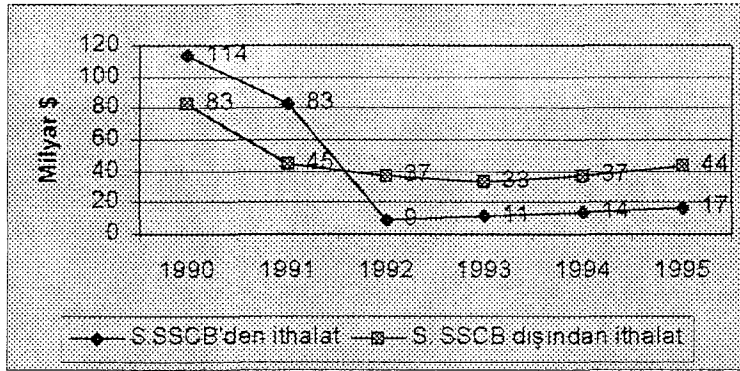
Mikhail Safranov dış ticaret politikasına ilişkin olarak şu görüşleri dile getiriyordu "Ulusal üreticiler ve iç tüketicilerin her ikisinin çıkarlarının incitilmeden korunması için ithalat vergileri yeterince esnek olmalı, fakat aceleci uygulama ve kararlardan sakınmak için bu alanda geniş açılı salınımların iktisadi etkisi öngörülebilmelidir. Mevcut şartlar altında Rus üreticilerin (ve tüketicilerde) miktar ve teknik ithalat düzenlemeleri ile korunması iyi olurdu. Özellikle ithalatta daha geniş bir mal kümesi için mal ruhsatı uygulaması yaygınlaştırılmalı"⁽¹⁷⁾.

Bazı tüketim malları ithalatı (yiyecek, ev temizlik ürünleri, elektrikli aletler, elektronik aletler, ilaçlar) için kullanım güvenliğinin tasdiki zorunluydu.

⁽¹⁶⁾ Vladimir KONOLOV: a.g.e., 40.

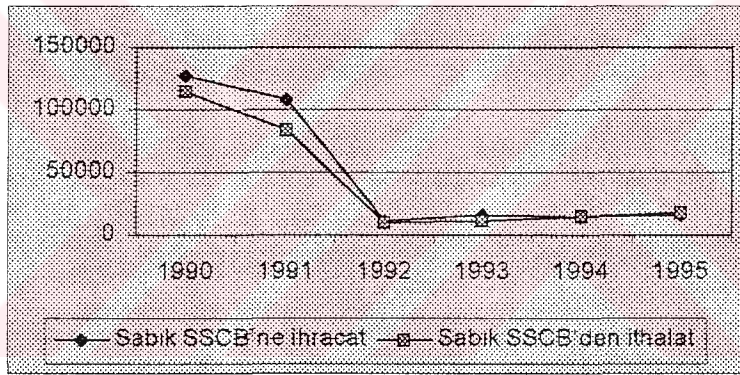
⁽¹⁷⁾ Mikhail SAFARANOV, Valeriy ORESHINKIN:Trade, Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment, John Willey and Sons, Canada 1998, 36 1,

Şekil 3: Eski SSCB'den ve eski SSCB dışından ithalat 1990-95

Yukarda ki şekil verilerden çizilmiştir.

Şekil 4: Rusya'nın eski SSCB cumhuriyetlerine ihracat ve ithalatı

Yukarda ki şekil verilerden çizilmiştir.

1990 başlarında Rusya'nın dış ticareti toptan bir çöküşe yuvarlandı. 1990'da eski SSCB cumhuriyetlerine Rusya'nın ihracatı 126 milyar \$ iken bu rakam 1992'de 11 milyar \$'a düştü. Rusya eski Sovyet cumhuriyetleri ile ticaret hacmini daraltmaya zorlandı, çünkü cumhuriyetler dövizden yoksundu, ödeme sorunları yaşıyordu. 1992'de Rusya'nın Sovyet cumhuriyetleriyle ticareti GSMH'nin %5,3'ü kadar ticaret fazlası verdi. 1993'de bu oran %3,2'ye indi. Rusya'nın 1992'de toplam ihracatı 53 milyar \$ eski Sovyet cumhuriyetlerine ihracatı ise 11 milyar \$ civarında idi⁽¹⁹⁾. 1992'de 11 milyar

⁽¹⁹⁾ Anders ASLUND: a.g.e., 281-282.

BDT dışına ihracı hemen başladı. Rusya ile BDT ülkeleri arasındaki ticaretin hacmi hususunda güvenilir istatistikler yoktu, çünkü Ticaret ve Kaynaklar Bakanlığının yerel teşkilatının kullandığı kayıt usulleri farklıydı.

BDT ülkeleri ile ticareti normalleştirmek için serbest ticaret anlaşmaları görüşmeleri başlatıldı, 1992 ortasına kadar bütün BDT ülkeleri ile bu tür anlaşmalar imzalandı. 1992 sona ererken Ticaret ve Kaynaklar Bakanlığı devlet ticaret teşkilatına dönüştürüldü ve dış ticaret üzerindeki düzenleyici gücü sona erdi. 1 Ocak 1993'e kadar ihracat izinleriyle ithalat ihracat miktar kısıtlarında yeknesaklık sağlanamamıştı. Dünya uygulamalarında olduğu gibi tek bir hükümet organına, Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı, ihracat ve ithalat izin belgesi düzenleme yetkisi tanındı. Bu izin düzeni lisansa konu malların listesi ile miktar kısıtları ve izin belgelerinin hazırlanmasının tekdüze hale getirilmesi üzerine kuruluydu.

Para ve ödeme sistemi sorunları eski SSCB cumhuriyetleri arası ticaretin daralmasında önemli rol oynadı. 1992'nin ilk yarısında sadece Rusya ruble basabiliyordu fakat ruble alanındaki tüm ülke merkez bankaları para arazını ruble kredileri yoluyla artırabiliyorlardı. Parasal koordinasyonun yokluğu bedelsiz kullanma sorununu doğurdu, bazı merkez bankaları sınırlamalara uyarken diğerleri uymadılar. Bu durum enflasyonu ateşledi, ruble istikrarı çabalarını engelledi, ticaret ve ödeme sorunlarını müzmin hale getirdi.

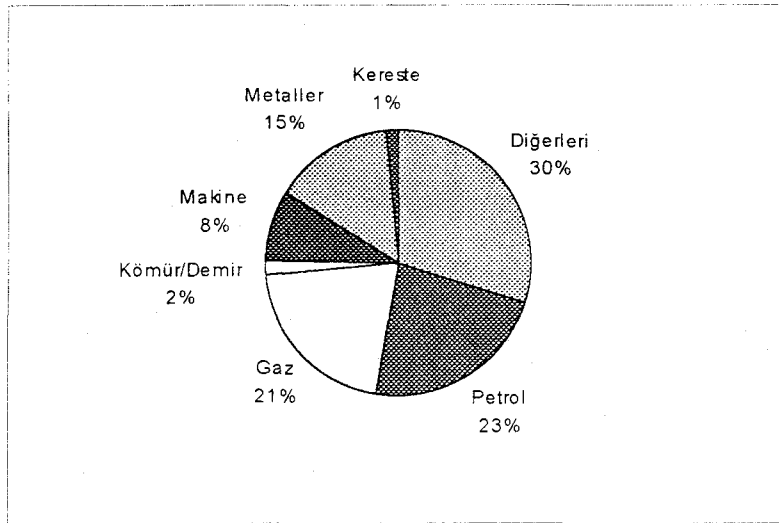
2.2.6 Ticaretin Yapısında Değişim

Serbestleşmeye rağmen ticaret hacmi 1992-93'de düştü. Rusya'nın toplam ticaretinin düşmesine çeşitli etkenler yol açtı.

Rus işletmeleri arasında ve dışarıdaki işletmeler ile olan eski iktisadi bağların çözülmeye devam etmesi,

Özellikle makine ve teçhizat için önceden verilen ihracat desteklerinin kaldırılması,

Şekil 5: Rusya ihracatının 1995'de yapısı

Kaynak: DIW, Wochenbericht no.3(1996), 38; Handbook of International Economic Statistics 1992,16.

Dünya fiyatlarından daha düşük olan karşılıklı ortalama anlaşma fiyatlarından satışla sırf fiziki ağırlıktan dolayı ihracatta artış olduğu bildirildi. Bu eğilim 1992 başı ile 1994 arasında özellikle dikkat çekti.

İhracat kazançlarındaki 1992'den 1994'e tırmanış orantılı olarak devletin nakit gelirlerini artırmadı, ihraç edilen mallardan itibarlı döviz kazancının çoğunluğunu sağlayan mineral ve yakacak kompleksleri ile imalat sanayiinin ihracat potansiyelini canlandırmak hayati önemdeydi⁽²¹⁾.

İthalatta işlenmemiş tarım ürünleri ve yiyeceğin payı büyümeye devam ediyordu, 1991'den beri 1/3 civarında, %36'dan çok, artmıştı. 1995'de ithal edilen yiyecekler iç piyasada tüketilen yiyeceklerin %40'ı düzeyine ulaşmıştı, bu Rusya için kritik bir nokta idi. Rusya'nın eski SSCB cumhuriyetleri esasen BDT ile ticareti, 1990'larda toplam alışverişin %60'ından 1995 sonunda %22'ye, keskince düştü. Rusya ile bu cumhuriyetlerdeki sanayiler ve bireysel

⁽²¹⁾ Mikhail SARAFANOV, Valeriy ORESHKIN: a.g.e., 36-1,

2.2.7 Döviz Kontrolü

Döviz kontrolleri 1994'de yürürlüğe kondu. Rusya Merkez Bankasına göre 1992'de %50 ila %70 arasındaki ihracat bedeli Rusya'ya getirilmedi. 1993'de bu oran %30-40'a, 1994'de %12'ye ve 1995'de %4'e indi. En büyük sızıntı 1993'de ithalat anlaşmaları yoluyla gerçekleşti. Havyar ithalatı ile ihracatı anlaşmaları arasındaki fark %40 idi. Bu duruma rağmen ithalat döviz kontrol sistemi 1996'ya kadar ertelendi.

2.2.8 Uluslararası Ticari Kuruluşlarla İlişkiler; GATT/Dünya Ticaret Örgütü

Rusya 1990'da GATT'a gözlemci olarak katıldı, Rusya Haziran 1993'de giriş için başvuru yaptı.

Mikhail Safaranov GATT/WTO için şunları ifade ediyor. "Rusya aşağıdaki gayeler için GATT/DTÖ'ye tam üye olmalıdır. Dünya piyasalarına ayrımcılığa tabi olmadan girmek, diğer ülkelerle güvenilir hukuki zemin üzerinde kurulu ticari ve iktisadi ilişkiler kurmak, GATT/WTO'nun anlaşmazlıkların çözümü mekanizmasını kullanmak, ulusal kanunlarda ilerleme sağlamak⁽²²⁾.

2.3.1997-2000'DE DIŞ TİCARET POLİTİKASI

2.3.1 Dış Ticaret Politikasının Ana Hatları

Yevgeni M. Primakov* dış ticaret politikasının ana hatlarını şöylece çiziyor⁽²³⁾.

⁽²²⁾ Mikhail SARAFANOV, Valeriy ORESHKIN: Trade, Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment, John Willey and Sons, Canada 1998, chapter 36 page 7.

* Yevgeniy Primakov dış işleri bakanlığı ve başbakanlık görevlerinde bulundu.

yapısında ilerleme görülmedi. İhracatta hala hammaddeler ilk sıradaydı. Beklentiler dünya piyasasındaki ani değişiklikler nedeniyle tutmadı. Ortalama yıllık petrol fiyatı 1996'ya göre %6 düştü. 1997'de dünya non-ferro metaller piyasası beklentileri tamamen tersi çıktı. Ferro metal ve kimyasallar gibi Rus ürünlerine karşı alınan kısıtlayıcı önlemlerin Rusya ihracatında ki düşüşte hiçbir etkisi olmadı. Rusya bir piyasa ekonomisi ülkesi olarak görülmediğinden ayrıma tabi tutuldu⁽²⁵⁾.

2.3.2 1999-2000 İtibariyle Dış Ticaretin Durumu ve Dış Ticaret Düzenlemeleri

2.3.2.1 Yabancı Sermaye

Sovyetler Birliğinin dağılmasından itibaren ülkeye yabancı sermaye girişi, ülkenin büyüklüğü ve ekonomik potansiyeli dikkate alındığında önemli bir boyuta ulaşamadı. Bu durum siyasi istikrarsızlık ve yasal düzenleme eksikliğinden kaynaklandı. Doğrudan yabancı yatırımlar, 1996 yılı sonrasında artış gösterdi. Bu artış, mevzuattaki nispi iyileşme ile döviz kurundaki istikrardan kaynaklandı. Ağustos 1998 krizini müteakiben yabancı sermaye girişinde bir düşüş gözlemlendi. Doğrudan yabancı sermaye miktarı 1998 yılında 3.3 milyar \$ olarak gerçekleşti. 1999 yılında ise bu rakam 4.2 milyar \$ oldu. Doğrudan yabancı yatırımların önemli miktarı, sanayiden çok ticaret ve hizmet kesiminde yoğunlaştı. Sanayiye yapılan yatırımlar içinde önemli yeri petrol ve enerji sektörü aldı.

Ayrıca, özelleştirmeler, yabancı sermayeyi ülkeye getirmek için önemli fırsat niteliğindedir. Oysa, Rusya'da gerek küçük ve orta ölçekli işyerlerinin kitlesel olarak özelleştirildiği 1992-94 dönemindeki ilk aşama özelleştirmelerde, gerekse büyük ve stratejik firmaların borç karşılığı hisse ile özelleştirildiği 1995-96 dönemindeki ikinci aşama özelleştirmelerde, yabancı

⁽²⁵⁾ Rusya Merkez Bankası Yıllık Raporu, 1997, 15-16.

2.3.2.2 Dış Ticaret Düzenlemeleri

Gümrük vergileri ithal edilen malların CIF bedeli üzerinden hesaplanmaktadır. 2000 yılı itibariyle uygulanan gümrük vergileri oranları gümrük tarifesi istatistik pozisyonu (G.T.İ.P) 1 ile 20 arasında olan maddelerde (gıda maddeleri) %5 ile %20 arasında değişmektedir. 31 ile 40 arasında (kimyasal mamuller) %5 ile 30 arasında değişmektedir. 51-70 (mefruşat, mensucat, deri eşyalar) %5-%30. Kısaca ortalama vergi oranı %10-15 arasına tekabül etmektedir.

Rusya Federasyonu geliştirmekte olan ve az gelişmiş ülkelerden yapılan ithalatta tercih sistemini uygulamaktadır. Az gelişmiş ülkelerden ithal edilen mallar tercihe tabi mallar listesinde yer alıyorsa gümrük vergisinden muaf tutulmakta, tercih listesinde yer alan geliştirmekte olan ülkelere ithal edilen mallara ise gümrük vergilerinde %25 indirim tanınmaktadır.

Rusya Federasyonu ile arasında en çok kayırlan ülke statüsü tanınmasına ilişkin bir anlaşma bulunmayan ülkelere, mevcut gümrük vergisi tarifesinin iki katı vergi uygulanmaktadır. RF ile arasında EKÜ anlaşması olan, ancak, gelişmiş ülkelere gelen mallar, temel liste gümrük vergisine tabidir.

İthal edilen tüm mallar için Rusya standartlarına uygunluk belgesinin gümrük merciine ibrazı gerekmektedir. Söz konusu belgeyi vermeye yetkili merci ise Gosstandart'tır.

Başlangıçta gıda maddeleri için geçerli olan bu uygulama 1 Temmuz 1998 tarihinde gıda dışı malları da içerecek şekilde genişletilmiştir.

Dış ticaret için gerekli bir diğer belge, bitki-hayvan kontrol ve karantina belgeleridir.

BÖLÜM III: PARA POLİTİKALARI 1992-2000

3.1 SSCB DEVRİNDE PARA POLİTİKASI

SSCB devrinde para, banka, kredinin anlam ve işlevi farklıydı. Piyasa ekonomisinde para değişkeni faiz oranları, beklenmeyen enflasyon gibi çeşitli kanallar vasıtasıyla reel değişkenleri etkiler ve nispi fiyatları değiştirir. Buna karşın idari komuta ekonomisinde para olgusu ile reel olgu arasında ya hiç ya da çok az bağ vardı, yani idari komuta ekonomisinde para nötrdü.

Geleneksel sosyalist planlama kural olarak fiyatsız, fiziki birimlerle yapılan bir plan inşası sistemine dayanıyordu. Buna rağmen, sosyalist ekonomilerin yapılarına baktığımızda parasal akımlar vardı ve bir hayli geniş yer kaplıyordu. Sosyalist ekonomilerde bir tüketim malları piyasası vardı ve tüketim hacminin bir kısmı normal dönemlerde bu piyasadan geçiyordu. En önemli istisna köylü tüketiminin bir bölümünün zati geçimlik tüketimden oluşmasıdır; bunda, kooperatif gelirlerinin üyelere dağıtılan önemli bir kısmının ürün halinde olmasının da etkisi vardı. Bunun dışında kural olarak gelirler parasal olarak elde edilir ve piyasada harcanarak tüketime dönüşürdü. Ancak parasal akımlar sadece tüketici harcamalarından oluşmuyordu. İşletmeler bütün girdileri, fiyatını ödeyerek satın alırlar ve çıktılarını diğer üretken işletmelere, tüketim mallarında ticarî kuruluşlara, kısacası teslimatın yapılacağı kuruluşa bir bedel karşılığında satarlardı. Böylece bütün üretim ve tüketim malları fiyatlandırılmıştı, işletmeler ve kuruluşlar arası planlı (veya plan dışı) ürün akımlarının hepsi zıt yönde bir parasal akım doğuruyordu. İşletmeler arasındaki mal akımlarına tekabül eden bu parasal akım, nakit halinde değil, kural olarak banka hesapları üzerinde meydana geliyordu. Herhangi bir işletme, ürettiği mallardan plana göre gerekli miktarını, ikmal ve tedarik planınca ve mukavelelerce belirlenmiş işletme veya kuruluşlara gönderdiğini belgelediği anda, resmi fiyatlarla

$$Y=x^n u+x^t v+M$$

Gelirlerin tümü tüketim mallarına harcanacaktır; yatırımların ve devlet hizmetlerinin finansmanı tüketim mallarının maliyetine, her mal için, piyasa denge fiyatına ulaşılması umulan oranlarda eklenecek muamele vergileri ile yapılır. Herhangi bir (i) malı için malın fiziki birimi üzerinden hesaplanarak uygulanacak muamele vergisi miktarına d_i ; birim muamele vergisi miktarı vektörüne d ($d_{n+1}, \dots, d_n$); vergi tahsilatı toplamına D dersek;

$$D=x_t d$$

Vergi tahsilatını verir. Tüketim malları toplam maliyetine ($x^t v$), toplam muamele vergisinin ($x^t d$) eklenmesiyle elde edilecek toplam, denge halinde toplam harcamalara (milli gelire) eşit olmalıdır. Denge şartı:

$$Y=x^u u+x^t v+M=x^t d+x^t v$$

$$x^u u+M=D$$

Sosyalist ekonomilerde "muamele vergisi" adını almış bulunmakla birlikte, özellikle bu modeldeki muhtevası alelade bir vergi tahsilatından daha geniş olan D 'ye "ürün fazlası" da demek mümkündür. Ekonomi denge halindeyken, sadece üretim malları üreten endüstrilerin (x^u) genişlemesi net yatırım artışı anlamına gelir, bu genişlemenin parasal maliyeti (maliyet hesapları D varsayımına göre yapıldığı için) aynı sektördeki tam ücret ödemelerinde ($x^u u$) meydana gelen artışlar ve muamele vergisi (d ve dolayısıyla D) artırılarak karşılanır. Bu, ceteris paribus yatırımların tüketim mallarının fiyatları yükseltilerek finanse edileceği anlamına gelir. Aynı etki kamu tüketiminde meydana gelen artışlar (M) için de geçerlidir. Şüphesiz, dinamik bir ekonomide tüketim malları üretiminin (x^t) muamele vergisi oranları (d) sabitken dahi toplam hasılatı (D) artırır; ancak, milli gelir içindeki "ürün fazlasının" ($x^u u+M$) oran olarak artması, tüketim mallarının fiyat düzeyini d vektörü yoluyla artırır; maliyetlerle fiyatlar arasındaki marj büyütür.

yönde gerçekleşmemesi yüzünden doğmuştur; Ücret hedefleri sürekli olarak aşılmış ; tüketim malları ile ilgili hedeflere ise kural olarak ulaşılammıştır.

Genel dengesizliğin ikinci tezahür biçimi ise, fiyatlar genel seviyesi artmadığı halde tüketim malları piyasalarının tümünde değilse bile çoğunda kuyruk teşekkülüdür.

Gosbank, merkez bankası ve ticaret bankası işlevlerinin her ikisini de yerine getiriyordu. Gosbank'ın dört işlevi vardı; kısa vadeli işletme sermayesi ihtiyacını karşılamak için kredi vermek, işletme planlarını gözetlemeye yarayan bilgileri sağlamak, tüm hesapların merkezi olarak halka ödemeleri gözetlemek, para basmak. Gosbank para ve sermaye piyasaları olmadığı için açık piyasa işlemleri, ticari kağıt alışverişi, döviz alış satışı gibi işlemler yapamıyordu.

Sovyet işletme planı fiziki girdi çıktı göstergelerinin yanında büyük bir finansal planı da içerirdi. İşletme planında, ücret maliyeti, planlanan maliyet düşüşleri, kredi planları gibi bir çok hedef yer alırdı. Bu finansal hedefler işletmenin fiziki girdi çıktı hedeflerinin parasal tamamlayıcısıydı. İşletme yöneticileri finansal planların (maliyet düşüşü, ücret maliyeti ve kredi planları) yerine getirilmesini üretim planlarından daha az önemli görürlerdi. Finansal planlar ruble kontrolü olarak adlandırılan sistemle önem kazanıyordu, bu sistemle plancılar işletmeler üzerinde kontrol sağlayabiliyordu. Gosbank tek takas merci ve tek kısa vadeli kredi kaynağı olması hasebiyle, işletme faaliyetlerini gözlemenin yegane mevziiydi, tüm işletmeler arası ödemeler Gosbank aracılığıyla yürütüldüğünden fiziki alışveriş (parasal karşılık olarak) yakından gözlenebiliyordu. Finansal plandan sapma fiziki plandan sapmanın önemli bir habercisiydi⁽²⁾.

---

(1) Korkut BORATAV: Sosyalist planlamada Gelişmeler, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları Ankara 1973, 89.

vadeli kredi planı hazırlanması ve işletme hesaplarının denetlenmesinde aracı bir kurumdu ama karar verici değildi. Bakanlıklar ve Gosplan tarafından belirlenen üretim hedeflerini işletmelerin yerine getirebilmesi için Gosbank gerekli kredi miktarını belirlerdi. Gosbank fiziki planın yerine getirilmesi için gerekli krediyi sağlamakla mükellefi.

Özetle Gosbankın fiziki üretim akımı üzerinde çok az etkisi vardı, daha çok bir gözleme aracı olarak işlev görüyordu. Kredi dengesi idari araçlarla temin ediliyordu. Kredi talebi fiziki planların türeviydi, kredi arzı ise plancılardan kararıyla gerçekleşiyordu. Ruble konvertibl değildi, ithalat ve ihracat için kullanılacak döviz de idari olarak belirleniyordu. Dış fiyatlar ile iç fiyatlar arasındaki fark bütçe destekleri veya vergilerle dengelenirdi, aksi halde fiyat farklılığından ithalat ve ihracatçıların karları etkilenirdi. Rublenin resmi kuru bir döviz sepeti vasıtasıyla sabitlenmişti.

3.2 1987-1991 PARA, BANKA, KREDİ VE DÖVİZ POLİTİKALARI

3.2.1 SSCB Banka ve Kredi Mevzuatının Değişimi ve Rusya Federasyonunda Banka ve Kredi Mevzuatının Oluşumu

Sovyet plan ekonomisinde temel değişime, 1987'de etkinliği artırmak için sınırlı serbestlik ve merkezden birimlere yetki devrini öngören reformlarla başlandı. Bu süreç içinde 1987-88'de bankacılık kesimini düzenleyen yeni yasalar yürürlüğe girdi, yeni düzenlemeyle iki katmanlı banka sistemi doğdu ve ihtisas bankaları hükümetin doğrudan denetiminden çıkarıldı. 1987'de Gosbank adı SSCB Merkez Bankası olarak değiştirildi. Temmuz 1987'de kredi sisteminin yeniden organizasyonunun sonucu olarak dört yeni ihtisas bankası kuruldu: (Vneshekonombank SSSR, Promstroibank SSSR, Zhilsotsbank SSSR ve Sberbank SSSR) ve SSCB Merkez Bankası ülkenin

yasasını kabul etti. Bu yasaya göre Rusya Bankası meşru bir varlıktı, RSFSC'nin ana bankasıydı ve RSFSC Yüksek Sovyet'ine karşı sorumluydu. Bu yasa bankanın işlevlerini şöylece belirledi: para dolaşımını düzenlemek, parasal düzenlemeler yapmak, anonim şirket ve kooperatif bankalarının faaliyetlerini düzenlemek.

Aralık 1990'da SSCB Merkez Bankası Yasası, Bankalar ve Bankacılık Yasası, çıkarıldı. Bunlara göre SSCB Merkez Bankası ve ulusal bankalar, SSCB Merkez Bankasının cumhuriyetlerdeki temsilcileri, tek bir para bazında merkez bankalarının tek bir sistemini kuruyordu. Haziran 1991'de RSFSC'ne karşı sorumlu, RSFSC Merkez Bankası (Rusya Bankası) kanunu kabul edildi.

Temmuz 1990 ile Aralık 1991 arasında Rusya Merkez Bankası ile SSCB Merkez Bankası arasında çekişme baş gösterdi. Kasım 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğunun kurulması ve SSCB'nin dağılmasıyla RSFSC Yüksek Sovyet'i RSFSC Merkez Bankasını RSFSC toprakları üzerinde döviz ve para düzenlemeleri hususundaki tek mercii olarak ilan etti. SSCB Merkez Bankasının tedavüle para çıkarma ve ruble kurunu belirleme işlevi Rusya Merkez Bankasına emanet edildi. RSFSC Merkez Bankası 1 Ocak 1992'den önce SSCB Merkez Bankasının tüm kurumları, işletmeleri ve teşkilatı, tüm iktisadi varlıkları, teknik imkanları ve diğer kaynaklarına RSFSC Merkez Bankası nezaret etti. 20 Aralık 1991'de SSCB Merkez Bankası fesih oldu. Onun tüm varlık ve yükümlülükleri ve RSFSC toprakları üzerindeki mal varlıkları RSFSC Merkez Bankasına (Rusya Bankası) devredildi.

Ekim 1991'de Vneshekonombank Sovyetler Birliğinin dış borçlarını devraldı. Aralık 1991'den sonra Rusya Merkez Bankası şemsiyesi altına girdi, ticari bir banka olarak faaliyetlerine devam etti. Temmuz 1992'de Rusya SSCB dış borçlarını devraldı, Vneshekonombank'a bu borçların takibi sorumluluğu verildi.

aldıkları kredilerde RMB'nin para ve kredi politikaları sınırları içinde kalmak zorundaydılar. Karteller yasaklanmıştı. Tüm bankalar mevduat kabul edebiliyordu.

3.2.2 Kredi Politikaları

1987'de ihdas edilen, merkeze bağlılığı azaltan sistemle her ihtisas bankasının verebileceği kredi toplamı tavanı belirlendi. Bu bankalara mevduat toplama müsaadesi verilmesine karşın, bankalar hemen hemen sadece Gosbank kredilerinden fon sağladılar. Gosbank her ihtisas bankasına aktarılacak kredi miktarını ve bu kredilere uygulayacağı faiz oranlarını belirledi. İhtisas bankaları kredi alanların bazılarını seçse de Gosbank her bankanın sektörlere göre vereceği borç miktarı ve tekrar finansman faiz oranını tespit etmişti.

Finansal sektör reformlarının uygulamaya girmesiyle birlikte hükümet, devlet işletmeleri reformunu başlattı. 1987 tarihli Devlet İşletmeleri Yasası işletmeler için merkezde ayrılan fonları azalttı, işletmelere üretimi artırmaları hususunda karar yetkisi verdi. Neticede bir işin finansmanı için fazla gelen bir kredi başka bir işin finansmanı için sarf edilebilecekti. Toplam talep arttı, toplam talep yükselişi talep fazlasına ve fiyatlarda baskıya yol açtı.

1980 ortaları ve 1980 sonlarındaki emisyon ve fiyatlara baktığımızda M1'in arttığını fakat enflasyonun baskı altında tutulduğundan artmadığını görürüz.

1990'da %5'e ulaştı ve genel yokluklar baş gösterdi. Önceki uygulama şöyleydi; fiyatlar üretim maliyetlerine belli oranda kar eklenerek Goskomsten tarafından belirleniyordu. İşletmelerin fiyat artışı istekleri bakanlık vasıtasıyla Goskomsten'e ulaştırılıyor, Goskomsten kendisine ulaşan fiyat artış taleplerinden birkaçını yükseltiyordu, işletmeler fiyattan daha ziyade miktar hususunda serbest hareket edebiliyorlardı.

1990'larda merkezden idare azalırken Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin otonomileri artıyordu. Sovyet hükümeti ABD'nin Federal Rezerv sistemine benzer bir merkez bankası sistemi kurmayı arzuluyordu, bu sistemde Gosbank'ın şubeleri bölge merkez bankaları olarak işlem görecekti. Bu yöndeki ilk adım Haziran 1991'de Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyet'inin Rusya Merkez Bankası Kanunu'nu onaylamasıyla atıldı. Rusya Merkez Bankası Sovyetler Birliğinin parasal denetim usullerini kullanmaya devam etti. Hükümet dışına krediler, çoğu zaman ihtisas bankaları vasıtasıyla idari olarak belirlenen tekrar finansman faiz oranlarında dağıtıldı. 1991'de RMB faiz oranı tarım ve ev inşası için %1-5, sanayi için %6-9 arasında değişiyordu. Aynı dönemde Gosbank faiz oranı %12'idi. Diğer cumhuriyetler de Rusya'dakine benzer kanunlar geğirince merkezi idarenin para politikaları üzerindeki etkisi zamanla epey azaldı. Bunun sonucunda Sovyetler Birliğinin tek bir para politikası uygulama şansı yeni oluşan merkez bankalarının işbirliği yapmalarına bağlıydı.

Merkezi idarenin kuvvetinin azalmasına, hızlı kredi genişlemesi eşlik etti. Yıllık toplam kredi büyüme oranı 1990'da iki katından fazla arttı, 1991'de ise dört kattan fazla arttı. Hükümete açılan krediler 1990'a kadar toplam kredi büyüklüğündeki artışın kaynağı iken, 1991'de nominal işletme kredileri tutarı iki kat arttı ve kredi genişlemesinin en önemli kaynağı oldu.

oranı yıllık ortalama %6 civarında , verdikleri kredilerden aldıkları faiz oranı ise %9 civarında idi.

Şubat 1990'da bu farkları denetim altına almak için kooperatif ve işletme bankalarında bulunan hane halkı tasarruf mevduatına uygulanacak faiz oranı tasarruf bankasının önerdiği faiz oranına bağlandı ve kredi faiz oranı yıllık %15'i geçemeyecekti.

Kooperatif ve işletme bankalarının ayırmaları gereken mevduat munzam karşılık oranı 1988'de yürürlüğe girmiş ve %5 olarak belirlenmişti. Bütçe finansmanının parasal etkisini bastırmak için Gosbank bu oranı Ağustos 1990'da ikiye katladı. Mevduat munzam karşılığı yükümlülüğünü bankalar hükümet bonoları veya saptanan oran mukabili kadar parayı Gosbanktaki faizsiz hesaplar da bulundurarak yerine getiriyorlardı.

Kasım 1990'da Rusya'da Tasarruf bankası haricindeki tüm diğer bankaların yerine getirmek zorunda bırakıldığı ayrı bir %2 munzam karşılığı oranı ihdas edildi.- SSCB munzam karşılık uygulaması devam ediyordu. ama Rus yetkililerince tescil edilen bankalar Rusya nizamnamelerine de uymak zorundaydı. Rusya'da ki bankalar için ayrıca uygulanan bu yükümlülük, SSCB ile mukayese edildiğinde düşük olduğundan, Rus topraklarında banka tescili için bir engel teşkil etmiyordu. -Munzam karşılık oranı bankaya ve kredi verilen sektörlere göre değişiyordu. Öncelikli sektörlere borç veren bir bankanın yükümlülüğü diğer bankalarınkinden daha düşüktü. Haziran 1991'de yükümlülük oranı %2 ile %20 arasına alındı. Bankaların munzam karşılığa riayeti düşüktü. Etkin munzam karşılık oranı, toplam mevduatın kesiri olarak ölçülen gerçek karşılık dengesi, oldukça düşüktü, örneğin 1991 sonunda %1.5'den daha az.

3.3 RUBLE ALANINDA PARA POLİTİKASI; OCAK 1992-TEMMUZ 1993

Temmuz 1993'de Ruble alanının doğurduğu sorunlar Rusya'yı Rus rublesini piyasaya çıkarmaya ve 1993 öncesi rubleleri tedavülden kaldırmaya zorladı. Bu Ruble alanının sonu ve Rusya'nın tam parasal bağımsızlığının başlangıcının işaretiydi⁽⁷⁾.

3.3.1 1991 Sonu İtibariyle Rusya'da İktisadi Durum ve Reform Hareketi

"1991 sonunda Rusya'da siyasi ve ekonomik durum abartmaksızın felaket olarak betimlenebilir. Ulusal gelir %11'den çok, GSMH %13, sanayi üretimi %2,8, tarım ürünleri %4,5, petrol ve gaz %11, pik demir %17 ve yiyecek sanayi üretimi %10 azalmıştı. Toplam tahıl hasılatı %24 ve devlete verilen ürünler %34 düştü. Dış ticaret hızla düştü, toplamda %37, ihracat %35 ithalat %46"⁽⁸⁾.

Tüm bunlar olurken talep sınırlamalarının tamamen ortadan kalkması sonraki yıllarda iktisadi düşüşün ana etkeni oldu. Dahası, ekonomiye para pompalanmasına devam edildi ve para hacmi arttı. İşletme karları nominal olarak 1,9 kat arttı, halkın parasal geliri iki kat arttı, dolaşıma çıkartılan para 4,4 kat arttı. Tüketici fiyatları ikiye katlandı (%101,2). Enflasyon durgun sosyalist ekonomi için görülmemiş bir şeydi, bir yıl önce fiyatlar %5'den daha fazla artmamıştı.

⁽⁷⁾ Tomas J.T. BALIFIO: "Monetary Policy in Russia", Finance and Development, December 1988, Volume 35, Number 4, 3-4.

⁽⁸⁾ Aleksei ULYUKAEV: Reforming The Russian Economy 1991-1995, The Centre for Research into Post-Communist Economies 1996, London.

Eylül-Ekim 1991'de Arkhangelskoe'deki devlet daçasındaki (15. daça olarak bilinir) RSFSC Bakanlar Konseyinde E. Gaidar yönetimindeki bir grup tarafından hazırlandı, bu grup A. Chubais, S. Vasil'ev, K. Kagalovsky, A. Nechaev, V. Mashits, A. Golovkov'den müteşekkildi ve A. Ulyukaev ve A. Shokhin, S. Glaz'ev, P. Aven, L. Grigor'ev, A. Lpukhin, A. Vavilov ve diğerlerinin yakın işbirliği yapılmıştı. Kasım 1991'de kurulan reform hükümetinin temellerini onlar oluşturuyordu"⁽⁹⁾).

Eylül başında Gaidar grubu tarafından Rusya için hazırlanan bağımsız ekonomik reformlar uygulama fikrinin ilk taslağı Nezavisimaya Gazeta'da yayınlandı. Reformların temel içeriği bu belgede yer alıyordu, "Geçiş Zaman Diliminde Rusya'nın Stratejisi", bu belge Rusya'nın ilk reform programının tüm doküman paketlerinin çekirdeği idi.

3.3.2 Karmaşa, Çatışmalar ve Öneriler

Şok tedaviciiler işletmelerin gelir gider sınırları içerisinde kalmaları için kredilerin oldukça sıkılaştırılmasının şart olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre kısa dönemde bankacılık sistemi ne özelleştirilebilir ne de buna gerek vardı. Uzun dönemde yeni bankacılık sistemi kurulabilirdi. Yakın gelecekte reformcular Gosbank'ın sadece geri ödeyebilecek firmalara kredi vereceğini kabul ettiler, bu karsız işletmelere kredi verilmeyerek sağlanacaktı. Reformcular bankaların işletmelere sıkı kredi rejiminde yüksek faiz oranları uygulayacaklarını düşündüler. Serbestleşme zaman aralığında gerçek faiz oranları artı olmak zorundaydı⁽¹⁰⁾.

Uluslararası finansman makroekonomik politikaları yürütmek için gerekliydi. Anders Aslund'a göre "ilkin Rusya uluslararası rezervlerini bitirdi; Rusya'ya rezervlerini toplaması için bir fırsat olarak uluslararası krediler tekrar verilebilirdi. Dış krediler olası bütçe açıklarını finanse etmek ve iç

⁽⁹⁾ Aleksei ULYUKAEV: a.g.e., 11.

banka hesaplarını ayırmak için oldukça uzun bir zamana ihtiyaç vardı. Para arzı epeyce yüksek oranlarda büyüyordu⁽¹¹⁾.

Tablo 17: Para toplamlarının büyüme oranları, 1992

Önceki ay üzerinden % artış)					
Aylar	M0	M2	Aylar	M0	M2
Ocak	-	-	Temmuz	40	28
Şubat	13	12	Ağustos	29	29
Mart	18	14	Eylül	14	31
Nisan	26	10	Ekim	21	27
Mayıs	15	9	Kasım	20	5
Haziran	24	28	Aralık	22	20

Kaynak: Reforming the Russian Economy.

M0 nakit

M2 nakit artı ödemeler, vatandaşların cari ve özel hesapları, vatandaş ve işletmelerin mevduat hesapları, sigorta fonları.

Sovyetler Birliğinin çözülüşünü müteakiben Rusya ve bağımsız kalan cumhuriyetler aralarında var olan ticari akımların devamlılığı için ruble alanının sürdürülmesi hususunda anlaşıldılar. Ruble alanı anlaşmasına göre RMB bu ruble alanındaki tek Ruble keşidecisiydi. Bununla birlikte tüm ulusal merkez bankaları banka rezervi oluşturabiliyorlardı. Enflasyondan kaçınmak için bu anlaşma, ruble alanı anlaşması, merkez bankaları tarafından verilen kredileri sıkı kurallara bağlamayı gerektiriyordu. Böyle kurallar asla konulmadı ve işbirliği sözleşmesi göz ardı edildi. Rusya'da sürekli kötüye giden ekonomik durumun etkisinin yansıması, merkez bankaları arasındaki işbirliğinin olmaması ve etkin olmayan para politikası aygıtları dolayısıyla Ruble alanındaki ekonomik durum da kötüye gitti.

⁽¹¹⁾ Aleksei ULYUKAEV: a.g.e., 29-30.

Yüksek Sovyet'te memnun değildi. Yüksek Sovyet ile devlet işletme idarecileri bir araya gelerek eleştirilerini artırdılar ve reform hükümeti aleyhine tavır aldılar. Bu şikayetler altıncı milletvekilleri kongresinde siyasi bir fırtına ile sonuçlandı. Sanayi lobisi ve kongreye imtiyaz verildi, Mayıs ve Haziran 1992'de hükümette değişim yapıldı. Sanayiciler hükümete girdi; Viktor Çernomirdin enerji bakanı, tecrübeli Sovyet teknokratı Vasily Barschuk Maliye Bakanı oldu. Temmuzda 1989-91'de ülkenin para sistemi çökerken SSCB devlet bankasının (Gosbank) başkanı olan Viktor Geraşçenko, Georgy Matyukin'den merkez bankası başkanlığını devraldı⁽¹³⁾. Böylece reform hükümeti liberal reform taraftarları ile devlet işletme yöneticileri koalisyonuna dönüştü. Nisan 1992 başında devlet destekleri piyasaya sürüldüğünde hükümetin makroekonomik istikrar çabası güç yitirmeye başladı. Hükümet, tarım ve sanayi baronlarını yüklü miktarda destek kredileri vererek susturmaya zorlandı.

Sıkı para politikasının bir diğer sonucu devlet işletmeleri arasında artan ödeme gecikmeleriydi. Haziran 1992'ye kadar devlet işletmeleri arasındaki borç toplamı muazzam boyutlara ulaştı, 5,5 milyar paund. İşletmeler ürünlerini doğrudan tüketicilere satamıyordu çünkü onların nakit parası yoktu. Mayıs 1992'den itibaren işletmeler teslimden önce ödeme yapılmasını istemeye başladılar, çünkü yasal tahsilat sistemi çok zayıftı, tek etkin tahsilat şekli bedelini almadan malı teslim etmemekti.

Devlet işletmeleri biri birilerine ödemeleri durdurdular ve ödenmeyen borç toplamı dağ gibi birikti. Rusya Sanayiciler ve Müteşebbisler Birliği* ve meclis RMB'nin kredi vermesinde ısrar ettiler. Devlet işletme yöneticileri hiddetlice ek krediler talep ettiler. Yöneticileri itaate zorlayacak etkin bir yol,

⁽¹³⁾ Andrei SCHLEIFER and Daniel TREISMAN: The Economics And Politics Of Transition To An Open Market Economy Russia, OECD 1998, 28.

* RSMB genel olarak büyük devlet işletmeleri yöneticilerinden müteşekkildi, onlar reformların daha yavaş adımlarla ilerlemesini ve daha çok devlet desteği taraftarıydı.

3.3.2 Kredi Politikası

1990 Polonya istikrar planının en önemli öğelerinden birisi faiz oranı politikasıydı, artı gerçek faiz sağlanmaya çalışılmış böylece finansman maliyetinin enflasyonu yükseltmesi, ucuz banka kredilerinden kaçınılarak istifçilik önlenmeye çalışılmıştı. İşletmeler piyasada müşterinin arzuladığı satışlar yoluyla gelirlerini artırma ve maliyetlerini düşürmeye zorlanmıştı. 1992'nin ilk birkaç ayına hakim olan şartlar altında, artı gerçek faiz oranı iktisadi faaliyetlerin büyük bir bölümünün kendi ayakları üzerinde durabilmesini sağlayacaktı. Bu tür bir politikanın önemini hükümetin takdir etmesine karşın 1992'nin ilk yarısında Rusya'da uygulanamadı. Bunun altında yatan neden, RMB'nin Yüksek Sovyet'e karşı sorumlu olmasıydı. RMB istikrar, bankalar ve üretim ekonomisinin hayatta kalması doğrultusundaki kendi politikasını uyguladı. Ülke zaten derin çöküntü halindeydi, merkez bankası çöküntüyü derinleştiren bir politikanın tamamen saçmalık olacağını düşündü⁽¹⁶⁾.

1992'nin ilk yarısında güvenilmez istikrar politikası sonucunda bir çok sorun ortaya çıktı. İşletmeler arası ödeme gecikmeleri dağ gibi birikti, Rusya keskin bir nakit sıkıntısı çekiyordu. BDT ülkelerine krediler ve hükümetin enerji fiyatlarını serbestleştirmekteki başarısızlığı makroekonomik istikrar çabalarına zarar verdi. Haziran 1992'de makroekonomik istikrar çabaları tarım, sanayi ve eski SSCB cumhuriyetlerine kredilerin akıtılmasıyla sona erdi. Bu zaman diliminde en önemli gelişme Viktor Geraşçenko'nun Rusya Merkez Bankası başkanlığına Yüksek Sovyet tarafından atanmasıydı. Viktor Geraşçenko Sovyet döneminde de Gosbank'ın başında bulunmuştu. Geraşçenko eski seçkinler sınıfı arasında seviliyordu çünkü O yeniden finansman oranını düşük tutarak bu kesime ucuz krediler veriyordu. Geraşçenko enflasyonun sebebini mali dengesizlikte değil, fiyat serbestliğinde görüyordu. O üretim düşüşü ve finansmanın ihmal edilmesine gözünü dikmişti. Geraşçenko üretim düşüşü sorununu ek kredilerle çözmeye

⁽¹⁶⁾ RFE/RL Research Report, Vol.1, No.34, 28 August 1992, 50.

3.3.3 Hükümetin Finansmanı

Tablo 18: Rusya federal bütçesi, 1992-96

	GSMH'nin % olarak				
	1992	1993	1994	1995	1996
Gelir	16,2	11,9	12,7	13,6	12,4
Gider	25,2	19,9	22,1	16,6	15,6
Açık	9,0	8,0	9,4	3,0	3,3

Kaynak: Le Houerou, tablolar A1, A3; Russian Economic Trends (1997), 12.

Ruble alanı döneminde genel olarak para politikası edilemedi. Kredi politikasındaki değişimler maliye politikasındaki dalgalanmaları yansıttı. 1992'nin başında hükümet, kredilerdeki artışı dizginleme ve mali açığı azaltmaya yöneldi. Bu çaba kısmi başarı getirdi. Mali açık 1992 GSMH'nin %11'ine tekabül ederken 1993'de %7'ye düşse de, hala fiyat istikrarına erişmeyi önleyen büyük miktarda iç finansman bir zorunluluktur.

1992'nin ilk çeyreğinde hükümetin harcamaları kısması genel açığı azalttı, iç finansman gereği azaldı. Hükümetin harcamaları kısmasıyla RMB'nin hükümete verdiği krediler 1992'nin ilk çeyreği başındaki rezerv paranın oranının %31'ine kadar düştü. Bu kısıtlamanın ilk etkisi enflasyonist baskıyı dizginlemede kısmen başarılı oldu. İlk fiyat serbestisini müteakiben enflasyon yüksek kalsa da dörtlü enflasyon yaşanmayacağı endişesinden emin olundu. Bu sırada diğer zorluklar baş gösterdi, çok yüksek meblağlara ulaşan işletmeler arası ödeme gecikmeleri ve nakit sıkıntısı.

İstikrar programının üretime olası negatif etkisi hususundaki kaygı hükümeti yıl ortasında doğrudan kredilerdeki ve RMB'nin genel kredi büyüklüğündeki kısıtlamayı hafifletmeye yöneltti. Sanayi üretimindeki düşüşü tersine çevirmek için hükümet kredisini artırdı. Bunların sonucunda yılın geri kalanında hükümet açıkları arttı, RMB finansmanı 1992 yılının geri kalan 3.

* Rakamlar hususunda birliktelik yoktur.

Sovyetler Birliği sonrasında ruble alanı korunmuş ve RMB ruble basan tek merci olarak kalmıştı. Bununla birlikte Ruble alanındaki devletlerin merkez bankaları ruble olarak kredi vermeye devam edebiliyorlardı, bu krediler ülke içi ve lkelerarası ticarete kullanılabiliyordu. Devletler arası demeler otomatik yapıldığından, RMB bu akımları ne gzetleyebiliyor ne denetleyebiliyordu. 1992'nin ilk çeyreğinde RMB'nin verdiği devletlerarası kredi rezerv paranın %11'ine, ikinci çeyrekte ise neredeyse %50'sine ulaştı.

RMB devletlerarası kredi büyüklüğü üzerinde hiçbir denetimi olmadığı gibi bu tür kredilerin parasal etkilerini dengeleyecek gerekli aygıtlara da sahip değildi. Bu yüzden RMB bu büyümeyi durdurmaya yarayacak prosedür değişikliğine gitti. Temmuz 1992'de tüm devletlerarası ödemelerin merkezi Moskova'ya alındı ve ödeme ancak ruble alanındaki bir cumhuriyetin Rusya ile karşılıklı hesabında yeterli bakiye varsa yapılabilirdi. Bir cumhuriyetin Rusya nezdindeki hesapları eksi bakiye veriyorsa teknik kredi için görüşmesi gerekiyor, eğer kredi verilirse RMB'daki hesabı kredilendiriliyordu. Önceleri RMB teknik kredilerin tahsisinden sorumluydu, 1993'n başından itibaren görüşmeler Rusya hükümeti ile cumhuriyetler arasında yapıldı. RMB bununla birlikte bu kredileri fonlamaya devam etti. Bu önlemlerin sonucunda devletlerarası kredi büyüklüğü oranı 1992'nin ikinci çeyreğindeki %50'lik tepe noktasından hızla 1993'n ikinci yarısında %5'e düştü.

3.3.5 Doğrudan Krediler

Ruble alanı dönemi zarfında toplam kredi koşullarının belirlenmesinde ekonominin hedeflenen sektörlerine yöneltilen RMB kredileri önemli rol oynamaya devam etti. RMB'nin devletlerarası krediler ve bt finansmanı miktarı üzerinde hemen hemen hiç etkisi yokken, doğrudan kredilerin akımı üzerinde oldukça etkiliydi. 1991'de planlı sistemin oktğnde, toplu sınırlamalar konulmadı, Ocak 1992'de RMB kredi programlarını bu gibi toplu sınırlandırmalar olmadan yönetti.

diğer mevduatlar için %10 yükseltildi. Süre gelen enflasyona karşı munzam karşılıklar 1 Nisan 1992'de geçerli olmak üzere %20 ve %15'e çıkarıldı. Bu tarihte Tasarruf bankasındaki yeni mevduatta munzam karşılık kapsamına alındı.

Munzam karşılıkların yükseltilmesinin çeşitli sebeplerden dolayı parasal büyüklüğün artışını sınırlamadaki etkisi sınırlı oldu. İlk ay boyunca mevduatı düşen bir banka munzam karşılıklarında azaltmaya gidebiliyordu. Bankalara bu yetki otomatik olarak verilmişti. İkincisi döviz tevdiat hesapları munzam karşılık uygulaması dışındaydı. Son olarak munzam karşılıkları yatırmamanın yaptırımları zayıftı.

İki yapısal etken 1992'de bir politika aygıtı olarak munzam karşılıkların etkinliğini daha da sınırlandırıyordu. İki nakit para, bankalar arasında düzensiz dağılmıştı. Birkaç büyük bankada varlıklar toplanmış, küçük bankalardan oluşan büyük bir kısım çok küçük bir paya sahipti. 1992 Haziranında Rusya'da 1350 banka vardı, bir yıl sonra bu rakam %27 artarak 1713'e ulaştı. Ocak 1993'de en büyük 65 bankanın bu sistemdeki kredilerin ve varlıklar toplamının %70'ini ve en büyük beş banka toplam kredi ve varlıkların 1/3'üne yakını tuttukları hesaplanmıştı. İkincisi yavaş ve güvenilir ödeme sistemi bankaların RMB'deki munzam karşılık hesaplarına aylık fon transferini geciktirmeleri için bir bahane oluyor, munzam karşılık yaptırımlarını törpülüyordu.

Doğrudan krediler üzerindeki denetimin sıkılaştırılmasıyla RMB'na parasal büyüklüğü denetlemesi sağlayacaktı. Bununla birlikte RMB'nın bu aygıtı kullanma dirayeti ticari bankaların RMB'deki muhabir hesaplarını eksi bakiyeye düşürerek kısa vadeli kredi teminlerine izin vermesi dolayısıyla törpüleniyordu. Eksi bakiye için tekrar finansman oranının iki katı borç yazılmasına karşın gerçek anlamda bu ceza oranı hala negatifti.

3.4 RUBLE ALANI DÖNEMİNDEN SONRA PARA POLİTİKASI 1993-1995

2.4.1 Reformcular Tekrar İş Başında

1993'ün ilk çeyreğinde tarım ve gelirlere destekler artarken durum daha da kötüleşti. Toplamalı bütçenin açığı %9'dan daha fazlaydı. Rusya hiper enflasyon tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Reformcular grubu 1993 Ocağında tekrar etkinlik kazandı. Anatoli Çubais ve Aleksandır Şokin, başkan ve başbakanı Boris Federov'u maliye bakanı olarak atamaları hususunda ikna ettiler. İlk Federov kredi politikasının düzenlenmesinde kredi komisyonunu tekrar hareket geçirdi ve kuvvetlendirdi. Yeni önlemlere göre kredi komisyonunca kredilerin onaylanması bir zorunluluktur. Federov Merkez Bankası yönetimini RMB faiz oranlarını yükseltmeye de zorladı. İkinci olarak gözler BDT ülkelerine RMB tarafından dağıtılan ucuz kredilere çevrildi. Ağustos 1993'ten sonra BDT ülkelerine düzenli ve sınırlı krediler açıldı. Üçüncü olarak Federov devasa ithalat desteklerini 1993'de 1992'dekinin yarısına 1994'de de kaldırılmasını istedi. Federov sonrada petrol ve gaz fiyatlarına yöneldi. Petrol ve gaz fiyatları serbest bırakıldı. 1993 yazında gaz ve elektrik fiyatı arttı, enerji üzerindeki KDV ve tüketim vergisi artırıldı.

Bu zaman diliminde önemli bir gelişme nominal ve reel döviz kurunun yükseltilmesiydi. Faiz oranlarının artışı döviz kuru artışının ana sebebiydi.

Federov'un çabaları merkez bankası başkanı Viktor Geraşçenko ile Başbakan Viktor Çernomirdin tarafından desteklenmiyordu. Viktor Geraşçenko devlet işletmelerine, tarıma ve BDT ülkelerine kredi desteklerinin üretimi teşvik edeceğinde hala ısrar ediyordu. Tarım kesimi adem-i merkeziyet ve desteklerin azaltılmasına direnmeye devam ediyordu. 1993'ün

Aralıkta yapılan meclis seçimlerinden tutucular zaferle çıktı Ocak 1994'de Yeltsin seçimlerden sonra sanayi işletmesi idarecileri lehine hükümeti yeniden düzenledi. Başbakan birinci yardımcısı Yegor Gaidar tekrar hükümetten ayrıldı. Boris Federov'a da yeni hükümette yer verilmedi. Eski SSCB Metalürji bakanı Oleg Soskovets yeni başbakan yardımcısı oldu ve sanayi komplekslerini denetimi altına aldı. Aleksandır Zaveryuha komünist yanlısı Agrarian partisinden Duma'da başbakan yardımcısı seçildi. Aralık 1992'den beri başbakan olarak görev yapan Viktor Çernomirdin Aralıktaki seçimlerden sonra Ocak 1994'e kuvvetini artırdı. Çernomirdin kendisini gaz ve petrol lobisinin temsilcisi olarak gösterdi. Ocak 1994'deki hükümet Rusya'nın güçlü sanayi lobisinin hükümeti gibi görünüyordu. Çernomirdin 20 Ocak 1994'deki beyanatiyla enflasyona karşı parasal olmayan yollarla mücadeleyi savunuyordu; ücret ve fiyat kontrolleri ve yatırımlara devlet desteği. Çernomirdin RMB başkanı Geraçenko'nun görevinde kalmasında ısrar etti ve tarıma devasa desteklerin verilmesine arka çıktı.

Viktor Çernomirdin Federov ve Gaidar'ın para ve maliye politikalarını devam ettirdi. 1994'ün ilk çeyreğinde para arzı ayda yaklaşık %7 artış gösterdi. RMB faiz oranı yüksek tutulmaya devam edildi. RMB 28 Şubat 1994'de aylık kredi ihalelerine başladı.

Sonuçta aylık enflasyon Ocakta %18'den Ağustosta %4,6'ya düştü. 1994'ün ilk yarısında sanayi üretimi 1992'nin ilk yarısının iki katı (%26) düştü.

1994'ün üçüncü çeyreğinde bazı olumsuz gelişmeler yaşandı. Gerçek döviz kuru değerlenmese de nominal döviz kuru enflasyonla birlikte değer kaybetmeye devam etti. Eylül 1994'de döviz kuru epeyce düşmeye başladı. Sonunda 11 Ekim kara Salıda bir günde ruble %20'nin üzerinde değer yitirdi. Sonraki günlerde kendini toparladı. RMB düşüşün rubleyi desteklemeye yeterli olmayan uluslararası rezervlerden kaynaklandığını açıklasa da bu kriz bankerlerin spekülasyonuydu.

aygıtlarını kullanmaya başladı. 1994-95'de parasal önlemler daha geniş bir para aygıtları demeti temeli kurulurken doğrudan kredilerden alınan faizlerin yükseltilmesine dikkatler yöneldi.

3.4.2 Açığın Finansmanı

1993'ün başında hükümet ekonomik politika üzerindeki denetimini kuvvetlendirmek ve yapısal reformları hızlandırmak için harekete geçti. İlk adımlardan birisi kredi politikası komisyonunu etkinleştirmektir, bu komisyon doğrudan kredilerin onaylanması ve tüm kredilerin dağıtımının onay mercii idi. Tüm krediler için üç aylık tavan getirildi. RMB kredi taleplerini azaltmak için tekrar finansman oranını kullanmaya da başladı. Bütçe işlemlerinin verimliliğini artırmak için de adımlar atıldı. Bütçe dışı bazı hesaplar bütçe içine alındı, şeffaflık artırıldı. Çoğu merkezi krediler özellikle tarım ve Kuzey topraklarına verilen krediler kaldırıldı. Tahıl ve ekmek gibi tarım ürünleri fiyatları serbest bırakıldı. Hükümet yiyecek üretimini durdurdu. Ayrıca hükümet harcamalara el atarak toplam giderleri oldukça sınırlandı, geri kalan açığın finansmanının parasal etkisini azaltmak için uzun vadeli borçlanma senetlerini çıkardı.

Mayıs 1993'de maliye bakanlığı 3 aydan 12'ye kadar vadeli ilk kısa vadeli devlet kefaletlerini-hazine bonoları- piyasaya sürdü. Gelecek üç yılda dolaşımdaki hükümet kefaletlerinin nominal değeri 159 trilyon rubleye ulaştı. (31 milyar \$)⁽²⁰⁾.

1993'ün sonu itibarıyla hükümet istikrar politikasından epey uzaklaşmıştı. Para politikası artan enflasyon baskısını denetim altına almaya doğru yönelirken mali kontrollerin sıkılaştırılması yönünde de adımlar atılmaya başlandı. Tüm bu önlemlere karşın fiyatlar istikrara yavaşça kavuştu, dikkatler yasama ile yürütme arasındaki anlaşmazlığa kaydı. 1993'ün üçüncü çeyreğine kadar ekonomi politikalarında yeni bir yön tayini

⁽²⁰⁾ Andrei SCHLEIFER and Daniel TREİSMAN: a.g.e., 42.

Tablo 20: RMB Tekrar Finansman Oranı

	1992	1993	1994	1995	1996
Ocak	20	80	210	200	160
Şubat	20	80	210	200	120
Mart	20	100	210	200	120
Nisan	50	100	205	200	120
Mayıs	80	100	200	195	120
Haziran	80	140	155	180	120
Temmuz	80	170	155	180	110
Ağustos	80	170	130	180	80
Eylül	80	180	130	180	80
Ekim	80	210	170	170	60
Kasım	80	210	180	170	60
Aralık	80	210	180	160	48

Kaynak:RMB.

1993 ortasında kredi komisyonuna RMB'nin tüm kredi dağıtımına izin verme yetkisi verildi. Bu komisyona ayrıca üç aylık kredi dilimlerini belirleme ve gözetleme yükümlülüğü verildi. Gerçekte bu komisyon hükümete açılan kredilerin önceliklerini tespit etme ve kredi toplamının belirlenen düzeyde kalmasını sağlama yükümlülüğü verildi. Bu komisyon kısmen başarılı oldu ve 1994'de yönetilen kredi akımları azaldı. 1994'de tüm doğrudan kredilere son verilmesi komisyonun en önemli görevini ortadan kaldırdı.

Toplam kredi büyüklüğünü azaltmak için başvuru olan ikinci yöntem ise interbank faiz oranını RMB kredi faizi tabanı olarak alan yeni faiz politikasını uygulamaya koymaktı. Böylece 23 Eylülde RMB faizi 170'den 180'e, 15 Ekimde 210'a çıktı. Interbank faiz oranı 1993 güzünde hep düşmesine rağmen RMB kredi faiz oranı değişmeden kaldı. Bu politika RMB kredilerine talebi azaltmakla kalmadı, kısa dönemli borçlanmayı RMB'dan interbank'a kaydırma yönünde faydası da oldu. Bu yüzden interbank piyasası hızla gelişti

banka bu alanı nitelendiriyordu. Sözü geçen etkenler bankacılık sisteminin bu kısmına nakit sağlama için RMB'na baskı yapılmasına katkıda bulunuyordu.

Dolaylı parasal aygıtların gelişmesinde bankacılık sistemine kısa vadeli piyasa tabanlı kredi kolaylığının sağlanması önemli bir adım oldu. Şubat 1994'de ilk ihale yapıldı, üç ay sonra ödemeli sabit bir kredi arz edildi. Bu ihale RMB'nın tüm Rusya'daki bölge şubeleriyle aynı zamanda yapıldı. Başlangıçta şubelerde talep fazlası görülürken iki önemli finansal merkezde- Moskova ve St. Petesburg- arz fazlası görüldü. Bunun sebebi RMB kredi faiz oranı ihalede taban bedel olarak belirlenmişti, bu ise bankalar arası kredi faiz oranından daha yukarıdaydı. Finans merkezlerindeki bankalar interbankta piyasada işlem yapabiliyorlardı, bu yüzden RMB kredi ihalesine az ilgi gösterdiler. Şubattan sonra her bölgede aylık kredi ihaleleri yapıldı, Haziranda ihaleler Moskova'ya alındı. Düşük başlayan oranlar, kredi faiz oranının ihalelerde taban fiyat olarak kullanılmasının sonucu olarak, 1994 boyunca sürdü. İhalelerde dağıtılan kredilerin miktarı RMB toplam kredileriyle karşılaştırıldığında oldukça düşük düzeyde kaldı.

RMB yavaş bir süreç sonucunda ihalelere son verdiyse de ticari bankalar kısa dönem finansman sağlayacakları güvenilir bir yola ihtiyaçları vardı. Gelişmiş sermaye piyasalarında kısa dönem finansman kaynağı genellikle bankalar arası piyasadır. Rusya'da bankalar arası piyasa tam anlamıyla gelişmemiştir. Bankalar arası piyasa gerektiği oranda bütünleşmemiştir, bunun en önemli sebebi bankalar arası piyasada işlem yapanların biri birine güvenmemesi ve bankaların kredi değerlerini belirleyecek bilgi eksikliğiydi. Bankaların nakit ihtiyacını karşılamak için RMB iki imkan tanıdı; Lombard ihalesi ve Lombard daimi fırsatı. Lombard ihalesi kredi ihalesi gibi işlem gördü, ödünç alanların cirolanabilir menkul kıymetleri ve senetleri teminat vermeleri gerekiyordu. Lombard ihaleleri talep düşük olduğu için Eylül 1996'dan sonra askıya alındı. Lombard daimi fırsatı RMB tarafından bankaların talebi halinde teminatlı kredi sağlamada kullanılıyordu. Bankalar ciro edilebilir menkul kıymetleri ve senetleri RMB'da bloke bir hesaba teslim

munzam karşılığa esas tutar tek bir şekilde hesaplanacaktı-günlük bakiyenin aylık ortalamasına göre, bu ise munzam karşılıktan kaçınmayı zorlaştırıyordu.

Ticari bankaların karlılığına munzam karşılıkların etkisi hakkındaki kaygı dolayısıyla RMB Mayıs 1996'da munzam karşılığı daha da azalttı. Munzam karşılık 0-30 günlük mevduat için %18'e, 31-90 günlük mevduat için %14'e 90 günden daha uzun vadeli mevduat için ise %10'a düşürüldü. Döviz mevduatı için munzam karşılık %2.5'e yükseltildi.

3.4.6 Para Aygıtlarının Koordinasyonu

1996 sonu itibariyle RMB'nin elinin altındaki para enstrümanları sadece açık piyasa aygıtları içinde değil aynı zamanda bankacılık sistemine kaynak sağlayan devamlı imkanlar içinde oldukça gelişmişti. Açık piyasa aygıtları Lombard ihaleleri (1996 ortasında askıya alındı), hazine bonoları gibi kefaletler, mevduat ihaleleri (oldukça az başvuruldu) ile döviz alış ve satışından oluşur. Devamlı imkanlar ise Lombard daimi imkanı, sınırlı rezerv ortalaması ve başlıca simsarlar için teminatsız gecelik imkanları içeriyordu.

Çeşitli aygıtlar gelişirken para politikası uygulaması da artan ölçüde karmaşıklaşıyordu. Aygıtların karışımının ve para politikası hedeflerinin her ikisinin de seçimi için ölçüte ihtiyaç vardı. Doğrudan aygıtlar kullanıldığında para hedeflerinin seçimi apaçık ve doğrudan aygıt ile para politikası amacı arasındaki bağlantı düzgündü. RMB dolaylı aygıtları uygulamaya koyduğunda ara hedefler seçmek zorunda kaldı, bu ara hedefler para politikasının nihai amaçlarıyla ilişkisinin açıkça tahmin edilebilir olması zorunluydu.

Para aygıtlarının artan sayısı göz önünde tutularak, RMB onların etkinliğini değerlendirmek ve kullanımını eşgüdümlemek için bir para

değerlenmeye yol açtı. Bu dönem boyunca nominal döviz kuru %124 değer kaybederken enflasyon %164 arttı. Bu esnada Rusya IMF tarafından hazırlanan yapısal dönüşüm imkanlarıyla desteklenen bir programı kabul etti. Yatırımcıların güveninin artmasıyla canlanan sermaye girişi dalgası geldi ve bu döviz kurunda daha keskin değerlenmeye doğru baskı yaptı. Bu tür değerlenmelere izin vermekten ziyade, RMB yoğun müdahale etti, bankalar arası piyasadan ve Moskova Uluslararası Para Borsası'ndan dolar aldı. Neticede döviz kuru sadece 1993'ün son günlerine doğru değer kaybetti ve RMB'nin safi uluslararası rezerv pozisyonu yükseldi. Safi uluslararası rezervler 1993'ün ikinci çeyreğinde neredeyse %35 arttı, bu SSCB'nin çözülüşünden beri en yüksek seviyeydi.

RMB'nin bu müdahalesi para toplamında hızlı büyümeyle neticelendi. Rezerv para 1993'ün üçüncü çeyreğinde %50 arttı, bu artan bölümün büyük kesimi dolaşımdaydı. RMB döviz kurunda istikrarı sağlarken taban parada artışı denetleyemiyor veya enflasyonun hızını kesemiyordu. 1993'ün ilk beş ayındaki düşüşten sonra aylık enflasyon hızlandı. Ağustosta %26 ile tavan yaptı. Ağustos enflasyonu 1992'nin başında fiyatların serbest bırakılmasından sonraki dönemin en yüksek aylık enflasyonuydu.

Rusya reformlarının değişik aşamalarında daha bağımsız bir para ve kur politikası yürütülmesi girişimleri vardı. Bu politikaların sonucunda zıtlıklar doğdu. Ciddi tökezlemeler yaşandı. 11 Ekim 1994'deki Kara Salıda bir günde kur %28'den çok düştü. 1995'in ikinci ve üçüncü çeyreğinde para arzı sıkıca dizginlendi. Bu politika sonucu altın ve döviz rezervleri arttı, Kasım 1995'de 13 milyar \$ seviyesine ulaştı⁽²¹⁾.

Para politikasındaki bu elden kaçış ve RMB'nin safi iç varlıklarındaki genişleme göz önüne alınırsa enflasyonun 1993'ün ikinci yarsında yüksek düzeyde kalması anlaşılabilir. 1994 Haziranı sonuna kadar ruble değerinden

⁽²¹⁾ Aleksei ULYUKAEV: a.g.e., 86.

RMB döviz kurunun büyük bir aralıkta dalgalanma beklentisinin iç enflasyon üzerindeki etkisinden iyice endişe edince, Temmuz 1995'te bir döviz kuru aralığı belirlemeyi tercih etti, bu aralıkta piyasa döviz kurunun serbestçe inip çıkmasına müsaade edildi. Eğer piyasa kuru izin verilen aralığın dışına taşacak olursa RMB belirlediği aralığı korumak için hazır bekliyordu. RMB başta döviz kurunun orta noktasını Temmuz-Aralık 1996 için $1\$=4,600$ ruble olarak belirledi, bu orta nokta döviz kurundan $\pm\%6$, aralık olarak belirlendi, (4,300-4,900).

1995'in ikinci yarısında piyasa döviz kuru bu aralık içinde yavaşça değer yitirdi. Bu yüzden RMB aralığı Ocak-Haziran 1996 için genişletti. Orta nokta 4850 ruble ve aralık sınırları $1\$=4550-5150$ idi.

RMB 1996'nın başında döviz kuru aralığında değişiklik yapmayı düşündü. Enflasyon beklentilerinin göstergesi olarak kur sisteminin kullanılabilirliğine olan inanca karşın aralığın sık değişimine olan ihtiyaca dikkatler yöneldi. Bu yüzden 1996'nın başında kayan bant uygulamasına gidildi, başlangıçta $1\$=5000$ 'den 5600'e Aralık sonunda 5500'den 6100'e kaydırıldı. Aralığın orta noktasında her ay için $\%1,5$ değer kaybetti ve aralık bu süre zarfında biraz daraldı. 1996'da döviz kuru yavaşça değer yitirdi ve ikinci yarı süresince aralığın bir bölümü daha değerli kaldı.

3.5 1996-1997 PARA POLİTİKASI

3.5.1 Ruble İstikrarı

12 Nisan 1995'de Rusya meclisi yeni RMB federal yasasını kabul etti. Önceki kanundan farklı olarak RMB'nin hedefleri çok daha net belirlendi; rublenin ve bankacılık sisteminin istikrarını korumak. 1995 kanunuyla RMB iktisaden bağımsız kamu tüzel kişisi oldu. RMB sermayesi ve varlıkları Rusya Federasyonuna aitti. Rus devleti RMB borçlarından sorumlu olmayacak,

Ulusal paranın satın alma gücünün iç ve dış piyasalarda istikrarı iktisadi büyüme için gerekli şartlardan birisi olarak görülür ve önceki yıllarda olduğu gibi 1997'de de istikrar Rusya'nın para politikasının ana hedefiydi⁽²⁴⁾.

Rusya Merkez Bankası anahtar politika belgeleri (1997'de tektip devlet para politikası ana hatları ve 1997 iktisadi politika ve orta dönemli strateji hakkında Merkez Bankası ve Rusya Federasyonu Hükümeti tarafından yapılan ortak açıklama), Rusya yıllık enflasyon oranını %12'den daha aza düşürmek zorundaydı⁽²⁵⁾.

RMB'nin 1997'de ruble karşılığında dolar alışı önceki yıllardan oldukça farklılık arz ediyordu. Önceki yıllarda ruble basımı ve arzı rublenin hızla değer kaybı, enflasyon ve döviz rezervlerinde düşüş ile neticelenmişti. 1997'de para basımı ruble ve rubleyle ifade edilen menkul değerlere olan talep doğrultusunda yapıldı. 1996 ve 1997'de Rusya sermaye borsası yüzdelik getiriye göre dünyanın en kazançlı borsası oldu. Hükümet dolar kullanımını azaltmak için tüm ödemelerin ruble ile yapılmasını zorunlu kıldı. Rublenin artan gücünden cesaretlenen hükümet 1997 yılı sonunda alınan bir kararla 1 Ocak 1998'de rubleden üç sıfır silineceğini duyurdu. Kopek yeniden piyasaya çıktı. Bir ruble 100 kopek olarak belirlendi. Daha önceki para değişimi sırasında yaşanan panik dolayısıyla hükümet 1998 yılı boyunca eski ve yeni rublelerin birlikte tedavülde olacağını ve eski rublelerinde 2002 yılına kadar değiştirilebileceğini ilan etti.

Tayland, Malezya, Filipinler, ve Güney Kore'de 1997 ortalarında yaşanan finansal karmaşa etkisini Aralık 1997'de Rusya'da hissettirdi. RMB 23 milyar dolarlık döviz rezervinin 5 milyar dolarını rubleyi ve o vakitte %18 olan kendi tekrar finansman faiz oranını korumak için kullandı. Sonradan RMB ruble istikrarından sağlayacağı kazancın faiz oranını düşük seviyede

⁽²⁴⁾ Rusya Federasyonu Merkez Bankası 1997 Yılı Raporu, 42.

⁽²⁵⁾ Rusya Federasyonu Merkez Bankası 1997 Yılı Raporu, 42.

düşük faiz oranlarında yeniden finansman bulma imkanı ortadan kalktı. Böylece hükümet bütçesinin çok önemli bir kısmı faiz ödemelerine ayrıldı.

Bütçe açıklarının RMB yerine borçla finansmanı Rusya'da canlı ve karlı bir piyasanın doğmasını sağladı. KHT ve UFK'in vadesi 1995'in sonunda 108 günken 1997 ortasında 207 güne çıktı. Vade uzarken faizler düştü, 1996 ortasında yıllık faiz %200'den 1997 sonunda %18'e düştü.

3.5.3 Yabancıların Hükümetin Borçlanma Piyasasından Aldıkları Pay

Bütçe açıkları finansmanına katkı sağlama maksadıyla 1996 başında hükümet ihaleye çıkardığı borçlanma kağıtlarının bir kısmını yabancıların almasına izin verildi. Yerleşik olmayanlar dolar bazında en fazla %20-25 faiz alabilirken yerleşikler ruble bazında %70 faiz alabiliyorlardı. Bu oranlar sonradan biri birine yaklaştırıldı. Yabancılar borçlanma kağıtlarını satıp kazançlarını Rusya dışına çıkartmak istediklerinde bir aylık gelecek sözleşmesi satın alıyorlar ve vade bitiminde yabancılara dolar teslim ediliyordu. RMB 1 Ocak 1998'de S hesabı kısıtlamasını kaldırdı. 15 Ağustos ve 15 Ekim 1996 arasında yabancılar 2,1 milyar \$'lık KHT'ni ellerinde bulunuyordu. 1996 sonundan 1997 sonuna kadar yabancılar stoklarına çok büyük oranda KHT ve UFK eklediler, çünkü bileşik faiz oranı dünya ortalamasının oldukça üzerindedir. 1997 sonu itibariyle yabancılar 14,5 milyar \$'lık KHT ve 1,8 milyar \$'lık UFK'ya sahipti. GDA finansal karmaşası etkisini gösterdikten sonra Ekim 1997 ve Ocak 1998 arasında yabancılar yaklaşık 1,3 milyar \$'a karşılık gelen KHT ve UFK'ni satarak Rusya dışına çıkardılar.

Enflasyon düşerken birkaç Rus bankası ve kamuya ait Gazprom ve Lukoil gibi büyük işletmeler 1996 ve 1997'in başında yurt dışından borçlandılar. Bazı açılardan bu durum hükümetin değişik adlar altındaki birimleri tarafından dışardan borçlanması anlamına geliyordu. Bu borçlara

bulunduranların bankalara yatırmalarını istiyor fakat Ruslar bankalara güvenmedikleri için ellerinde tutmayı tercih ediyorlardı.

3.5.5 Yabancı Yatırımlar

1998'e kadar doğrudan yabancı yatırımlar Rusya ekonomisinde sınırlı bir yere sahipti. Yabancı yatırımların çoğu KHT, UFK ve sermaye piyasasına aktı. 1991-95 yılları arasında doğrudan yabancı yatırım tutarı yaklaşık 5 milyar \$'dı. Uneximbank Temmuz 1997'de Svyazinvest ihalesini kazanmak için George Soros ve Deutsche Morgan ile birleştiğinde yabancı doğrudan yatırımların ivme kazanacağı umudu doğdu. Bunu BP ile Sidanco/Uneximbank ve Royal Dutch Shell ile Gazprom ve Lukoil'in Rosneft ihalesine katılmak için oluşturdukları birlik takip etti.

1991-1997 arasında DYY tutarı 9,7 milyar \$'a erişti. Ocak 1998 itibariyle doğrudan ve portfolyo yatırımlarının tutarı 36,2 milyar \$'dı.

3.5.6 İşletmeler Arası Ödeme Gecikmeleri

İşletmeler arası ödeme gecikmeleri 1991-95 yıllarında para politikasının oluşumunda baş etkenler arasındaydı. Bu durum Rusya'nın parasal gelişiminin ikinci evresini oluşturan 1996 ve 97 yıllarında oldukça değişti.

Rusya gerek özel gerek kamu kesiminde çeşitli ödeme gecikmeleri ile yüz yüzeydi. İşletmeler arası ödeme gecikmeleri, vergi tahsilatı gecikmeleri, ücret ödeme gecikmeleri tüm ülkenin günlük iktisadi yaşamını aksatıyordu. Başkan Yeltsin 1997'de yıl sonuna kadar kamu çalışanlarının birikmiş ücretlerinin ödenmesi için bir karar imzaladı, birkaç büyük Rus işletmesinden tahsil edilen vadesi geçmiş vergi alacakları ve dış borçlar sayesinde bu karar

bankası mevduatın büyük kısmını topluyor, çok az borç veriyordu. Yukarıdaki gerçek banka tanımına göre ne ticari bankalar nede tasarruf bankası Batılı anlamda gerçek banka değildi. Rus bankaları işletmelere benziyor ama gerçek anlamda mal ve hizmet üretecek yerde finansal aygıtları kar elde etmek için kullanıyorlardı.

1995'de gerçek parasal sistemin kurulup işlemesine yönelik bir girişim Rus bankalarının faaliyetlerinde değişikliğe yol açtı. Bankalar özel sektör ve bankalar arası kredilerden, RMB kaynaklarından hükümetin çıkardığı menkul kıymetler piyasasına yöneldiler. Hükümet kağıtlarının faiz oranı artarken bankacılık sisteminin toplam varlıkları içinde hükümet kefaletlerinin oranı 1994'de %8,5'den 1997 sonunda %31'e yükseldi.

1993-94 ile 1995-97 karşılaştırsak 1993-94'de kısa vadeli borç ödemeleri hariç bütçe açığı GSMH'nin 10,4 ve 10,7 kısa vadeli borç ödemeleri dahil toplam açık 10,4 ve 11,4 idi. 1995-97 yıllarında yıllık açık GSMH'nin %3,0 ila 3,6'sı arasında, borç ödemelerini eklediğimiz takdirde %4,8 ila %7,6 arasında değişiyordu. Faiz ödemelerinin GSMH'ya oranı 1994'de %0,7 iken 1995'de %1,8. 1996'da %3 ve 1997'de %4 idi. Gelirlerinin büyük kısmını hükümet senetlerinden aldıkları faizle temin etmelerinden sonra da bankalar tüm borçlarını ödeyeme kudretine ulaşamadılar.

Hükümet senetleri kazancı 1996 ortasından itibaren düşmeye başladı. Bu düşüş bankacılık sisteminde ciddi sıkıntılara neden oldu. 370 banka RMB tarafından tasfiye edildi, küçük bankalar birbirileriyle veya büyük bankalarla birleştiler. 1997 Haziran sonu itibariyle 742 bankanın çalışma izni RMB tarafından iptal edilmiş ve tasfiye işlemleri devam ediyordu. Bu küçük bankalar sayı itibariyle kalabalık olsalar da aktif toplamları bankacılık sistemi varlıklarının sadece %2'sine tekabül ediyordu.

Hükümet borçlanma kağıtlarının kazancı düşerken menkul kıymetler piyasası yükselişe geçti. 1996 ortası ve 1997 sonu arasında Rusya menkul

3.6 1998-2000'de PARA POLİTİKASI

1998 yılının en önemli iktisadi olayı hiç kuşkusuz 17 Ağustos'a kadar ertelenebilen finansal krizdir. Üç haneli enflasyonla üç yıllık mücadelenin sonucunda Rusya'da 1995'de bir nebze olsa fiyat istikrarı sağlandı. Fiyat istikrarı 1998 yazına kadar devam ettirebildi. İstikrar merkez bankasının kur tüneli içinde götürülüyordu. (Temmuz 1995'de 4300-4900 ruble 1 dolar tüneli uygulamaya konmuş, Temmuz 1996'da kayan tünel uygulamasına geçilmişti).

1997-98'de Rusya'nın önemli ihracat kalemleri (başlıca sı petrol) fiyatının düşmesi ile Güney doğu Asya krizinin yükselen piyasalara getirdiği kuşku birleşince uygulanan kur politikasından vazgeçilmek zorunda kalındı. Hükümetin borç senetlerindeki sürekli artış zaten bir tedirginlik uyandırmıştı.

Ağustos krizi öncesinde 1 dolar iken 6,3 ruble iken kriz sonrasında 1 dolar 20 rublenin üzerine çıktı.

3.6.1 Kriz Sonrasında Bankacılık Sektörü

Murat Ağabeyoğlu* 17 Ağustos krizinden sonra bankacılık sisteminin çöktüğünü belirtiyor ve bunun sebeplerini şöylece sıralıyor; "Ağustos 1998 ekonomik krizi Rusya'da iç borç piyasasının dondurulması ve rublenin hızlı çöküşüne yol açmıştır. Rus bankacılık ve finansal sektörü çok ciddi bir şekilde tahrip oldu. RMB verilerine göre Aralık 1998 itibariyle sektördeki banka zararları 37-40 milyar ruble civarındaydı. Rusya'nın en büyük beş bankası, Incombank, SBS Agrobank, Uneximbank, Menatep, Rossiisky Kredit, teknik olarak iflas etti.

---

* Garanti Bank Moscow Müdürü.

içersinde sıralamalarda yer alıyorlardı, ancak bankalar değerlerini kaybetmiş paralar ve enflasyon sayesinde büyüdü”⁽²⁶⁾.

1999 sonu itibarıyla Rusya Federasyonunda bulunan 2400 bankadan 900'e yakını (yaklaşık 1/3'ü) teknik olarak iflas etmiş durumdaydı. Daha da önemlisi bu 900 bankadan 18'i bankacılık piyasasının toplam aktiflerinin %50-55'ini, belki de daha önemlisi bankacılık piyasasındaki toplam mevduatın %45'ini temsil ediyordu. 1999 sonu itibarıyla RMB teknik olarak iflas etmiş bankaların lisanslarını iptal etmemiştir. Bazı bankalar siyasi mülahaza, politik kişisel ilişkilerden dolayı 1999 sonu itibarıyla ciddi mali destek görüyordu. 1999 sonu itibarıyla pozitif sermayeli bankalara kaynaklar açısından bakıldığında sayısının 5'i, 6'yı geçmediği görülüyordu. Krizden sonra toplumun bankacılık sistemine güveni kalmadı. Rusya'da rubleler Siberbank'ta, yabancı paralar ise yastık altındadır. Bu tutar 30-40 milyar \$ civarındaydı.

Krizden sonra kurulan KKYA'a (Kredi Kurumlarının Yeniden Yapılandırılması Ajansı, ARCO, Agency for Restructuring of Credit Organisations) bankaları 4 kümeye ayırdı. Birinci küme sayıları 500-600 olan çok küçük ölçekli, krizden fazla yara almadan sıyrılmış bankalar, ikinci kümede yer alan 190 adet bölgesel banka, bu bankalar için merkez bankasının planına göre RMB bu bankalara ortak olacak, mali bünyelerini güçlendirecek, güven ortamından sonra RMB hisse senetlerini devrederek onları hayata döndürecekti, Üçüncü kümede kriz öncesinin 18 dev bankası vardı, RMB bu bankaların iflası istenemeyecek kadar büyük olduğunu görüşündeydi, bunlar tek tek ele alınacak yeniden yapılandırılmaya çalışılacaktı. Dördüncü ve son kümede sayıları 700-800 kadar olan tamamıyla sermayesini yitirmiş hiçbir ümit kalmamış bankalar bulunuyordu.

⁽²⁶⁾ Boris ZENKOV: Bankacılık ve Finans Alanında Türk-Rus İşbirliği Oturumu, Türk-Rus İş Konseyi 7. Ortak Toplantısı, Antalya 14-16 Ekim 1999, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, DEİK yayını, 83.

kredisi almaktan korkuyorlar, bekleme pozisyonuna geçtiler ve büyümek istemiyorlar⁽²⁹⁾.

Tablo 21:1995-2000 Tüfe, kur, faiz artışı

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
TÜFE	197,4	47,6	14,6	27,8	85,8	
Kur Rb/\$	4,56	5,12	5,78	9,71	24,62	28,43 ^b
Kur US\$ efektif (1995=100)				119,3	116,4	
MB tekrar finansman oranı				60	55	28 ^b

Kaynak: The Economist Intelligence Unit Country Report'lardan derlenmiştir.

Tablo 22:1998-2000 aylara göre tüketici fiyatları yıllık yüzde değişim

	Ock	Şub	Mar	Nis	May	Haz	Tem	Ağu	Eyl	Eki	Kas	Ara
1998	10,1	9,4	8,5	8,0	7,5	6,4	5,6	9,6	52,2	58,8	66,8	84,8
1999	96,9	103,2	107,6	112,9	116,6	120,6	126,5	120,9	62,0	57,0	50,4	36,5
2000	28,9	25,1	22,5	19,9	19,3	20,1	1	18,7				

Kaynak: The Economist Intelligence Unit Country Report'lardan derlenmiştir.

Tablo 23:1998-2000 aylara göre ticari banka kredi faiz oranı

1998	29,8	30,4	38,3	38,8	40,4	48,0	44,9	48,6	46,8	49,0	44,8	41,7
1999	45,5	44,1	45,7	43,8	43,5	32,2	38,9	38,5	37,8	37,0	38,3	31,3
2000	34,0	31,3	29,8	29,2	25,5							

Kaynak: The Economist Intelligence Unit Country Report'lardan derlenmiştir.

⁽²⁹⁾ Boris ZENKOV: a.g.e., 84.

“44. Bankacılık sistemindeki problemler etraflı bir yaklaşımla ele alınacaktır. Bu sadece zayıf ve batık bankaların problemlerini çözmekle kalmayacak aynı zamanda muhasebe, yasal ve düzenleyici çerçeveyi ıslah edecek, gözetimi ve kurallara bağlılığı kuvvetlendirecek ayrıca bankacılık sisteminde rekabetin gelişimi için uzun dönemli bir stratejinin nüvesini teşkil edecektir”.

Temmuz 1995’de (1\$=4300rb ile 4900rb arası) döviz kuru koridoru politikasının yürürlüğe konması ve Temmuz 1996’da kayan bant politikasına geçişten sonra 1997 baharında beliren Güney Doğu Asya krizinin menfi tesirleri yıl sonunda Rusya’ya ulaşmıştı. Alınan önlemlere karşın 17 Ağustos 1998’de Rusya’da 1995’ten beri yürütülen para ve döviz politikaları iflas etti.

Üç haneli enflasyon rakamlarından sonra 1995’de enflasyon makul düzeye düşürüldü ve 1998’e kadar RMB’nin döviz kuru politikalarıyla bu düzey korunabildi. Krizden önceki haftalarda kur Rb6,3/1\$ iken kriz sonrasında kur Rb20/1\$ oldu. Yıl sonunda tüketici enflasyonu %84,4’e ulaştı.

Rusya Federasyonu Merkez Bankası 1998 yılında oluşan kriz sonunda bankacılık sisteminin sağlıklı bir yapıya kavuşabilmesi, ticari bankacılık faaliyetlerinin ve likitidenin yeniden artması için büyük bir sorumluluk ve taahhüt altına girdi. Bunun için KKYA (Kredi Kurumlarının Yeniden Yapılandırılması Ajansı, ARCO, Agency for Restructuring of Credit Organisations) ve BSGKK (Bankacılık Sektörü Gelişimi İçin Koordinasyon Komitesi, ICC, Inter-Agency Coordinating Committee for Banking Sector Development) oluşmasını sağladı. Hedef KKYA kanalıyla stratejik önem taşıyan bölgelerde şube ağına sahip büyük bazı bankaların kriz sonrası düştükleri likitide problemlerini çözmek amacıyla kredilendirilmelerini sağlamaktı.

Rus bankacılık sistemini oluşturan bankaların sayılarındaki gelişim yıllar itibariyle şu şekilde olmuştur; Banka sayısı 1 Ocak 1996’da 2295, 1

Türk Bankası, Garanti bank Moscow, Finansbank Moscow, İktisat Bank Moscow⁽³⁰⁾.

05.12.1998 tarihli Kommersant gazetesinde yayımlanan "RF Hükümeti ve Merkez Bankası tarafından kabul edilen Ekonomik istikrar tedbirleri paketi yürütme programı" dan bazı bölümler; "Ruble istikrarı için tedbir paketi hazırlanması -Aralık, 1999 yılı için devletin para ve kredi politikasının ana yöntemlerinin belirlenmesi -Aralık, Banka sisteminin yeniden yapılandırılması için alınacak acil tedbirler programı oluşturulması ve programın finansmanın belirlenmesi. Hükümet ve Merkez Bankası kontrolünde, yeniden yapılanmaya konu kredi kuruluşlarının tabi olacağı vergilendirmenin belirlenmesi, Siberbank'ın ana faaliyet konularının tespiti"⁽³¹⁾.

3.6.2 17 Ağustos 1998 Krizinden Sonra RMB Politikaları

RMB krizden sonraki icraatları şöylece sıralanabilir,

Mevduat munzam karşılıkları oranı düşürüldü, mevduat munzam karşılıklarının %20'si KHT, UFK'e olarak tutuluyordu, bu yolla bankalar yaklaşık 4 trilyon ruble nakde kavuştular,

RMB Siberbank'a tasarruf mevduatlarını talep halinde ödeyebilmesi, için nakit sağladı,

1998 Eylül sonu Ekim başında mevduat munzam karşılıklarını büyük ölçüde azalttı, bankalar 12 trilyon ruble kullanılabilir kaynağa kavuştular,

⁽³⁰⁾ Türkiye-Rusya İlişkileri, Rusya Federasyonu'nda Merkez Bankacılığı ve Bankacılık Sistemi, Rusya Türk İşadamları Birliği, RTİB Yayınları No.5, Moskova 1999, 12-13.

⁽³¹⁾ Aydın SEZER: "rusya'da yaşanan sorun, insan unsurunda ve insan transformasyonunda yatmaktadır, Dış Ticarete Durum, Aralık 1998, 84.

BÖLÜM IV: MALİYE POLİTİKASI 1992-2000

4.1 SSCB DEVRİNDE MALİYE POLİTİKASI

Devlet bütçesinin idari komuta ekonomisinde önemli bir rolü vardı. Ana dağıtım kararları yıllık bütçeye yansırđı, toplam üretimin ne kadarının özel tüketime, kamu tüketimine, yatırıma, savunmaya ve yönetime tahsis edileceği bütçede belirtilirdi. SSCB bütçesi toplamalı bütçeydi, tüm yönetim düzeylerinin cumhuriyetlerin, yerel yönetimlerin bütçeleri toplamından oluşurdu. Böyle olunca SSCB bütçesi ABD'nin bütçesinden daha kapsamlıydı, (ABD bütçesinde sadece federal gelir ve giderler yer alır)⁽¹⁾. Sovyetler Birliğinde bütçe ABD'ne göre daha fazla önem taşıyordu. Bunun sebebi yatırımların çoğunluğunun doğrudan devlet bütçesinden finanse edilmesi ve toplu harcamaların (halk sağlığı, eğitim ve sosyal yardım) payının daha büyük olmasıydı.

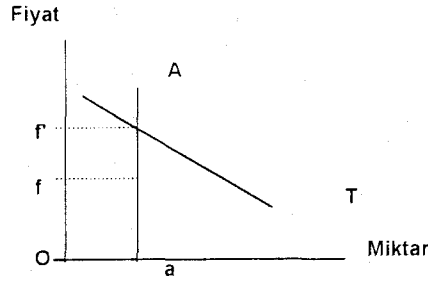
Tablo 26: SSBC Bütçesi 1931-1988

	Gelirler toplamın %'si olarak									
	1931	1934	1937	1940	1950	1960	1970	1978	1984	1988
Toplam vergi	46	64	69	59	56	41	32	32	30	24
Kardan kesintiler	8	5	9	12	10	24	35	30	30	37
Sosyal sigorta	9	10	6	5	5	5	5	5	7	8
Halktan alınan vergi	4	7	4	5	9	7	8	8	8	9
Diğer gelirler	33	14	12	19	20	23	20	25	25	22
	Giderler toplamın %'si olarak									
	1931	1934	1937	1940	1950	1960	1970	1978	1984	1988
Ulusal ekonomi	64	56	41	33	38	47	48	54	56	53
Sosyal/kültürel giderler	14	15	24	24	28	34	36	34	33	33
Savunma	5	9	17	33	20	13	12	7	5	4
İdare ve adalet	4	4	4	4	3	2	1	1	1	1
Diğer giderler	13	16	14	6	11	4	3	4	5	5

Kaynak: Russian and Soviet Economic Structure and Performance, 113.

⁽¹⁾ Paul R. GREGORY, Robert C. STUART: Russian and Soviet Economic Performance and Structure, 1998 Addison-Wesley Educational Publishers, Inc., 112.

Şekil 7: Sovyet muamele vergisi

Toptan eşya fiyatlarına, perakende hizmet katkı fiyatı ve muamele vergisi eklenerek perakende fiyata ulaşıldı. Batıda alıcılar satış vergilerinden haberdar olmasına karşın, Sovyet halkı muamele vergisinin oranını bilmezdi. Muamele vergisinin oranı arz ve talep şartlarına ve ilgili endüstrinin toptan fiyatlarına bağlıydı.

f fiyat düzeyinde talep fazlası olması durumunda $f'-f$ kadar muamele vergisi konularak arz ve talep denkleştirilirdi. Eğer endüstri fiyat seviyesi O_f den daha yüksekse o mala muamele vergisi konulmaz toptan satış yapan firmalara destekler verilerek fiyat düşürülür, veya fiyat seviyesi düşürülmezse satılamayan mallar sorunu yaşanırdı.

Muamele vergisinin oranı ürünlere göre oldukça değişiyordu, bazı ürünlerde %80'e kadar ulaşıyordu. 1983'de hafif endüstri kollarında ortalama muamele vergisi oranı %23, ağır endüstri kollarında ise %7'idi⁽²⁾.

Sovyet çağının son on yıllarında tutarlı bir maliye politikası asla çizilemedi. Açıklar kötü telakki edildi ve bunlar uygulamada yoktu.

Makroekonomik iklim Sovyetler Birliğinde 80'li yıllar ortasından sonra değişti. Gorbaçov Sovyetlerde yaşanan durgunluğu yenmek için sanayiinin teknik düzeyini yükseltecek, yenileyecek bütütün bir yatırım programı ve

⁽²⁾ Paul R.GREGORY, Robert C.STUART: Soviet Economic Structure and Performance, Harper Collins Publishers, Inc., 1990, New York, 224.

çelik, hammadde, yakıt ve enerji üreticisi, israfli ve beceriksiz kullanım yüzünden bu alanlarda yokluklar çekiyordu. Dünyanın en büyük yiyecek tahıl üreticisi ülke, her yıl, hayvan yemi olarak milyonlarca ton tahıl ithal ediyordu. Dünyada, nüfusun her bin kişisi başına en çok hastane ve doktora sahip olmakla beraber, sağlık hizmetlerinde şaşırtıcı aksaklıklar vardı. Füzelerimizin Halley kuyruklu yıldızını bulmakta ve Venüs gezegenine uçmakta gösterdikleri dakikliğin yanı sıra, bu bilimsel ve teknolojik başarıları, etkin uygulama eksikliği yüzünden, ekonomik gereksinimler için kullanamıyorduk ve Sovyet evlerindeki bir çok beyaz eşya kötü kaliteydi. Ne yazık ki, hepsi bundan ibaret değildi. Halkımızın ideolojik ve manevi değerleri de giderek aşınmaya başlamıştı⁽⁵⁾.

Gorbaçov hükümetinin ilk icraatı ihmalkar çalışma düzeni, rüşvet ve sarhoşluğu önlemek için önlemler almak oldu. Sarhoşluk işçi disiplinin azaltan en büyük etken olarak görüldü. İçki karşıtı kampanyalar başlatıldı. İlegal içki üretimi arttı ve önceden içki alımı için kullanılan satın alma gücü için yeni ürünler piyasaya sunulamadığından bu kampanya başarısız oldu. İçki karşıtı kampanya bütçe gelirlerinde fark edilir, tahminen 20 milyar ruble, bir azalmaya yol açtı. 1987 tarihli devlet işletmeleri yasasıyla işletmelere geniş yetkiler tanındı, bütçeye işletmelerce akıtılan kaynak oranı düştü. Petrol üretimi ve petrol fiyatlarındaki (özellikle 1986'daki) düşüş bütçe gelirlerini olumsuz etkiledi.

Harcama tarafında ise hükümet tarım ürünleri alış fiyatını birkaç kez artırdı ama perakende satış fiyatını artırmadığı için otomatik olarak destekler artmış oldu. 1986'daki Çernobil kazasının temizleme masrafları ve 1988 Ermenistan depreminin açtığı masraflar bütçe açığını artırdı.

Sovyet yetkilileri bütçenin denk olduğunu iddia etseler de açık 1980'in ikinci yarısında GSMH'nin %2 ila %8'i arasında değişiyordu. 1988'de maliye

⁽⁵⁾ Mihail Sergiyeviç GORBAÇOV: a.g.e., 21.

Devlet hem vergi yükümlüsü hem de vergi toplayıcısı olduğundan kar vergisi işletmeler bazında büyük pazarlıklara konu oluyordu⁽⁸⁾.

1991 sonu ve 1992 başında alınan kararları Aleksei Ulyukaev Rusya Federasyonu ekonomik reformlarının ilk kafilesi olarak ele alır⁽⁹⁾. Bu reform kafilesini yürütmek için Boris Yeltsin 6 Kasım 1991'de G. Burbulis'i başkan yardımcısı ve hükümet başkanı, E. Gaidar'ı başkan yardımcısı ve Ekonomi ve Finans Bakanı, A. Shokhin'i başkan yardımcısı ve çalışma bakanı olarak atadı. Birkaç gün sonra reform programını hazırlayan diğer Gaidar grubu üyelerine de hükümette görev verildi, A. Chubais devlet mülkleri komitesi başkanı, A. Lopukhin yakıt ve enerji bakanı, P. Aven dış ekonomik ilişkiler komitesi başkanı, S. Glaziev başkan yardımcısı, A. Nechaev ekonomi ve finans bakan yardımcısı, V. Mashchits ekonomik koordinasyon yetkilisi, S. Vasilev, K. Kagalovsky ve A. Ulyukaev hükümet danışmanı olarak atandılar.

Rusya'da kapitalizmin gelişimi için Kasım 1991-Nisan 1992 tarihlerini kapsayan altı aylık dönemde siyasi ve ekonomik önkoşullar yerine getirildi⁽¹⁰⁾. Kasım 1991 ile Nisan 1992 arasında yapılan iktisadi ve siyasi düzenlemeler şöylece sıralanabilir.

- Mali sistemin yeniden düzenlenmesi kararı,
- Maliye bakanlığının yeniden düzenlenmesi kararı,
- SSCB ve Rusya toplamalı bütçe tasarıları,
- Dış ekonomik faaliyetlerin yeniden biçimlendirilmesi kararı,
- Ticaretin yeniden düzenlenmesi ve fiyatların serbest bırakılması kararı,
- Temel enerji ve yakıt fiyatlar buyruğu,
- Parasal reformun hazırlanması kararı (yeni Rus rublesinin tedavüle çıkarılması),

⁽⁸⁾ Augusto Lopez-Claros and Sergei V. Alexashenko: a.g.e., 13.

⁽⁹⁾ Aleksei ULYUKAEV: Reforming the Russian Economy 1991-1995, The Centre for Research into Post-Communist Economies 1996, London, 27.

⁽¹⁰⁾ Aleksei ULYUKAEV: a.g.e, 31.

Ekonomik suçlar ve rüşvetle mücadele hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi kararı,

Bu kararlar mevcut iktisadi düzenin yerine yenisini davet ediyordu. Alınan kararlar arasındaki fiyatların serbest bırakılması kararı ekonomik düzenin çehresini değiştirdi. Fiyatların serbest bırakılmasıyla sosyalist ekonomi sona erdi. İktisadi düzen henüz kapitalizm olarak betimlenemezdi ama sosyalizm sonrası devir açılmıştı. Fiyatların serbest bırakılmasına sıkı kredi, finansman ve bütçe politikaları eşlik etmeseydi dörtlü enflasyon baş gösterecekti. Kısa dönemde reformcuların karşı karşıya kaldıkları en önemli sorun bütçenin yeniden yapılandırılması, açığın acilen azaltılmasıydı. Açık 1991'de GSMH'nın %20 sine ulaşmıştı.

İlk önce devlet harcamaları ciddi kısıtlamalara tabi tutuldu. Askeri teçhizat için ayrılan tahsisatlar 7,5 kat azaltıldı, merkezi yatırımlar 1,5 kat, fiyat destekleri 3 kat, dış müttefiklere verilen destekler ise (BDT ülkeleri hariç) kesildi.

İkinci reform programı hazırlıklarına Nisan 1992'de E. Gaidar gözetiminde başlandı, bu programı E. Yasin, S. Vasiliev, A. Ulyukayev, Ya. Urinson, A. Chubais, A. Shokhin, S. Glaziev, D. Vasiliev, A. Illarionov, E. Gavrilenkov, S. Kolosnikov, A. Granberg ve diğerleri hazırladılar. Reformun temel yönelimi ekonomiyi serbestleştirmek, fiyatlar, ekonomik bağlar, dış ticaret faaliyetleri üzerindeki idari denetimi kaldırmak, maliye ve para sistemine istikrar kazandırmak, özelleştirme, girişimciliği geliştirmek, etkin bir piyasa ekonomisi ve iktisadi büyüme için kurumsal önkoşulları sağlamak, ekonomiyi yeniden yapılandırmak ve askeri ağırlığı azaltmak, tüketici talebine uygun üretim yapmak, Rus mallarının rekabetçiliğini artırmak, Rusya'yı dünya ekonomisine bağlantılamak, rekabetçi bir piyasa alanı ortaya çıkarmak, işgücünün yeni şartlara uyumunu sağlamak için faal sosyal politikalar yürütmek, aciz tabakayı korumak, özel tasarruflara dayalı iktisadi büyüme için gerekli ön şartları temin etmek. Kısaca ikinci reform kervanı üç amaca

düzeltilmeli yada yerine KDV konmalıydı. Dış ticaret vergilerde yeniden düzenlenmeliydi”⁽¹²⁾.

Rus reformcular kendilerine SSCB'den miras kalan devasa bütçe açıklarını ve açıkların parasal finansmanını miras aldıkları halihazırdaki yüksek enflasyonun başlıca sebepleri olarak gördüler. Reformcular dengede bir bütçeyi hazırlamak için çok fazla gayret gösterdiler. Yegor Gaydar iki asıl önlem üzerinde durdu; fiyat serbestisi ve toplamalı bütçenin dengesi⁽¹³⁾.

Rusya Federasyonunun ilk bütçesi 24 Ocak 1992'de onaylandı. Bu bütçe reform ve istikrar çabalarının ürünüydü⁽¹⁴⁾. 1992'nin ilk yarısını da hükümet harcamaları %40 civarında azalttı. Tüm yılda hükümet harcamaları 1992 GSMH'nin %38,7'sine düştü, %47,9 olarak tahmin edilmişti.

Bütçe harcamalarında asıl indirimler savunma, yatırım ve tüm desteklerle ilgiliydi. Askeri teçhizat harcamaları %85 azaltıldı, asker maaşları azaltılmadı. Çoğu destek verilmedi, devlet yatırımları en az seviyeye çekildi ama sosyal harcamalara devam edildi.

Haziran 1992'de hükümetin makroekonomik istikrar çabaları tarıma, sanayiye ve eski SSCB cumhuriyetlerine kredileri akıtmasıyla sona erdi. Bütçe açığı 1992'nin üçüncü çeyreğinde GSMH'nin %14,6'sine ulaştı⁽¹⁵⁾.

1 Temmuz 1992'de vergi sistemi yenilendi. Hemen tüm ürünler için %28 oranında KDV, lüks mallara (alkollü içecekler, tütün mamulleri, otomobiller, çikolata, kürk gibi) tüketim vergisi, artan oranlı (en yüksek %60)

⁽¹²⁾ Anders ASLUND: How Russia Became a Market Economy, (The Brookings Institution Press, Washington, D.C.) 1995, 180-81.

⁽¹³⁾ RFE/RL, Research Report, Vol.1, No.34, 28 August 1992.

⁽¹⁴⁾ International Monetary Fund (1992), Russian Federation, (Washington D.C., The International Monetary Fund, 1992), 27.

⁽¹⁵⁾ Ömer KOCAMAN, a.g.e.,75.

1993'de vergi gelirlerinde düşme oldu. Bunun en büyük sebeplerinden biri 1992'de %28 olan KDV oranının 1993'de %20'ye indirilmesi idi. Bir diğer önemli sebep büyük sanayi kuruluşlarına, Gazprom gibi, tanınan vergi muafiyetleriydi.

Bütçe açıklarını azaltmak için atılması gereken üç adım; Gazprom'a verilen vergi muafiyetinin kaldırılması, petrol ihracı kısıtlarının kaldırılması- bu durumda fiyatlar artacak fiyat artışları vergilendirilebilecekti-, tarıma verilen desteklerin kaldırılmasıydı. Bu durumda bütçe açığı GSMH'nin %3 veya 4'üne kadar düşürülebilirdi⁽¹⁶⁾.

Eylül 1993'de Yegor Gaydar ekonomiden sorumlu başbakan birinci yardımcısı olarak hükümete geri döndü ve Gaydar aynı ay hükümet kararıyla tüm destekleme kredilerini ilga etti. Gaydar bir dizi kararla tarım ürünleri, hububat, ekmek ve bebek maması fiyatını serbest bıraktı. Devletin yiyecek üretimine son verildi.

1993 yılında vergi kaçaklarını önlemek, vergi borçlarının tahakkukunu gerçekleştirmek ve vergi kanunlarının aksamadan uygulanması için vergi polisi teşkilatı kuruldu.

1993 Ekiminde başkanlık ile Yüksek Sovyet arasındaki silahlı çatışmadan ve bu olayı izleyen seçimlerden sonra, devlet başkanının anayasal yetkileri, yasama gücü artırıldı. Duma tarafından kabul edilerek yürürlüğe konan mevzuatın bulunmadığı bu dönemde başkan tarafından imzalanan kararnameler (Duma tarafından bunların geçerliliğini ortadan kaldıracak bir yasanın çıkarılmadığı durumlarda) kanun gücündeydi. Böylece 1994 ekonomik politikanın hemen tamamı başkanlık veya hükümet kararları ile oluşturuldu. Aynı yıl devlet başkanı ile Duma, anayasa mahkemesinin

⁽¹⁶⁾ Ömer KOCAMAN: a.g.e., 80.

harcamalarında kesintiye devam etti. Bunun sonucunda bütçe açığı GSMH'nin %9,5'inde kaldı.

1994 yılı süresince tarıma destekler arttı ve gaz ve petrol endüstrisini vergilendirme yönünde adım atılmadı. 1994 yılı boyunca petrol ihracatına serbestlik tanınması üzerinde büyük münakaşalar yapıldı.

1993 sonunda, yaşanan tecrübelerden olsa gerek, RMB hem kısıtlayıcı bir para politikası uygulamaya hem de uygulanan kredi politikasının yarattığı çarpıklıkları saptayarak gidermek amacıyla maliye bakanlığı ile işbirliği içinde çalışmaya başladı. Böylece ekonominin çeşitli sektörlerine merkezileştirilmiş sübvansiyonlu kredilerin merkez bankası tarafından doğrudan verilmesi yerine, bütçeye konulması gibi değişik bir yöntem uygulanmaya başlandı. Geçmiş yıllarda bu uygulamalar ekonomideki kredi büyümesinin temel nedenini oluşturmuştu. 1992 sonunda RMB doğrudan kredileri toplam banka kredilerinin %59'unu oluşturdu. Bu oran 1993 sonunda %30'a, 1994 sonunda ise %20'nin altına düştü. Diğer önemli değişiklikler ise, eski SSCB ülkelerine verilen desteklerin (1992'de GSMH'nin %7'si kadardı) kaldırılması ve devlet tahvili pazarının büyümesiydi. 1994'de net tahvil satışları GSMH'nin %1.5'ine ulaştı. 1994 sonunda gerek RMB gerek Maliye Bakanlığı RMB'nin hükümete borç vermesini kısıtlayan bir mevzuat değişikliğini istediler.

1994 yılında başlayan Çeçenistan hareketi bütçeye önemli oranda ilave yük getirdi, 1994 bütçesinde öngörülen hedeflerin gerçekleşmesini engelledi.

Gelir tarafında hükümetin ana gayesi vergilerin ve diğer gelirlerin daha iyi toplanmasıydı. Bu yönde bazı adımlar atıldı, fakat gerçek başarı şu sebeplerle kazanılamadı,

giderilmesi hususunda öngörülen varsayımlar, ikincisi Aralık 1995'de aylık enflasyon oranının %1-2 seviyesine düşürülmesini öngören aşırı iyimser enflasyon hedefiydi.

1995 bütçesinde GSMH'nin %8'i oranında bir açık hedeflendi, bu açığın yarısının uluslararası mali kuruluşlardan dış borçlanma, kalan yarısının ise RMB kaynaklarından iç borçlanma yoluyla karşılanması öngörülmüyordu.

1995 bütçesi Duma'da görüşülürken bütçenin üzerine inşa edildiği makroekonomik varsayımların gerçekleşmesinin mümkün olmadığı bütçe üzerinde görüş belirten tüm yorumcular tarafından bilinmekle beraber hükümet küçük ayarlamalar yaptı.

1994'de bütçe açığının tamamı doğrudan merkez bankası tarafından finanse edilmişti. Uluslararası mali kuruluşların özellikle Dünya Bankası ve IMF'nin Rus ekonomisiyle irtibatı sadece enerji maddelerindeki ihraç kotalarının kaldırılmasıyla sınırlı kalmadı. Duma'da yapılan bütçe müzakereleri IMF ile yapılan standby kredisi görüşmelerine paralel olarak sürdü. Gerçekten 1995 bütçesinin gelirler ile ilgili bölümü sadece bu kredinin alınacağı varsayımı üzerine inşa edilmekle kalmadı ayrıca büyük miktarda yeni krediler de sağlanacağı ve bütçe açığının kapatılmasında kullanılacağı hesapları yapıldı.

1995 yılı başında uluslararası mali kuruluşlar, çeşitli vergi muafiyetlerinin kaldırılması yoluyla bütçe gelirlerinin artırılmasını, menkul kıymetler piyasasının geliştirilmesini istediler.

10.03.1995 tarihinde IMF ile varılan anlaşma çerçevesinde Rusya'ya \$6.3 milyar tutarında standby kredisi sağlandı. Kredinin 1.1 milyar \$'lık kısmı Nisan ayında serbest bırakıldı, buna karşılık IMF yetkilileri ile varılan

olarak göreve başladı. Nisan 1993'de yapılan referandumda halk Yeltsin ve onun izlediği ekonomik programa güven oyu verdi. 21 Eylül 1993'de Yeltsin'in meclisi feshi buna karşı meclisin direnmesini 4 Ekim 1993'de Yeltsin'e bağlı birliklerin meclise kanlı bir baskın düzenlemesi izledi. Aralık 1993 ve 1995'deki ilk iki meclis seçimlerinde Rusya Federasyonu Komünist Partisi, Rusya Liberal Demokrat Partisi ve diğer milliyetçi ve reform karşıtı gruplar meclisteki sandalyelerin çoğunluğunu kazanmışlardı. Bu seçimlerin ardından Yeltsin bir grup reformcuyu hükümetten uzaklaştırmak zorunda kaldı, 1996 başına kadar tüm reformcular hükümetten atıldı.

1996 başkanlık seçimi kampanyasında iki farklı cephe oluştu, Komünist Parti Sovyet dönemine dönmeyi vaat ederken Yeltsin demokrasi ve ekonomik reform vaatlerinde bulundu. Seçimi ikinci turda Yeltsin kazandı.

1995 ve 1996 başında Yeltsin Çubais'e reform karşıtı hizbin eleştirileri sebebiyle hükümette görev vermemişti. Yeltsin'in 1996'da tekrar seçilmesinin ardından yeni kabineyi reformcularla doldurdu. Aleksandr Livşit maliye bakanı oldu, Yevgeny Yasin ekonomi bakanı olarak görevine devam etti, Alfred Kok'a özelleştirmeden sorumlu başbakan yardımcısı görevi verildi. Çubais Yeltsin seçilmesinin ardından tekrar görev aldı, Mart 1997'deki değişiklikte ise Çubais'e başbakan yardımcılığı görevi verildi.

Ağustos 1996'da Çernomirdin devlet bürokrasisini azaltma, 24 bakanlık ve ajansı ilga etme hedefini açıkladı. Mart 1997'ye kadar bu hedef doğrultusunda bir ilerleme kaydedilmedi. Mart 1997'de Yeltsin üç başbakan yardımcılığını kaldırdı. Yeni hükümette 8 başbakan yardımcısı (öncekinde 12 idi), 23 bakanlık (bunların üçü başbakan yardımcıları tarafından yürütülecekti, daha önceki hükümette 24 bakanlık bulunuyordu), 16 devlet komitesi (öncekinde 17 idi) ve 20 diğer federal devlet hizmet birimi görev aldı.

1996'da hükümet bazı otomobil ve savunma fabrikalarına destekleri artırdı, özelleştirmeye ara verdi.

Tablo 29: Bütçe açığı, M2, enflasyon, kur, sanayi üretimi, 1992-1995

	Toplamalı bütçe (GSMH'nin aylık olarak	M2 açığı % olarak)	(önceki dönemin artışı % olarak)	Enflasyon oranı (Önceki dönemin artışı % olarak)	Dolar karşılığı ruble dönemin olarak)	Sanayi üreti hacmi (Aralık 1991'in % olarak)
Ocak92	-5,1					
Şubat	2,7	12	38,3	60,4		
Mart	2,3	14	30,0	115,1		
Nisan	-4,4	10	22,0	90,0		
Mayıs	5,2	9	12,0	91,4		
Haziran	17,5	28	19,0	88,3		
Temmuz	10,6	27	11,0	127,4	89,0	
Ağustos	19,1	28	8,6	142,4	84,2	
Eylül	-6,2	32	11,5	123,9	84,7	
Ekim	-12,7	27	22,9	156,7	81,5	
Kasım	1,4	6	26,1	122,5	78,5	
Aralık	12,8	6	25,4	92,8	78,4	
Ocak93	-2,8	12	25,8	137,8	78,2	
Şubat	5,7	8	24,7	103,7	78,7	
Mart	14,6	15	20,1	115,7	79,8	
Nisan	-2,0	24	18,8	120,3	78,6	
Mayıs	1,9	22	18,1	124,4	77,6	
Haziran	2,3	17	19,9	103,5	76,0	
Temmuz	8,8	17	22,4	93,1	74,8	
Ağustos	10,0	15	25,8	100,5	72,3	
Eylül	10,0	3	23,1	117,8	70,9	
Ekim	7,1	13	19,5	101,3	67,2	
Kasım	7,3	9	16,4	103,9	64,8	
Aralık	7,4	22	12,5	100,8	64,1	
Ocak 94	7,4	4	17,9	124,7	58,6	
Şubat	15,4	7	10,8	107,2	58,2	
Mart	-1,3	9	7,4	105,7	56,4	
Nisan	6,6	17	8,5	104,5	55,9	
Mayıs	4,9	13	6,9	104,6	54,5	
Haziran	7,5	14	6,0	103,8	53,8	

Tüketim vergileri	1,4	1,2	1,2	1,5	2,7
Federal	0,8	0,7	0,7	1,1	2,3
Yerel	0,6	0,5	0,5	0,4	0,4
Mülkiyet vergileri	-	-	0,8	1,0	1,6
Federal	-	-	-	-	-
Yerel	-	-	0,8	1,0	1,6
İthalat ve ihracat vergileri	1,8	1,1	0,9	1,5	1,0
Federal	1,8	1,1	0,9	1,5	1,0
Yerel	-	-	-	-	-
Toplam nakit vergi geliri	28,4	27,8	25,3	23,0	20,6
GSMH (trilyon ruble)	18	172	611	1630	2256

Kaynak: Augusto Lopez-Claros and Sergei V. Alexashenko, Fiscal policy issue during the transition in Russia, 7.

¹Bütçe dışı fonlar hariç,

²0,4'ü gayri nakdi olarak toplandı,

³1,8'i gayri nakdi olarak toplandı,

⁴3,1'i gayri nakdi olarak toplandı,

⁵Federal transferler hariç.

Tablo 31: Hükümet harcamaları,

	1992	1993	1994	1995	1996
Federal harcamalar¹	55,9	27,8	24,3	17,6	19,8
Ulusal ekonomi ²	6,1	2,8	2,9	2,2	1,6
Eğitim	1,3	0,8	0,9	0,5	0,5
Kamu sağlığı	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4
Kültür, sanat ve basın	0,3	0,2	0,3	0,2	0,1
Sosyal güvenlik	0,8	0,4	0,4	0,2	0,4
Bilim	0,6	0,5	0,5	0,3	...
Savunma	4,7	4,4	4,4	2,9	2,8
Adalet	1,3	1,6	1,7	1,2	1,3
Yönetim	0,2	0,4	0,6	1,0	...
Hükümetlerarası havale	1,8	2,7	3,5	1,5	2,3
Faiz ödemeleri	0,8	2,1	1,9	3,4	5,6
Safi verilen borç	3,7	1,7	2,2	1,4	0,9
Diğer	3,3	2,6	2,3	2,4	...
Bütçe dışı ithalat destek.	11,9	2,3	-	-	-
BDT ülkelerine havaleler	8,5	2,0	-	-	-

Tablo 33: Bütçe dengesi, 1991-2000

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Bütçe dengesi (GSMH'nin % oranı)					-5,5 ^e	-8,1 ^e	-7,3 ^e	-5,0 ^e	-1,7 ^e	
Dış borç milyar \$					120,4 ^e	125,2 ^e	125,6 ^e	149,2 ^e	149,1 ^e	

^eEIU Country Report 1 quarter 2000'den alınmıştır.

4.3.3 Vergi Tahsilatı Sorunu

1996 itibariyle KDV, şirketler vergisi, kazanç vergisi, damga ve tüketim vergileri, gümrük vergileri ve doğal kaynakların kullanımı üzerinden alınan vergiler toplamalı bütçe (federal ve bölgesel) vergi gelirlerinin %80'ini teşkil etmekteydi⁽²⁰⁾.

OECD ülkeleriyle 1996 itibariyle karşılaştırıldığında Rusya Federasyonunda vergi yükünün büyük bir kısmı şirketlerce karşılanıyordu. Özellikle sosyal fonlara yapılan katkılar (sağlık sigortası, emeklilik sigortası, işsizlik sigortası ve sosyal fon) dahil edildiğinde, şirketlerin vergi yükü katlanılması zor bir yükümlülük halindeydi. Vergi yükünün ağır olması vergilendirilecek gelirin vergiden gizlenmesi için en büyük saiki oluşturmuyordu. Şahıslardan toplanan kazanç vergisi, toplam vergi gelirinin çok küçük bir oranını teşkil etmekteydi. Bunun nedeni kayıtlı ücretlerin çok düşük olması, yüksek gelirlerin kayıt dışı kalmasıydı.

1992-93'de yerel yönetimler yerel otonomi ve bazı imtiyazlar istiyorlardı, federal vergilerden muafiyet gibi. 1993 Haziranında Kalingrad eyaleti federal vergi yasasını askıya aldı. Tataristan ve Saka cumhuriyetleri vergi yasalarına ve tahsilat prosedürüne karşı çıktı. Ağustos 1993 sonuna kadar 30 bölge ve cumhuriyet vergileri vermiyordu.

İktisadi faaliyetler özel sektöre devredilirken vergi düzenlemeleri yetersiz kaldı. Rusya çağdaş muhasebe uygulamaları, bilgisayar destekleri, vergi idaresinden yoksundu. 1992'de KDV yürürlüğe konduğunda KDV ödeyen mükellef sayısı 1,3 milyon iken bu sayı 1994'de 2,1 milyona ulaştı. Vergi mükelleflerinin sayısı 1995 sonunda 2,6 milyona ulaştı. Bunların 2,1 milyonu kar vergisi ödüyordu, 1992 sonunda bu rakam 327,000'di. Devlet vergi dairesinde çalışanların sayısı 1992 sonundan 1995 sonuna kadar %130 arttı, 1992 yılı sonunda kurulan devlet vergi servisi 1997 yılı itibariyle personel sayısı 160 bine çıktı.

Ekim 1996'da ödenmeyen vergiler toplamı \$24.4 milyar dolara ulaşınca hükümet mahkemeye müracaatı düşündü. Başbakan Çernomirdin ve Anatoli Çubais idaresinde yeni bir vergi komisyonu kuruldu, bu komisyon Rusya'nın en büyük 17 şirketi çok yüksek meblağlara ulaşan vergi borçlarını ödemezse iflasını isteyecekti. Vergi komisyonunun vergi sisteminde köklü değişimi geciktirdiği eleştirileri yapıldı. Hükümet istatistiklerine göre 1996'da 15.7 milyar USD'lik gecikmiş vergi alacağı için 20.000 tahsilat emri düzenlendi, bu tahsilat emirleriyle ancak 3.8 milyar USD'lik tahsilat yapılabildi.

Kasım 1996'da Rusya Avrupa piyasalarında ilk kez bono satışı yaptı. ABD'de, Avrupa ve Güney Kore yatırımcılarına 1 milyar USD'lik bono %9.25 faiz oranından satıldı. İkinci bono satışı Mart 1997'de gerçekleştirildi, bu bonolar DEM olarak düzenlendi, 1.2 milyar USD'lik satış gerçekleştirildi.

1997 başında Maliye Bakanı Aleksandır Livşits yeni bir vergi yasası tasarısı hazırladı. Bu tasarı şiddetli saldırılara uğradı. Yeltsin Mart 1997'deki kabine değişikliği sırasında Livşits'e görev vermedi.

Mart 1997'de hükümet 19 vergi borçlusunu şirketini iflasla tehdit etti. Yine bu tarihte Devlet Vergi Servisi idaresine Alfred Kok atandı.

1992'de GSMH'nin %23'üne tekabül eden tüketici ve üretici destekleri 1993'de kesildi, bu kesinti hane halkı talebini azalttı. Üretim düşüşü istihdamı düşürdü, yatırım planlarında kısıntılara gidildi. Sanayi sektöründeki daralma Rusya'nın süregelen en önemli vergi tabanını, işletme karları vergisini daralttı, 1992'de federal kar vergisi geliri GSMH'nin %3,4'üne tekabül ederken 1996'da GSMH'nin %1,5'ine düştü. Üretimdeki daralığın yol açtığı işsizlik dolayısıyla ücret vergileri ve dolaylı vergiler tabanını eritti. Ayrıca vergi ödeme gecikmeleri de yaşandı. 1995 sonu itibariyle ödenmeyen vergiler toplamı GSMH'nin %3,5'ine tekabül ediyordu.

Derin bir borç krizine giren Rusya'da 1997 yılının ortalarına doğru federal bütçe gelirlerinin yarısı devlet borcunun ödenmesinde kullanılmaktaydı⁽²¹⁾.

Bütçe açıkları fasit bir daireye yol açtı, düşük vergi tahsilatları, bütçe açıklarını kapatmak için alınan borçlar, yüksek reel faizler, vergi kayıpları. 1995'de federal bütçe açığı GSMH'in %5,3'üne gerilemişken 1996'da %7,7'sine tırmandı. Ondan sonra bütçe açığı ve bu açığın finansman yolları iktisadi politika ve siyasi hırsların odağında yer aldı. 1996'da iktisadi büyüme henüz başlamışken iktisadi büyüme beklentileri ekonomiye neşter atmayı erteledi, neşterin 1998'de kullanılması kaçınılmaz hale geldi⁽²²⁾.

L. Grigoriev şu değerlendirmelerde bulundu "1996-97 bütçe krizleri bize derin makroekonomik reformlar yapmamız gerektiğini gösterdi. Sosyal alanda (özellikle emekli aylığı), doğal tekellerde, kömür iş kolunda kısmi yeniden yapılandırma ve reformların sırası gelmişti. Bunlar iktisadi etkinliği artırmak, hükümet düzenlemeleri ve harcamalarında etkinlik sağlamak, hükümet finansmanını azaltmak için yapılmalıydı.

⁽²¹⁾ Osman Nuri ARAS: Rusya'da Tıkanan Sosyo-Ekonomik Değişim Dalgası, Qafqaz Üniversitesi Yayınları, yayın no:2000/2, Bakü, Şubat 2000, 47.

⁽²²⁾ L. GRIGORIEV: Bureau of economic analysis, 1.

müteakip bir kararlarla kısmen değiştirilmektedir. Genellikle, muayyen bir sanayi dalında oluşan şirketçi grupların veya lobicilik faaliyetlerinin rolü, bir yasanın uygulanış veya uygulanamayış biçiminde müşahede edilebilmektedir.

Sovyet dönemi vergi sistemi 1991 yılı kabul edilen yeni vergi kanunlarıyla tamamen değişti. Fakat SSCB dönemindeki alışkanlıklar hala etkisini koruyor. 1990'lara kadar devletin halka karşı sorumlu olduğu felsefesinin varlığı, daha sonra vergi vermek suretiyle halkın devlete karşı sorumlu olduğu durumun ortaya çıkmasına psikolojik olarak toplumun uyum sağlamadığı da görülmektedir. Böylece vergi verme konusunda halk psikoloji olarak olamadı veya olmadı⁽²⁴⁾.

Rusya Federasyonu mali mevzuatının zamana göre seyri şöyledir;

18.10.1991 tarih 1759-1 sayılı kanun "Rusya Federasyonunda yol fonuna ödenen vergiler",

07.12.1991 tarih 1998-1 "Gerçek kişinin gelir vergisi kanunu",

06.12.1991 tarih 1992-1 sayılı " KDV kanunu",

13.12.1991 tarih 2030-1 sayılı "Net aktif vergisi kanunu",

15.12.1991 tarihli "Emlak vergisi kanunu",

21 Aralık 1991'de Federal vergi servisi başkanlık kararıyla kuruldu,

27.12.1991 tarih 2118-1 sayılı federal kanun "Rusya Federasyonunda Vergi Sisteminin Temelleri"

27.12.1991 tarih 2116-1 "Kurumlar Vergisi Kanunu",

10.07.1992' gelir vergisi kabul edilmiş, 01.01.1996 tarihinden geçerli olmak üzere 15.03.1996 tarihinde alınan bir kararlarla gelir vergisi oranları yeniden düzenlenmiştir.

09.10.1992 tarih 3615-1 sayılı "Kambiyo ve döviz kontrol yasası",

08.06.1995 tarih 33 sayılı yönetmelik "Net aktif vergisinin hesaplanması ve ödenmesi",

⁽²⁴⁾ Osman Nuri ARAS: a.g.e., 37.

Enflasyonla mücadele Rus hükümetinin en önemli başarısı oldu. 1992 de %2501 olan enflasyon oranı 1996 yılında %22'ye, 1997 yılında da %16'ya indirildi. Eylül 1995'ten itibaren uygulanan Ruble koridoru rublenin istikrarını arttırdı ve enflasyonun azaltılmasına yardımcı oldu.

Ülkenin döviz rezervleri hızla artarak 1996 yılı sonundaki 16 milyar \$'dan 1997 yılında 23,8 milyar \$'a çıktı. Dış ticaret fazlası 1996 yılında 40 milyar \$'a çıkarken, Rusya'nın dış ticaretinde yavaş yavaş ihracatçı birlikleri ve ithalatçı örgütlerin ağırlığı hissedilmeye başladı.

Rus vatandaşlarının yurtdışı tasarrufları 50 milyar \$, iç tasarrufları da 40-60 milyar \$ seviyesine ulaşırken 1996 yılından itibaren yurt dışı tasarruflarının bir kısmını Rus yatırımları bir kısmı da yabancı yatırım olarak Rusya'ya dönmeye başladı.

1991-1993 yılları arasında 3 milyar \$, 1994 yılında 1 milyar \$, 1995 yılında 3 milyar \$ ve 1996 yılında 6,5 milyar \$ olan yabancı yatırımlar, 1997 yılında 6,2 milyar \$'a ulaştı ve toplam yatırım miktarı da 19,7 milyar \$'ı aştı. Bununla birlikte Rusya'daki yabancı yatırımlar miktarı diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki miktarla kıyaslandığında oldukça mütevazî bir tablo ortaya çıktı.

Geçiş döneminde ayakta olan sektörlerin büyük firmaları ve dönem içerisinde yeni oluşan finans gurupları da ülke sanayisinin çeşitli sektörlerinde üretim pazarlama ve dağıtım aşamasında yatırımlara başlamış ancak, yatırımlarının ağırlıklı kısmı üretim dışı sektörlerde yoğunlaştı.

1992 yılında GSMH'nin %30'u olan bütçe açığı 1997 yılında %6'sı oldu. Bu sonucun en önemli sebebi hammadde ihracatı ile arttırılan dış ticaret fazlası olmakla beraber harcama kalemlerinde gidilen tasarruflar etkili oldu. Buna karşın Batılı vergi sistemine geçilmekle birlikte etkili bir vergi toplama sistemi yaratılmadığından vergi toplamada başarısızlıklar devam etti.

yapmış olması devlet tahvil ve bonolarında baskıya neden oldu. Menkul kıymetler borsası doğrudan etkilenecek endeks düşüşe geçti. Rusya'da menkul kıymetler borsası 1996-97 tarihleri arasında ortalama %150 kazandırmıştı. 27 Mayıs 1998 tarihinde panik başlayınca yerli ve yabancı yatırımcılar ellerindeki ruble, bono ve tahvilleri dövize çevirdiler. Halk ise ellerindeki rublelerle mala yöneldi, bu durum rubleden kaçıışı hızlandırdı. RMB rublenin değerini koruyabilmek için hükümet bonolarının faiz oranlarını %200'e yükseltti.

Finansal piyasalardan kaçışta Duma'nın milli elektrik monopolü olan Birleşik Enerji Sistemin'den yabancıların hisse senedi almalarına getirdiği yasakta etkili oldu.

9 Ocak 1998'de Harvard üniversitesinde konuşan Stanley Fisher Mali Reform başlığı altında şunları söyledi, "Rusya hükümeti 1997'de GSMH'nin %18.3'ünü harcadı, hükümetin gelirleri yalnızca GSMH'nin %10.8'i idi. Düşük gelirler ve yüksek açık Rusya ekonomisinin yüzyüze olduğu önemli makroekonomik sorunlardandır. Rusya vergi sistemi karmaşıktır, farklı çeşitte çok sayıda vergi, pek çok muafiyet, dar vergi tabanı, yüksek vergi oranlarını bünyesinde barındırıyor. Vergi idaresi açıkça yetersizdir. Bu durum belirsizlik doğuruyor, iç ve dış yatırımcıları şüphelendiriyor, vergi kaçırmayı özendiriyor, kayıtdışı işlemleri besliyor, artırıyor. Vergi idaresinde iyileştirmeye ihtiyaç vardır, gelirleri artırmak yanında iteatkar vergi mükelleflerinin yükünü azaltmak, vergi sisteminin şeffaflık ve eşitlik kazandırmak, yüksek vergi oranlarında indirmde bulunmak gerekmektedir. Yıllardır süren tartışma ve tasarlardan sonra şimdi hükümet Duma'ya vergi kanunu yasa tasarısını sundu, bu tasarı yukarıdaki hedefler doğrultusunda hazırlandı"⁽²⁶⁾.

⁽²⁶⁾ Stanley FISHER: The Russian Economy at the Start of 1998, Russian Investment symposium, Harvard University, on January 9 1998.

tırmanması Ağustos ayında patlayan ekonomik krizin siyasi krizle birleşmesine yol açan nedenlerden birisi oldu.

Krienko hükümeti zor bir dönemde işbaşına geldi. Bunun nedenlerinden ilki, vergilerin toplanamamasıydı. 1998 yılının ilk yarısında planlanan verginin 100 milyar Rublelik kısmı (15 milyar \$ civarında) tahsil edilememişti. Mükelleflerin sadece %8'i düzenli vergi öderken özellikle büyük monopoller ve başta Rusya'da vergilerin ¼'ünü veren Gazprom daha az vergi vermemek için hükümetle mücadeleye başladı. Vergi oranlarının yüksek olması neticesinde vergi sistemi etkili olamadı.

İkinci olarak petrol fiyatlarında yaşanan sürekli düşme eğilimiydi. Önemli bir hammadde tüketicisi durumunda olan Asya ülkelerinde büyümenin yavaşlamasıyla hammadde girdilerinin özellikle petrolün ithalatını azalttı. 1997 yılının son aylarında varil başına petrol fiyatı 22 \$ iken 1998'in ortalarına doğru 14 \$'a, Ağustos ayında da bir ara 9 \$'a indi. Doğal gaz ve diğer hammaddeler Uzakdoğu ve Dünya'daki krizle birlikte ucuzlarken Rusya'nın ihracat kayıpları 10-15 milyar \$'a çıktı. Sadece 1998 yılının ilk beş ayında ihracat %14 geriledi. Rus hükümeti bütçeyi varil başına petrol fiyatının 19 \$ olacağı varsayımına göre hesapladığından 1998 yılının ortalarına doğru bütçe darboğazına girildi.

IMF'nin azalan finansman desteği ve ABD Kongresinin Rusya'ya yeni yardımlara sıcak bakmaması da dış kaynaklı finansman imkanlarını daralttı.

Dönemin bir başka zorluğu, Rus finans grupları arasında savaşın şiddetlenmesiydi. Çeşitli gruplar devlet tekelinin özelleştirilmesinde birbirine savaş açmıştı. Savaş siyasi sahnede taşındı.

1998 yılında dışarıdan gelen krediler Ruble'nin güçlendirilmesi ve iç ve dış borç ödemelerine giderken, hükümet ithalatı kısmak için ek %3'lük ithalat vergisine başvurdu.

Rus ekonomisi krize hazır bir halde bekliyordu.

Rusya sosyalist bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçişi, fiyatların serbest bırakılması, bütçe açıklarının azaltılması, kamu harcamalarının düşürülmesi, sıkı para ve kredi politikalarının uygulanması, özelleştirme para ve sermaye piyasalarının liberalleştirilmesi esasına dayalı bir programın uygulanması ile kolayca gerçekleştirilmeyi hedeflemişti.

Kayıtdışı ekonominin yaygınlığı, devletin vergi toplayamaması, sosyal güvenlik sisteminin genişliği ve büyüklüğüyle birlikte askeri harcamaların yüksekliği, GSMH'nin yaklaşık %8-9 civarında yüksek bir bütçe açığına yol açmakta, yüksek bütçe açıkları ise özellikle kısa vadeli borçları artırmaktaydı. Asya krizi sonrasında krizin gittikçe yayılmaya başlaması, bu bölge dışında yapısal sorunları olan bazı ülkelerde de krizin ortaya çıkacağı beklentisini doğurdu.

Önemli bir kısmı kısa vadeli olarak temin etmiş olduğu dış kaynakları üretken yatırımlar için değil, kamu kesimi cari harcamalarını finanse etmede kullanan Rusya'da kriz GDA krizi olmasa da muhakkak er geç yüzüne çıkacaktı.

Devletin borçları ve giderleri gittikçe artarken, gerekli reformların yapılamamasından dolayı gelirlerin azalması bütçe dengesini gittikçe bozmuş, buna bağlı olarak yabancı yatırımcılarda da Rusya'daki krizin giderek büyüdüğü endişesi oluştu. Finansman krizini aşabilmek amacıyla Rus Hükümeti Temmuz 1998'de IMF ile bir destek anlaşması imzaladı, Rus merkez bankası bu yeni kredilere dayanarak ısrarla Rublenin değerinde esaslı bir düşüş olmayacağını açıkladı, ancak devalüasyon söylentilerinin önüne geçemedi ve Ağustos 1998'de Rus hükümeti Rublenin ABD doları karşısında %34 oranında devalüe edildiğini açıklamak zorunda kaldı.

Hükümet ve özel sektörün dış borç ödemeleri aksamaya başlamıştı. 1 Ocak 1998 itibarıyla Rusya'nın 149 milyar \$ devlet ve 30 milyar \$ özel sektör dış borcu birikmişti, gelirlerdeki gerileme bu borcun ödenmesini zorlaştırdı.

1998 yılının önemli bir başka talihsizliği Rusya'da son 40 yılın en kötü hasadının elde edilmesi oldu.

Krienko, 17 Ağustos 1998'e kadar anti-kriz programını devam ettirmiş ancak bu tarihte yeni tedbirlerin kaçınılmaz olduğunu görüp Rusya için tarihi önem taşıyan kararlar aldı.

Herşeyden önce Ruble koridoru kaldırıldı ve neticede 17 Ağustos ve 7 Eylül arasında Ruble devalüasyonu karaborsada %70'e kadar çıktı, daha sonraki müdahalelerle de %50 civarına indi.

Rusya'nın iyi kredi notu sayesinde ucuz kredi bulan devlet kurumları ve özel bankaların bu kredileri geri ödemedeki sıkıntılarını hafifletmek için 90 günlük moratoryum ilan edildi. Spekülatif faaliyetleri önlemek açısından yabancıların kısa vadeli finansal araçlara yatırım yapmaları da yasaklandı.

Bu tedbirler neticesinde doğan ekonomik kriz hızla siyasi krize dönüştü ve Krienko'nun görevden alınmasıyla hükümet krizi doğdu. Daha da önemlisi Yeltsin'in Devlet Başkanlığı o güne kadar olmayan bir şekilde tartışılmaya başlandı. Duma Yeltsin'in Başbakan adayını onaylamayıp kendisini tavize ve daha uygun Başbakan atamaya zorladı.

4.5.1 Krizin Ekonomik Sonuçları

1. Krizle birlikte Rusya'daki bankacılık ve ödemeler sistemi çöktü. Hükümet, bankalar ve Rubleye karşı önemli bir güven sorunu doğdu. Rusya uluslararası finans piyasalarında izolasyon dönemine girdi.

dalgalanmaya terk etmesinden sonra, döviz kuru 1\$=6.2 ruble iken Eylül 1998 sonuna kadar 1\$=16.1 Ruble oldu. Çöküşten sonra rublenin değer kaybı yavaşlasa da nominal döviz kuru 1998 sonunda 1\$=21 Ruble ve Haziran 1999'da 1\$=24.5 Ruble oldu.

Ağustos çöküşünden sonra Rusya'da iktisadi durum uzun süre bulanıklığını korudu. 1998'un ikinci yarısında özellikle son çeyreğinde para çöküşünü müteakiben enflasyondaki sıçrama dolayısıyla, reel gelirlerdeki ciddi düşüş iç talebi daralttı. Bu devalüasyon sonrası gelişmelerden bazı yerel üreticiler istifade etti, ihracatçılar rekabetçilik kazandılar yine bazı üreticiler ithal ürünlerdeki fiyat artışı sebebiyle iç satışlarını oldukça artırdılar. 1999 başından beri petrol fiyatlarındaki artışın Rusya'nın ekonomik performansına kayda değer etkisi oldu. 1999'un ilk çeyreğinde iktisadi faaliyetlerdeki geriye gidiş durduruldu, 1999 Mart-Nisan aylarında sanayi üretimindeki büyüme bir önceki yıl seviyesine ulaştı. Yine de tüm ekonomik faaliyetler bazında GDP 1999'un ilk 3 ayında %3,7 oranında geriledi.

Rusya'da özel iç talep 1999'un ilk aylarında oldukça geriledi, %16 düştü. Bu gelişmenin ardındaki temel faktör Ağustos krizinden sonra yaşanan gerçek gelirlerdeki erimeydi.

GSMH'nin %3.0'ı düzeyinde kanunlaşan faiz dışı bütçe fazla düzeyi IMF'nin önerdiği %3.5-4'lük düzeyin altında kalırken, büyüme hedefi %1.5 ile yine IMF'in %2.0 olarak tahmin ettiği büyüme rakamından biraz daha düşük bir seviyede gerçekleşti.

2000 yılı bütçe gelirleri gerçekçi değildi. 1996 yılı seçimlerinde başta petrol şirketleri olmak üzere büyük kurumlar, başkan adaylarına sağladıkları finansal desteğe karşılık bazı vergi muafiyetleri sağlamışlardı. Tahakkuk eden vergi gelirleri ile vergi hasılatı arasındaki büyük farklar ve vergi gelirlerinin uzun vadede daha çok düşüş seyri görüntüsü vermesi vergi gelirlerinin GSMH'nin %14.91 düzeyinde olacağı hususundaki şüpheleri artırıyordu. Kaldı ki, Rusya ekonomisinin 1999'un ikinci yarısında tahakkuk eden vergi gelirlerinin tahsil edilen vergi gelirlerine olan oranının yükselmesi vergi disiplininin daha da zayıfladığının işaretiydi.

2000 yılı mali bütçesi ve temel makroekonomik hedeflerde en çok göze çarpan husus programın dış faktörlere son derece duyarlı olmasıydı. Özellikle bütçe gelir hedefi uluslararası ticaretten sağlanacak vergi gelirlerine dayandırılmıştı⁽²⁷⁾.

Rusya hükümeti 1999 yılında USD 7-8 milyar dolar civarında dış borç servisinde bulunmuştu. Ancak 1999 sonu itibariyle Rusya hükümeti döviz cinsinden çıkardığı iç borçlanma senetlerine bağlı olan ve vadesi dolan USD1.3 milyarlık borcu (MinFin Bonds olarak adlandırılan) ödememişti.

⁽²⁷⁾ Rusya Federasyonu Ekonomi Raporu Ocak 2000, Garantibank Moskov, Moskova, 2000, 5-6.

Rus yetkililerinin 1999 yılında vadesi dolan ve çoğu Eurobond'lara bağlanan \$9.2 milyarlık dış borç faiz ödemesini sildirmek veya en azından yeni bir takvime bağlamaktı,

IMF'e yaptığı başvuruların neticesini Temmuz ayının sonunda alan Rusya beklediği \$4.5 milyarlık krediyi elde etti. Ancak, söz konusu kredinin ilk dilimi olan \$640 milyonun ödenmesinden önce yaşanan kara para aklama skandalı, IMF'i kredilerin kara para aklama operasyonlarında kullanılıp kullanılmadığını belirlemek üzere uluslararası çapta bir soruşturmaya sevk etti⁽²⁸⁾.

⁽²⁸⁾ Rusya Ekonomisi'nin Son Durumu ve Beklentiler Eylül 1999 Garanti Bank Moscow, Araştırma ve Yatırımcı İlişkileri Müdürlüğü, 10.

geçmeyen önermeleri içerir. Elbette bu önermelerin içeriği daraldıkça bu kertelerde uygulama alanları da genişler. Klasik ekonominin kurucuları görünüşte böyle düşünmemiş olabilir ama bu olgu günümüz burjuva iktisatçılarındaki yeterince açıktır. Burjuva iktisatçıları, geri kalmış ekonomiler, yarı feodal ekonomiler ve ilkel toplumlarla birlikte sosyalist ülkelerin ekonomik sistemlerine ilişkin yaptıkları araştırmalarla bu anlayışa ulaştılar⁽¹⁾.

Kapitalizmin meydana çıkması ve dünyada birkaç yüzyıl önce baskın sosyoekonomik sistem olmasından beri bu sisteme tek ciddi meydan okuma sosyalizmden geldi. Kapitalizm, liberal Hıristiyan felsefeciler, Müslüman düşünürler, anarşistler, modern teknoloji düşmanlarıncı eleştirildi. Sadece kapitalizmin sosyalist eleştirisi çağdaş devirde belirgin ve etraflıca bir ikinci yol, sosyoekonomik sistem önerdi. Bu ikinci yola ve bu yoldan yürüyenlere ne oldu.

Feodalizmden kapitalizme neden geçildi, geçişi doğuran faktörler iç kaynaklı mı, dış kaynaklı mı, nasıl geçildi ? Kapitalizm kendiliğinden mi doğdu, kapitalist bireyi doğuran şartlar nelerdi ? İktisat yazınında çokça sorulan ve cevaplar aranan sorulara yenileri eklendi. Sovyetlerin sonu sosyalizmin mi, Sovyet sosyalizminin mi sonu ? Sosyalizmden neden kapitalizme geçiliyor, nasıl geçiliyor, bu geçiş süreci feodalizmden kapitalizme geçişi sürecine de ışık tutar mı ? Kapitalizme geçişi idareciler mi istedi, halk mı istedi ? Sosyalizm neden kapitalizm kadar üretken olamadı ? Kapitalizmden başka seçenek yok mu, kapitalizm ilelebet yaşayacak mı ? Shumpeter nerede yanıldı ? Bu soruların cevabı hususunda kısa dönemde bir mutabakata varılamayacağı açıktır. Tezimde yukarıdaki soruların bir kısmına cevap aradım. Tezimde geçiş sürecinde dış ticaret, para ve maliye politikalarını ve bu politikaların nasıl oluştuğunu inceledim.

⁽¹⁾ Withold KULA: Feodalizmin Ekonomik Teorisi, Çev. Oğuz Esen, Ankara 1985, 7.

tamamlanmamış bir devrim yılları olarak adlandırılabilir. Rusya SSCB döneminin kazandırdığı iktisadi düşünceden sıyrılmadı. Olga Kryshtanovskaya yeni siyasilerin %75'inin ve yeni iş çevrelerinin %61'nin eski Sovyet nomenklaturasının mensupları olduğunu belirtiyor⁽³⁾. Rusya'da 1992-2000 arasında kapitalizm ve sosyalizm bir arada var oldu. Çoğunluk kazanamamakla birlikte SSCB'ye özlem duyanlar iktisat politikalarını etkilediler. Bu durum piyasa ekonomisine geçişte vites küçültülmesine, duraklamalara neden oldu. Halkın geçiş politikalarına desteği ise refah düzeylerinin sonradan artacağı düşüncesi değil, kendilerini yeni siyasi ve iktisadi ortamda daha özgür hissetmeleri ve halka kapitalizmden başka bir seçenek sunulmamasıdır.

"Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişte ekonominin dışa açılması geçiş sürecine doğrudan ivme kazandırdığı gibi para ve maliye politikalarını da etkileyerek dolaylı bir ivmede kazandırır. Cari işlemler hesabı ve sermaye hesabının liberalleştirilmesi para ve maliye politikalarını da reaksiyona sokarak piyasa ekonomisine geçiş süresini hızlandırır. Bu dönemde ekonomide bir kaos yaşanabilir".

Bu varsayım kesinlikle doğrulandı. Ekonominin dışa açılması geçiş sürecini ateşlemiştir. Bu mekanizm şu şekilde işledi, ithal ürünlerin ülkeye girişi ithal ikamesi üretimi üzerinde rekabet baskısı doğurarak ithal rekabetine açık endüstrilerin piyasa ekonomisi şartlarında iktisadi faaliyet göstermeye yöneltti, yada hükümetten destekler istendi. Bir kısım firma ithal rekabeti karşı verimlilik artışıyla cevap verirken bir kısım firma ise üretimine son verdi. Yine ekonominin dışa açılmasıyla yabancılar menkul kıymetler borsasında işlem yapmaya başladılar bu piyasa ekonomisine geçişi hızlandırdı. Yabancıların borçlanma senetlerine yatırımı dolayısıyla dış dünya ile irtibat arttı. Yabancılar borç senetleri vasıtasıyla kamu finansmanına katıldılar bu ise para ve maliye politikalarını etkiledi. Dışa açılma dış şoklara daha açık hale gelmeye yol açtı.

⁽³⁾ Richard SAKWA: Russian Politics and Society, London:Routledge Press, 1996, 159.

Kaynakça

AĞABEYOĞLU, Murat. "Bankacılık ve Finans Alanında Türk-Rus İşbirliği Oturumu", Türk-Rus İş Konseyi 7. Ortak Toplantısı, Antalya 14-16 Ekim 1999, DEİK.

Annual Report of Central Bank of Russian Federation, 1997.

Annual Report of Central Bank of Russian Federation, 1998.

ARAS, Osman Nuri. Rusya'da Tıkanan Sosyo-Ekonomik Değişim Dalgası. Bakü, 2000.

ARON, Raymond,. Sınıf Mücadelesi, Çev. Erol Güngör. İstanbul 1992.

ASLUND, Anders. The Past Soviet Economy: Soviet and Western Perspectives, Punters Publisher, London 1992.

ASLUND, Anders. How Russia Became a Market Economy. (The Brookings Institution Press, Washington, D.C., 1995).

AUGUSTO, Lopez-Claros and Sergei V. Alexashenko. Fiscal policy issue during the transition in Russia, Washington D.C., IMF 1998.

BALÍFÍO, Tomas J.T. "Monetary Policy in Russia", Finance and Development, December 1988, Volume 35, Number 4.

BAYAR, Sevilay. Rusya Federasyonu Ülke Raporu. İGEME, Ankara 2000.

BEDİRHANOĞLU Pınar, Moskova Araştırma Gezisi Raporu 02-30 Nisan 1998, TİKA ve KORA için hazırlanan yayınlanmamış rapor, Ankara 1998.

BHAGWATİ, Jagdish. "Demokrasi ve Gelişme", Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler, Çev. Ergun Özbudun ve Leven Köker. Ankara, 1994.

BLANCHARD, O., R. DORNBUSH, P. KRUGMAN, R. LAYARD and L. SUMMERS (1991), Reform in Eastern Europe, MIT Press, Cambridge, MA.

BORATAV, Korkut. Sosyalist Planlamada Gelişmeler. Ankara 1973.

BRADA, Josef C, "Symposium: Exchange Rate Policies in Transition Economies", Journal of Comparative Economics, Volume 26, Number 4, December 1998.

GROMIKO, Andrei. Kommunist, No.5, Mart 1985.

International Monetary Fund (1992), Russian Federation, (Washington D.C., The International Monetary Fund, 1992).

HAMİTOĞULLARI, Beşir. Çağdaş İktisadi Sistemler. Ankara 1986.

KERBLAY, Basile. "Sovyet Toplumunda Yeni Yönelimler", Gorbaçov'un Rusyası, Haz. Cem Akaş ve Sevin Okyay, İstanbul 1995.

KISSENGER, Henry. Diplomasi, Çev. İbrahim H. Kurt, Ankara, 2000.

KOCAMAN, Ömer. The Russian Economic Transformation In The Early 1990s And Some Assessment In The West, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2000.

KONOLOV, Vladimir. "Russian Trade Policy", Trade in the New Independent States, (The World Bank/UNDP, 1994).

KONTOROVICH, Vladimir. "Economic Fallacy", The National Interest, special edition,31, 1993.

KOTZ, David M. and Fred Weir. Revaluation From Above: The Demise of the Soviet System, London:Routledge, 1997.

KULA, Witold. Feodalizmin Ekonomik Teorisi, Çev. Oğuz Esen. Ankara, 1985.

KURAT, Akdes Nimet. Rusya Tarihi, Ankara, 1993.

LESZKOWSKI, Peter and Roland Sligo. "Economic Change in Russia:1985-1995", Problems of Post-Communism, May/June 1996, Vol.43, Issue 3.

MIESZKOWSKI, Peter and Ronald Sligo. "Economic Change in Russia:1985-1995", Problems of Post-Communism, May/June 1996, Vol.43, Issue 3, 3.

PECK, Merton j. and Thomas j. Richardson. What is to be done ? Proposals for the Soviet Transition to the Market, Yale University Press, New Haven and London, 1992.

RUSSEL, Bertrant. The Impact of Science on Society, Simon and Schuster, New York 1953.

Türkiye-Rusya İlişkileri, Rusya Federasyonu'nda Merkez Bankacılığı ve Bankacılık Sistemi. Rusya Türk İşadamları Birliği, Moskova 1999.

WEB SİTELERİ

www.akm.ru

www.beafnd.org

www.carnegie.org

www.cbr.ru

www.cepr.prg

www.deik.org.tr

www.dtm.gov.tr

www.economy.gov.ru

www.eeg.ru

www.hhs.se/site

www.hokudai.ac.jp/center/center-e

www.gks.ru

www.igeme.org.tr

www.imf.org

www.minfin.ru

www.rbc.ru

www.sr.ru

www.recep.org

www.rferl.org

www.tezelman.ru

www.unece.org

www.vedi.ru

www.worldbank.org

Dağılım		
Hisse senedi	27	72
Borç senedi	2	72
Diğer yatırımlar	5269	6384
Dağılım		
Ticari krediler	1452	1544
Diğer krediler	3349	4735
Rusya Federasyonunca garanti edilen yabancı hükümet kredileri	246	23
Diğer	222	82

¹ Here and below the data are given excluding bodies of monetary regulation, commercial and savings banks including receipts in roubles converted in US dollars.

Tablo 4: 2000'de en çok yatırım yapan ülkeler

Milyon \$

	Yatırımlar		including		
	Toplam	Toplam a oranı	Doğrudan	portfolyo	Diğer
Toplam yatırımlar	10958	100	4429	145	6384
Dağılım					
ABD	1594	14.5	1241	0.5	353
Almanya	1468	13.4	341	2	1125
Kıbrıs	1448	13.2	678	86	684
Hollanda	1231	11.2	610	-	621
İsviçre	784	7.2	115	3	666
Gibraltar	769	7.0	265	0.0	504
Fransa	743	6.8	97	-	646
İngiltere	599	5.5	262	21	316
İsveç	308	2.8	257	2	49
Antilles	250	2.3	-	-	250

Tablo 5: Rusya'nın dış ticareti¹
Milyar \$

	1999	2000
Toplam	115.2	149.4
İhracat	75.7	105.2
İthalat	39.5	44.2
BDT ile dış ticaret, toplam	22.5	27.9
İhracat	12.1	14.6
İthalat	10.4	13.3

¹ RMB verileri, ödemeler dengesi metodolojisine göre hesaplanmıştır.

Tablo 6: Rusya Federasyonunun önemli ihracat ürünleri¹

	1999	2000	2000 1999'u n % si
Taze ve dondurulmuş balık, bin ton	840	916	109.1
Demir, milyon ton	11.1	19.2	172.7
Kömür, milyon ton	28.2	43.4	154.1
Ham petrol, milyon ton	135	145	107.1
Petrol ürünleri, milyon ton	56.9	61.9	108.8
Doğal gaz, milyar, m3	205	194	94.4
Ammonia, thou. Tons	2600	2943	113.2
Round wood, mln. Cu.m	27.8	30.8	111.1
Sawn wood, mln. US dollars	630	736	120.1
Pulp, thou. Tons	1386	1678	121.1
Ferro metaller, milyon. \$	5408	6655	123.0
Bakır, bin ton	639	645	101.0
Nikel, bin ton	211	197	93.4
Alüminyum, bin ton	3128	3184	101.8
Makine ve teçhizat, milyon \$	7863	9160	116.5

¹ RF Devlet Gümrük Komitesi verileri, Beyaz Rusya'ya ihracat dahil.

Kadın	34782	34572
Including:		
Istihdam (Employed in the economy ² , total)	63337	64732
Erkek	32848	33379
Kadın	30490	31354
İşsizler (Unemployed, total)	9094	6999
Erkek	4801	3781
Kadın	4293	3219
Resmi kayıtlı işsizler (Unemployed officially registered by state employment services ³ , total)	1263	1037
Erkek	383	322
Kadın	880	715
Of them those receiving unemployment benefits, total	1090	909
Erkek	334	285
Kadın	756	624

¹In accordance with the Sample employment surveys at the end of November.

²Including employed at private households plots producing goods for sale.

³In accordance with the data of the Ministry of Labour and Social Development of the Russian Federation; the end of the year.

Tablo 11: İş kollarına göre ortalama yıllık istihdam, 1999-2000

	Bin kişi		Toplama oranı	
	1999	2000	1999	2000
Toplam	63963	64600	100	100
Sanayi	14297	14655	22.4	22.7
Tarım	8495	8427	13.3	13.0
Orman	243	246	0.4	0.4
Yapı	5083	5078	7.9	7.9

Ulaşım	4060	4060	6.3	6.3
İletişim	859	859	1.3	1.3
Toptan ve perakende ticaret (Wholesale and retail trade, public catering)	9320	9432	14.6	14.6
Ev ve toplu hizmetler (Housing and communal services, nonproduction types of consumer services)	3361	3368	5.3	5.2
Kamu sağlığı, beden eğitimi, sosyal güvenlik	4496	4509	7.0	7.0
Eğitim	5935	5941	9.3	9.2
Kültür ve sanat	1129	1163	1.8	1.8
Bilim ve ilgili hizmetler (Science and related services)	1209	1221	1.9	1.9
Finans, kredi, sigorta	744	751	1.2	1.2
Yönetim	2858	2918	4.5	4.5
Diğer dallar	1874	1972	2.8	3.0

Tablo 12: Nüfusun yaşam düzeyi ile ilgili temel sosyo ekonomik göstergeler, 1999-2000

	1999	2000
Ortalama para geliri, aylık, ruble	1608.6	2159.3
Reel para geliri, bir önceki yıla göre (Real disposable money incomes, as percentage of the previous year)	85.8	109.1
Cari ortalama nominal aylık ücret, ruble (Accrued average monthly nominal wages of employed in the	1522.6	2258.8

cu.m)			
Sawn wood (including sleepers), mln. cu.m	19.5	19.2	5
Pulp, thou. Tons	4225	4959	7
Kağıt ve karton, bin ton	4557	5239	13
Pre-fabricated reinforced concrete structures and units, mln. cu.m	15.8	17.2	...
Biriket, (Building bricks, bln. Standard bricks)	10.8	10.5	2
Fabrics, all types, mln. Sq.m	1666	2323	4 ¹ ; 13 ²
Hosiery, mln. pairs	263	291	10
Knitwear articles, mln. Units	80.5	116	...
Ayakkabı, milyon çift	29.9	33.0	12
Granulated sugar, thou. Tons	6808	6058	21 ³
Ekmek ve unlu mamüller, milyon ton	9.2	9.1	...
Hayvansal yağ, bin ton	881	1354	15
Et, (including offal), bin ton	1113	1153	...
Tereyağ, bin ton	262	265	7
Whole dairy products (in milk equivalent), mln. tons	5.7	6.2	...
Un, milyon ton	12.7	11.9	4 ⁴
Groats, thou. Tons	899	919	...

¹) Cotton fabrics.

²) Wool fabrics.

³) Yurt içi hammaddelerden yapılmış.

⁴) Un.

Tablo 16: Rusya Federasyonu konsolide bütçesi¹

	1999	2000
Toplam gelir		
Milyar ruble		
Bln. Roubles	1213.6	2079.0

GSYIH'ya oranı	26.3	29.9
Including:		
Federal bütçe		
Milyar ruble		
Bln. Roubles ²	615.5	1127.6
GSYIH'ya oranı	13.4	16.2
Budgets of subjects of the Russian Federation		
Bln. roubles ²	660.8	1052.6
GSYIH'ya oranı	14.3	15.2
Harcamalar		
Bln. Roubles	1258.0	1871.6
GSYIH'ya oranı	27.3	26.9
Including:		
Federal bütçe		
Bln. roubles ³	666.9	954.1
GSYIH'ya oranı	14.5	13.7
Budgets of subjects of the Russian Federation		
Bln. roubles ³	653.8	1018.7
GSYIH'ya oranı	14.2	14.7
Açık (Deficit (-), profit (+), total)		
Bln. roubles	-44.4	207.4
GSYIH'ya oranı	1.0	3.0
Including:		
Federal budget		
Bln. roubles	-51.4	173.5
Percentage of the GDP	1.1	2.5
Budgets of subjects of the Russian Federation		
Bln. roubles	7.0	33.9
Percentage of the GDP	0.1	0.5

¹) Rusya Federasyonu Maliye Bakanlığı verileri.

²) Including gratuitous contributions from budgets of other levels.

³) Diğer düzeyler bütçelerine mali desteği içerir.

Tablo18: Temel iktisadi ve sosyal göstergeler, 1992-1998¹

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
GSYİH							
Trilyon ruble (total, trillion roubles (bln. roubles in 1998))	19	172	611	1540	2146	2522	2685
Kişi başına (per capita, thos. roubles (roubles in 1998))	128	1155	4117	10399	14523	17421	18275
Nihai tüketim harcamaları, (Expenditure on final consumption, trillion roubles (bln. Roubles in 1998))	9,1	106,8	422,1	1095,9	1544,7	1888,8	2048,3
Gross accumulation, trillion roubles (bln. Roubles in 1998)	6,6	46,3	156,0	391,6	528,7	582,1	438,0
Sabit varlıklar (Fixed assets, in book value (at be-ginning of year), trillion roubles (bln. Roubles in 1998))	2,1	43,2	1189,6	5182,0	13072,4	13286,2	14133,6
Nüfus (Resident population (at end of year), mln. Persons)	148,3	148,0	147,9	147,6	147,1	146,7	146,3
Including:							
Çalışma çağı altı, nüfus (Under working age, total)	35,2	34,5	33,9	33,2	32,3	31,3	30,3
Erkekler	17,9	17,6	17,3	16,9	16,5	16,0	15,5
Kadınlar	17,3	16,9	16,6	16,3	15,8	15,3	14,8
Çalışma çağındaki nüfus (Working age, total)	83,7	83,8	84,1	84,2	84,3	84,8	85,6
Erkekler	43,5	43,7	44,0	44,1	44,0	44,0	44,0
Kadınlar	40,2	40,1	40,1	40,1	40,3	40,8	41,6
Yaşlılar (over working age, total)	29,4	29,7	29,9	30,2	30,5	30,6	30,4
Erkekler	8,2	8,2	8,2	8,3	8,5	8,8	9,1
Kadınlar	21,2	21,5	21,7	21,9	22,0	21,8	21,3
Tabii nüfus artış, azalışı Natural increase, decrease (-):							
Bin kişi	-219,8	-750,4	-893,2	-840,0	-777,6	-755,9	-705,1
Bin kişide	-1,5	-5,1	-6,1	-5,7	-5,3	-5,2	-4,8
İş gücü, milyon kişi (Average							

Yolcu taşımacılığı (Passenger turnover of general-purpose transport ³⁾ , bln. Passenger-km)	681,2	661,0	596,2	552,9	527,7	511,5	481,2
Retail trade turnover, bln. roubles (mln. Roubles in 1998)	5600	58762	213430	553633	756357	884656	1065200
Marketable services rendered to households, bln. Roubles (mln. roubles in 1998)	515	6166	34107	113043	200051	274385	318605
Konsolide bütçe gelirleri (Receipts of consolidated budget:))							
bln. Roubles (mln. Roubles in 1998)	5328	49730	172380	437007 ⁴⁾	558532 ⁴⁾	711620 ⁴⁾	657083
GSYIH'ya oranı	28,0	29,0	28,2	28,4	26,0	28,2	24,5
Konsolide bütçe harcamaları, (Expenditures of consolidated budget:)							
bln. Roubles (mln. Roubles in 1998)	5970	57674	230385	486112	652720	839489	753009
GSYIH'ya oranı	31,4	33,6	37,7	31,6	30,4	33,3	28,1
Konsolide bütçe açığı, (Deficit of consolidated budget:))							
bln. Roubles (mln. Roubles in 1998)	642	7944	65494 ⁵⁾	49105	94188	127869	95926
GSMH'ya oranı	3,4	4,6	10,7	3,2	4,4	5,1	3,6
Kar, zarar, milyon rub, 1998 Profit, loss (-) in economy ⁶⁾ , bln.roubles (mln. Roubles in 1998)	5623	40763	80443	250599	124989	173998	-34632
Para arzı, (Money supply (at end of year), trillion roubles (bln. Roubles in 1998))	...	33,2	97,8	220,8 ⁷⁾	295,2 ⁷⁾	384,5 ⁷⁾	452,5 ⁸⁾
Including:							
Bankacılık sistemine nakit akırımı (Ready cash off banking system)	...	13,3	36,5	80,8	103,8	130,4	187,8
Mevduat (Deposit money)	...	19,9	61,3	140,0	191,4	254,1	264,7
Yatırım kredileri, 1998 (Credit investments into economy (at	5101,6	30019	83561,2	186972 ⁹⁾	202308 ¹⁰⁾	276310 ¹⁰⁾	320326 ¹¹⁾

İthalat, milyar \$ (Imports (including officially non-registered imports))	37,0	32,8	37,0	44,1	49,1	55,9	45,8
BDT ile ticaret, milyar \$ (External trade turnover with CIS countries (including officially non-registered exports and imports), bln. US dollars)	17,2	26,8	28,1	32,3	37,3	36,1	28,6
Including:							
İhracat	11,2	15,3	14,5	15,5	17,6	18,4	14,9
İthalat	6,0	11,5	13,6	16,8	19,7	17,7	13,7

1) Data in value terms are given in actual prices, for 1998 in price effective since January 1, 1998.

2) Data are given within the structure and the methodology of the respective years, with account taken of the correction for informal activity.

3) Since 1996 with account taken of the valuation for the volumes of transportation by rail of passengers entitled to free travel in suburban traffic.

4) With account taken of contributions to target-oriented budget funds.

5) Considering funds received by the Central Bank of the Russian Federation, but they yet did not written into correspondence accounts of Minfin of Russia as well as the balance by credit and currency operations.

6) In 1995-1997 the data of accounting record.

7) According to the calculation methodology adopted by the Central Bank of the Russian Federation in 1996.

8) According to the calculation methodology adopted by the Central Bank of the Russian Federation in 1998 excluding data on credit organizations with abolished licence.

9) In the numerator, according to the methodology adopted by the Central Bank of the Russian Federation in 1996-1997 in roubles and foreign currency; without the Vnesheconombank; in the denominator according to the calculation methodology which was effective in 1995.

10) According to the calculation methodology adopted by the Central Bank of the Russian Federation in 1997, without the Vnesheconombank, excluding long-term credits for financing of investments into basic main capital.

11) According to the calculation methodology adopted by the Central Bank of the Russian Federation in 1998; the data were given on credits extended to enterprises, organizations and physical persons.

reform çabalarını açıklıyor. Başlık 1.5 Brejnev'in korumacılığını takdim ediyor. Başlık 1.6 glasnost ve perestroika'yı özetliyor. Başlık 1.7 İdari komuta ekonomisinden piyasa ekonomisine nasıl geçileceği hususundaki geçiş teorilerini tetkik ediyor.

Bölüm II dış ticaret politikasını üç bölümde açıklıyor. Başlık 2.1 Sovyet dış ticaretini göz önüne seriyor. Başlık 2.2 1992-1996 arası dış ticaret politikasını tahlil ediyor. Başlık 2.3 1966'dan 2000'e kadar ki dış ticaret politikasını açıklıyor.

Bölüm III para politikalarını tarif eden 6 başlık sunuyor. Başlık 3.1 Sovyet para politikasından kısaca söz ediyor. Başlık 3.2 1987-1991 para politikasıyla ilgili. Başlık 3.3 ruble alanı dönemi, Ocak 1992-Temmuz 1993, para politikasını açıklıyor. Başlık 3.4 1993-1995 Başlık 3.6 1995-98 para politikalarından söz ediyor. Başlık 3.6 kriz ve kriz sonrası para politikalarıyla ilgili.

Bölüm IV maliye politikalarına tahsis edilen 5 başlıktan oluşuyor. Başlık 4.1 Sovyet maliye politikalarını özetliyor. Başlık 4.2 ve 4.3 1992'den 17 ağustos 1998'e kadar ki maliye politikalarını sergiliyor. Başlık 4.4 kriz sonrası maliye politikasındaki değişimi gösteriyor.

---

⁷ Rusya Federasyonu Başkan adaylarından Vadim Bakatin'in 14.7.1991 tarihli Hürriyet Gazetesindeki demecinden.

Revolution and 1928, during which two experimental systems –War Communism and NEP- were attempted. Chapter 1.3 examines the creation of the administrative command economy in the late 1920s and early 1930s. Chapter 1.4 explain the relatively modest attempts at reform. Chapter 1.5 presents Brezhnev's protectionism. Chapter 1.6 summarizes glasnost and perestroika. Chapter 1.7 examines the theory of transition –how an administrative command economy makes the transition to a market economy.

Part II offers three chapters to explain the foreign trade policy. Chapter 2.1 looks at the Soviet foreign trade. Chapter 2.2 examines foreign trade policy between 1992 and 1996. Chapter 2.3 express foreign trade policy from 1996 to 2000.

Part III presents 6 chapters that describe monetary policies. Chapter 3.1 briefly refers to Soviet monetary policy. Chapter 3.2 is concerned with the monetary policy between 1987 and 1991. Chapter 3.3 explains monetary policy in ruble area period, during January 1992- July 1993. Chapter 3.4 mentions monetary policy from 1993 to 1995 and Chapter 3.5 from 1995 to 1998. Chapter 3.6 is related to monetary policy in crises and after crises.

Part IV consists of 5 chapters devoted to fiscal policies. Chapter 4.1 sum up Soviet fiscal policies. Chapter 4.2 and chapter 4.3 display fiscal policies between 1992 to 17 August 1998. Chapter 4.4 shows changes fiscal policy after crises.